

КАФЕДРА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН
ННІ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА СТАНОВЛЕННЯ
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
VII Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції*

Черкаси
2024

УДК 34 : 378
ББК 67 : 74.58
А 43

Редакційна колегія:

кандидат юридичних наук, доцент **Джолос С.В.**
(відповідальний редактор);
кандидат юридичних наук, доцент **Волошкевич Г.А.**;
кандидат юридичних наук, доцент **Кононенко Ю.С.**;
кандидат історичних наук, доцент **Мойсієнко В.М.**

Статті друкуються в авторській редакції.

- А 43** **Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави:** Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 16-17 травня 2024 р. / Ред. кол.: С.В. Джолос (відп. ред.) та ін. Черкаси : видавець Третяков О.М., 2024. 180 с.
ISBN 978-617-7827-74-9

У збірнику наведено матеріали доповідей та повідомлень, які були представлені на VII Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави», організованій кафедрою державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Висвітлюються актуальні питання загальнотеоретичної юриспруденції, публічного та приватного права.

УДК 34 : 378
ББК 67 : 74.58

ISBN 978-617-7827-74-9

© Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, 2024
© Автори матеріалів, 2024

ЗМІСТ

Актуальні проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права та юридичної психології

Адамовський В.І. Щодо проблеми розуміння всезагальних прав людини.....	7
Азаматов А.А. Процес інкорпорації Великого князівства Литовського до Речі Посполитої через внесення змін до законодавства.....	12
Волошкевич Г.А. Питання забезпечення реалізації права на свободу совісті та віросповідання представниками «сектантських» громад півдня України у другій половині ХІХ ст.	17
Грекул-Ковалик Т.А. Значення інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.....	25
Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Демократія і рабство: дві сторони однієї медалі.....	29
Лантух М.С. Запровадження нових форм судочинства в ході судової реформи Генріха II у феодальній Англії.....	38
Пулик Р.Ю. Висвітлення основних і деяких необхідних концептуальних пропозицій стосовно вирішення ключових і важливих проблемних аспектів в процесі формування правового суспільства у взаємозв'язку з дотриманням певних церковних звичаїв і християнських релігійних канонів.....	41
Скрипаловський Я.В. Основоположні ідеї природного права у діяльності нідерландського юриста та поета Гуго Гроція.....	51
Стратінський І.І. Особливості покарань за кримінальні злочини у англо-саксонських правдах.....	55

Актуальні питання конституційного права, муніципального права, адміністративного права і процесу, фінансового права, інформаційного права, організації та діяльності судових і правоохоронних органів

Безверхий В.В. До проблем формування понятійно-категоріального апарату електронного суду.....	57
--	----

Волошин Є.В. Право на мирні зібрання, мітинги, походи і демонстрації в умовах воєнного стану.....	64
Гегельська Д.В., Шаповал Т.Б. Неспроможна держава: історико-правове дослідження.....	70
Гладченко Д.О. Визначення та зміст транспарентності судової влади.....	75
Дейнеко А.В. Право на свободу слова в умовах воєнного стану.....	80
Коваль Т.В., Сабадаш І.Ю. Новітні підходи до класифікації прав і свобод людини і громадянина (на прикладі Хартії Європейського Союзу про основні права).....	88
Козлов О.П. Поняття адміністративно-правових засад організації та діяльності Кабінету Міністрів України.....	92
Комзюк В.Т. Конституційно-правова відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності – реальність чи наукова теорія?.....	96
Мазуренко С.О. Принципи надання поліцейських послуг.....	101
Нечеснюк К.В. Поняття натуралізації, її форми та критерії.....	105
Обрусна С.Ю. Зарубіжний досвід поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку та можливості його використання в Україні.....	109
Сторчак М.О. Методи документування та розслідування порушень прав людини під час збройних конфліктів.....	116
Черьомухіна А.В. Поняття та структура права на свободу світогляду та віросповідання.....	122
<i>Актуальні питання цивільного права та цивільного процесу, сімейного права, права інтелектуальної власності, господарського права, господарсько-процесуального права</i>	
Пономар О.Д. Воєнний стан і окремі права дітей.....	125
Ткаченко А.О. Зловживання сімейними правами у воєнний стан.....	129

*Актуальні питання кримінального права, кримінології,
кримінально-виконавчого права, кримінального процесу,
криміналістики, судової експертизи,
оперативно-розшукової діяльності*

Кожевніков В.В., Аксьонов В.В. Методологічні питання ідентифікаційних та діагностичних трасологічних експертиз.....	134
Комзюк В.Т. Щодо недоліків нормативного закріплення виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.....	139
Мішина А.А. Міжнародний досвід дізнання та його застосування в Україні.....	143
Пашенко О.О. Щодо посилення караності несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворень відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114 ² КК України).....	149

*Актуальні питання міжнародного публічного права,
міжнародного приватного права і права ЄС*

Драченко Т.О. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах воєнного стану.....	153
Мойсієнко В.М., Бісєвець А.В. Синергія євроінтеграції та національних інтересів України.....	158
Наріжна А.В. Поняття, становлення та розвиток міжнародної миротворчої діяльності ООН.....	164
Петух М.А. Універсальний міжнародний механізм захисту прав людини та проблеми його функціонування.....	169
Савченко С.М. Проблеми правового статусу комбатантів в Україні та шляхи їх вирішення.....	172

Актуальні проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права та юридичної психології

Щодо проблеми розуміння всезагальних прав людини

Адамовський Володимир Іванович,
*кандидат історичних наук, магістр права,
доцент кафедри археології, спеціальних історичних і
правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

Більшість науковців вважають, що всезагальні (або ж загальнолюдські) права людини – права, які має людина як жива істота, її невід’ємні права. Зокрема Основний закон нашої держави визнає їх „невідчужуваними та непорушними”, які не можуть бути скасовані [1]. Невідчужуваність і непорушність прав людини – фундаментальні принципи конституційного ладу і конституційно-правового статусу людини, відповідно до яких права людини належать їй від народження, мають природний характер, а держава може лише регулювати їхнє здійснення і встановлювати для них гарантії.

Такі права ще називають “природними правами”. Цей підхід простежується у прихильників природного права. Вони розглядають права людини взагалі, а не окремо права дитини, інваліда чи то чоловіка і жінки. В основі таких прав лежить свобода людини робити чи не робити щось те, яке визначено як свобода, але воно не порушує права інших людей, розвиток світу, цивілізації тощо.

Ідеї теорії природного права, втілені в Декларації незалежності, Декларації прав людини і громадянина, ґрунтуються на ідеї свободи людини. Ж. Руссо вважав, що „ця загальна свобода є наслідок людської природи”. Дж. Локк писав, що „люди є по природі своїй вільними, рівними і незалежними”. Ще один важливий пункт доктрини – свобода невіддільна від рівності, „...свобода не може існувати без рівності”. Свобода і рівність – найважливіші умови для людини володіти невід’ємними, невідчужуваними правами, природними правами. Тобто, як зазначає Пітер Джонс, „права людини – права, які має людина як жива істота”. Але він також вказує, що раніше такі права називали „природні” або „права чоловіка”.

Як бачимо, ці дві назви людських прав суперечать одна одній. Адже природні права в своїй основі мають свободу і рівність, а отже, відсутність будь-якої різниці, обмежень між людьми, в тому числі і за ознакою статі. Рівність людей, рівність чоловіків і жінок – це реальна однаковість їх соціального статусу, соціальних можливостей. Вперше юридично рівність прав

людей було проголошено в Декларації незалежності 1776 року та в Декларації прав людини і громадянина, стаття 1 якої визначила, що всі люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах.

Згідно з концепцією природного права людини є система умов і благ (матеріальних і духовних), без якої неможлива її нормальна життєдіяльність, розвиток її індивідуальних особливостей, вільний вибір і самовизначення, реалізація „громадянських інтересів” (за Локком, громадянські інтереси – „життя, свобода, здоров’я, відсутність тілесних страждань і володіння такими зовнішніми благами, як гроші, землі, будинки, домашня утварь і т.д.”) [2, с. 216-217].

Права людини можна охарактеризувати також як певні рівні соціальні можливості для окремих осіб та їх об’єднань щодо задоволення ними своїх природних та соціальних потреб та відповідних вимог, котрі визнаються та охороняються суспільством, державою та міжнародним співтовариством і гарантії яких забезпечують гідний і справедливий, вільний і відповідальний розвиток та активну участь особистості у різноманітних суспільних, у тому числі, правових відносинах [3, с. 12].

Права людини в цілому можуть бути визначені як права, властиві нам від народження і без яких ми не можемо жити як людські істоти. Кожна людина наділена правами людини вже в силу того, що вона є людською істотою. Права людини не можна надати або придбати. У рамках, визначених законом, права людини невідчужувані і в однаковій мірі відносяться до всіх людей. По-друге, обов’язки по дотриманню прав людини лежать на державі і її органах, а не на інших індивідах. Іншими словами, держава зобов’язана не тільки утримуватися від порушень прав людини, але і захищати права одних індивідів від зазіхань з боку інших. Права людини повинні бути захищені законом (принцип верховенства закону). Крім того, будь-які суперечки, пов’язані з порушенням прав людини, повинні розбиратися компетентним, безстороннім і незалежним судовим органом, процедури якого є рівними для всіх сторін і який приймає рішення відповідно до закону.

Ідея прав людини виросла з необхідності захистити індивіда від зловживань державною владою. Тому спочатку ідея прав людини фокусувалась на зобов’язаннях держави утримуватися від визначених дій. Іншим джерелом ідеї прав людини є представлення про те, що необхідно людині для гідного людського існування. У цьому відношенні права людини є для держави орієнтиром у вживанні заходів, спрямованих на всебічний розвиток людської особистості.

Термін "права людини" відноситься до дуже широкого спектра прав: від права на життя до права вільно брати участь у культурному житті суспільства. На міжнародному рівні розходження звичайно проводиться між цивільними і політичними правами, з одного боку, і економічними, соціальними і культурними правами, з іншої.

- Права людини – характеристика правового статусу людини стосовно держави, її можливості і потреби в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Права людини поділяються на:

- абсолютні, обмеження або тимчасове призупинення яких не допускається ні при яких обставинах;
- відносні, котрі можуть бути обмежені або припинені у випадку введення режимів надзвичайного або воєнного стану.

Право, як відомо, вища соціальна ознака людини, тобто є мірилом соціальної значимості кожного окремо взятого індивіда: який рівень забезпеченості в суспільстві права вибору, наскільки вдало і повно людина може задовольняти свої різноманітні потреби. І коли ці формально проголошені права, можливості(якщо вони формально проголошені) на практиці наповнюються конкретним змістом, то загальнолюдські права стають „окремо-(особливо-) людськими” [4]. Це залежить від реального їх втілення і розв’язання реальних життєвих проблем.

Саме з цієї точки зору у вітчизняній юриспруденції пояснюється значення прав людини: їх цінність полягає, перш за все, у задоволенні життєво необхідних потреб особи, у наявності можливостей для її існування і розвитку (суб’єктивні права). А об’єктивно такі можливості зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства, тобто загальні та рівні для всіх людей [5].

Поняття „прав людини” характеризується:

- наявністю у людини можливостей задовольняти свої фізіологічні, психологічні, економічні, соціальні, культурні та інші потреби. При цьому враховуються індивідуальні особливості людського організму; місце, яке вона займає в суспільстві, і залежно від нього, як повинна чи не повинна в ньому діяти; дії, поведінка особи з її власної точки зору, її право вибору. Іншими словами, це природна свобода будь-якої людини;

- об’єктивністю та суб’єктивністю людських прав. Людські права є індивідуальними, конкретними, їх суб’єктом виступає людина. Але одночасно людина є об’єктом цих прав, так як їх реалізація залежить від загального розвитку суспільства;

- формальною регламентацією прав людини і юридичними гарантіями їх забезпечення на міжнародному і внутрішньому рівнях. Сюди можна віднести також міжнародний юридичний механізм захисту прав людини, а можна виділити окремою характеристикою категорії.

Права людини – громадянські, культурні, економічні, політичні, соціальні, а також право на розвиток, – як проголошують міжнародні документи, є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємопов’язаними. Універсальність їх полягає в тому, що не дивлячись на наявність історичних, культурних та релігійних відмінностей, кожна держава, незалежно від її політичної економічної і культурної системи, повинна забезпечувати, захищати всі права людини, в тому числі і права людини жінок. В основі принципу універсальності покладено рівність людей, тому що без визнання всіх людей рівними неможливо було б наділити їх рівними правами і свободами. Принципи неподільності, взаємозалежності і взаємопов’язаності означають, що громадянські і політичні права не можна розглядати у відриві від економічних, соціальних і культурних. Економічний і соціальний розвиток передбачає забезпечення в рамках цього процесу політичних і громадянських свобод.

В загальному розумінні права людини – це закладена в природі будь-якої особи свобода діяти чи залишатись бездіяльною для задоволення своїх різноманітних потреб, щоб мати можливість нормально жити і розвиватись, яка залежить від рівня розвитку суспільства в цілому і одночасно впливає на цей розвиток, а також є формально визначеною і юридично гарантованою як на міжнародному, так і внутрішньому рівні.

Можна говорити про те, що саме з постановки питань про права людини, про рівність усіх людей перед законом і починаються зміни в поглядах на призначення жінок, в оцінці їх ролі в суспільстві, переоцінці їх статусу як продовжувачок роду. Ці зміни відбуваються дуже складно, і навіть зараз про права жінок говорять як про „жіноче питання”, а не як про проблему набуття права на повноцінне життя для половини людства.

Отже, позитивними зрушеннями в даному питанні є те, що міжнародне співторство одним з основних принципів і напрямків свого розвитку визнає питання забезпечення і захисту прав жінок, а також забезпечення рівності статей. Про визнання існування такої категорії, як права жінок наряду з правами людини взагалі, їх основними групами (соціальними, політичними, громадянськими, економічними та іншими) свідчить віднесення їх до третього покоління прав людини. Третє покоління - це колективні права, що можуть здійснюватися не окремою людиною, а колективом, спільністю, нацією - право на мир, на самовизначення, на здорове навколишнє середовище, на свободу від дискримінації за статевим, національним або віковим принципом. Відповідно до першого покоління прав людини відносяться традиційні ліберальні цінності - право на життя, свободу і безпеку особистості, право на свободу думки, совісті і релігії тощо. Це права, що реалізують негативну свободу і зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, регульовані цими правами. Другим поколінням (або позитивними правами) називають ті соціальні, економічні і культурні права (право на працю і вільний вибір роботи, на соціальне забезпечення, на об'єднання і т.д.), для реалізації яких необхідне втручання держави (нормативне їхнє визначення, створення соціальних програм і гарантій і так далі).

Список використаних джерел:

1. Денисов В. Н. Євінтов В. І. Міжнародна система захисту прав людини – новий етап розвитку. *Права людини в Україні: щорічник 1994*. Київ: 1996, С. 16–21.

2. Шевчук С. В. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі Київ: Реферат, 2005. 192 с.

3. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures. (The Tokyo Rules). (A/RES/45/110, 14 December 1990) URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/tokyo_rules.shtml (дата звернення: 03.05.2024).

4. Seminar on National and Local Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights (organized by the United Nations Division of Human Rights), Geneva, 18-29 September 1978. URL:

<https://digitallibrary.un.org/record/731550?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 03.05.2024).

5. Question of the violation of human rights and fundamental freedoms including policies of racial discrimination and segregation and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories: Report of the Sub-commission under Commission on Human Rights Resolution 8 (XXIII) / UN Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session (E/CN.4/Sub.2/414/Add.6, 16 August 1978) URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629048?ln=ar&v=pdf> (дата звернення: 03.05.2024).

Процес інкорпорації Великого князівства Литовського до Речі Посполитої через внесення змін до законодавства

*Азаматов Артем Андрійович,
студент I курсу спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Постановка проблеми. Українські землі перебували під владою багатьох державних утворень, які іноді використовували правовий досвід української державності. Такий процес відбувався, зокрема, у Великому князівстві Литовському, яке задля своєї правотворчості брало за основу “Руську Правду”. Іншим варіантом розвитку подій було насаджування загальних норм, вироблених в центрі державного утворення (прикладом є Російська імперія або Річ Посполита), інколи з урахуванням місцевої специфіки.

У XVI столітті у Великому князівстві Литовському відбувалися процеси, які не відповідали жодному з перерахованих варіантів розвитку подій. Правова система Великого князівства Литовського змінювалась відповідно до норм і законів, виданих в іншій державі – Королівстві Польському. Литовські законотворці намагались відповідати усталеним тенденціям, що діяли в Королівстві Польському, для цього створюючи або змінюючи свої закони.

У сучасній українській законотворчості існує подібний процес, пов’язаний з уніфікацією права, відповідно до права Європейського Союзу та Конвенцій ООН.

Розглядаючи процес інкорпорації Великого князівства Литовського до Речі Посполитої, потрібно не тільки вказувати на угоди між об’єднаними унією державами, а й зазначати зміни правосвідомості литовської шляхти та втілення її інтересів шляхом запозичення норм, які були в тогочасній Польщі. Шляхта прагнула більшої автономії та більших прав для свого стану, що стало причиною для уніфікації правових систем вищезгаданих держав.

Аналіз внесення змін до законодавства Великого князівства Литовського є важливою складовою до розуміння середньовічного польського права та сутності однієї з причин затвердження Люблінської унії.

Метою статті є визначення концепцій та норм польського права, які згодом стануть частиною правової системи Великого князівства Литовського. Виявлення змін до законодавства Великого князівства Литовського та аналіз їх суспільного значення як для держави загалом, так і для шляхетського стану зокрема, аналіз уніфікації правових систем Королівства Польського та Великого князівства Литовського і інкорпорації останнього до Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу.

Для розуміння контексту процесу інкорпорації Великого князівства Литовського до Речі Посполитої, необхідно вказати на передумови цього процесу. На початку XVI століття обидві держави тісно взаємодіють: мають претензії один до одного, спільних ворогів, персональну унію. Як Королівство

Польське, так і Велике князівство Литовське еволюціонували з середньовічних ранньофеодальних монархій. Вони мали подібний історичний досвід, але існує велика відмінність, що зумовила особливий характер взаємодії між ними.

Норми, принципи польського права ґрунтувались на початкових рівнях саме на німецькому та канонічному праві, їх система адаптувала ці норми під себе [2]. Польська державність та відповідно її право організовувалися в сприятливих для розвитку умовах, коли як Велике князівство Литовське було змушене адаптуватись під давньоруську систему, через лобювання місцевої еліти. Можливо, принцип, на якому було приєднано українські землі до складу Великого князівства Литовського - "Старого не рушимо, нового не вводимо" - і є тим тягарем, який пізніше привів до економічного, правового та політичного відставання від Польщі, а згодом призвів до залежності від Королівства Польщі.

Для розгляду прикладів особливостей польського права, наявних у законодавстві Великого князівства Литовського, необхідно спершу визначити правові пам'ятки. Доречніше спочатку звернутись до змін Статутів Великого князівства Литовського, що були зводом законів держави та виступали кодифікаційним документом. Для наочності проаналізуємо Старі Статути (1529) і Нові Статути (Волинські, 1566). Останні були видані напередодні утворення Речі Посполитої та включення Великого князівства Литовського до її складу. Вони яскраво демонструють запозичення норм і тенденцій права, що були в Королівстві Польському.

Перед розглядом внесення змін до законодавства та тенденцій права Великого князівства Литовського в XVI столітті спершу треба відзначити характерні особливості польських законів та правосвідомості на той момент:

1) Встановлення шляхетської демократії, де головною цінністю були права і свободи шляхтича. Уособленням цього процесу є прийняття на Радомському сеймі 1505 року постанову *Nihil novi* (Нічого нового), що ставила в залежність корону від рішень, що приймались посольською ізбою, яка складалась з представників шляхти та їх делегатів.

У Статутах Великого князівства Литовського 1566 року було закріплено обов'язок великого князя на скликання Вального Сейму, що в свою чергу надавало більше можливостей впливати шляхті на прийняття рішень в державі. Загалом, скликання Сейму в польській державі було закріплено ще в Цереквіцькому привілеї, а пізніше в Нешавських статутах в XV столітті. В результаті відбулось включення всього шляхетського народу до державотворчих процесів [7, с. 90-91]. В закріпленні подібної норми можна побачити зближення політичних систем Великого князівства Литовського та Королівства Польського.

Ймовірно, литовська шляхта прагнула тих прав і свобод, що мала польська шляхта, тому затвердження Вального Сейму і потиснення Пани-ради є прикладом уніфікації обох систем.

2) Послідовно запроваджуються норми, що надають більшу автономію і більші повноваження шляхті по відношенню до своєї землі та своїх підлеглих. В результаті чого польські законодавці ліквідують норми німецького права, що

були підвалинами місцевого самоврядування. Прикладом є Варський статут 1423 року, де встановлювалось право на примусовий викуп землі у “неслухняних” і “некорисних” солтистів (старост). Інші ж закони продовжували ідею залежності селянина від свого пана та повну владу шляхти на своїй землі, зокрема це рішення Пьотрковського сейму 1496 року, де заборонялось приймати найманців-вихідців з села на більший строк, ніж тиждень. Продовження цих ідей втілились в рішенні Торунського сейму 1519-1520 років про затвердження панщини для всіх селян всіх видів маєтків Корони (шляхетсько-магнатських, церковно-монастирських, королівських) [7, с. 108].

У Великому князівстві Литовському мова може йти лише про пряме спадкування, поняття та розуміння фільваркового господарства та системи панщини в “Уставах на волоки” (1557 року). Це був загальнодержавний правовий документ, що затверджував проведення аграрної реформи, яка здійснювалась виключно з урахуванням інтересів литовської шляхти, польської та німецьких колонізаторів. Перерозподіл земель робив основу для подальшого впровадження панщини і відповідав тенденціям, які були саме в Польщі у XIV-XV століттях. Тут руйнувалося, сформоване віками, основане на звичаєвому праві, традиційне володіння селян землею та ліквідувалося фактичне вільне розпорядження земельним наділом [3, с. 24].

3) Намагання створити універсальну систему судочинства, за якою всі звернення та позови залежної частини населення через місцеві інстанції спрямовувались до єдиного референдарського суду (цей статус був з 1507 року до 1578 року включно), що діяв у Варшаві до появи Коронного Трибуналу та розмежування його повноважень з іншими судами [5,7 с. 108]. Створення окремих судів німецького права в XIV столітті, що не були пов’язані з судами воєводств чи єпископств, вказує на тенденції розмежування адміністративного апарату з судовим.

В другій редакції Литовських статутів можна побачити й зміну судової системи. Відбувається відмова від зрощення адміністративного апарату з судом та визначення статусу особи, яка може претендувати на посаду судді.

У Статутах Великого князівства Литовського, а саме в статті 1 розділу 4 вказується, що на посаду судді може претендувати людина шляхетського роду, обізнана у праві. До того ж, створюється не тільки окрема посада судді, але й визначаються статуси підсудка і писаря. Вони мали здійснювати свої повноваження відповідно до статті 2 розділу 4, визначені тим повітом, до якого вони належать. Також суддя повинен був розглядати всі справи, які до нього надходили. Виключенням були справи, де за законом необхідно “вилучити маєтки” - тоді вони переходили вже до великого князя.

Судова система не тільки замінила воєвод, старост та маршалків на суддів, присудків та писарів, але й змінила своє адміністративне районування на повіти, разом з поділом на земські суди та гродські, що відповідали тогочасній польській системі судочинства. Передача судових справ на розгляд суддів не шляхетського роду або службовців, які не мали великого досвіду роботи, було для шляхти неприпустимо, відповідно до Статутів Великого князівства Литовського 1529 року, а саме статті 26 розділу 6. Вищезгадане також

продовжує ідею про загальнодержавний характер інтересів шляхти та обов'язковість їх забезпечення, що також об'єднує дві правові системи.

Підбиваючи підсумки, варто зробити такі **висновки**: норми польського права, які запроваджували права і свободи шляхти, були взяті за основу Великим князівством Литовським для зрівняння польської шляхти і литовської у правах.

Зміни до законодавства литовської державності пов'язані в першу чергу зі зміною соціального статусу литовської шляхти, її значення у державотворенні та значення її інтересів. Створення системи, що обмежує монарха та втілює ідеї шляхетської демократії.

Уніфікація правових систем литовської та польської держави відбувалась напередодні Люблінської унії, задля забезпечення єдності правових норм та свобод, якими володіла шляхта.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529-1588 рр.). Актуальні проблеми держави і права: науковий збірник. Вип. 49-ий. м. Одеса, 2009 р. С. 32-38.

2. Бондар Н.А. Становлення сучасної національної правової системи Польщі: історико-правові аспекти. Jurnalul juridic național: teorie și practică: Publicație științifico-practică de drept: Publicație științifico-practică de drept. Chișinău. 2014 р. С. 11-14.

3. Гурбик А.О. Аграрна реформа в Україні XVI ст. Інститут історії України НАН України, Київ, 1997— 64 с.

4. Гурбик А.О. Волочна поміра [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Volochna_romira (дата звернення 27.04.2024)

5. Гурбик А.О. Референдарський суд URL:http://www.history.org.ua/?termin=Re-ferendarskyj_sud (дата звернення 27.04.2024)

6. Зашкільняк Л.О. Польща, Республіка Польща URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Polscha> (дата звернення 27.04.2024)

7. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Наук. ред. Л. Зашкільняк. Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут історичних досліджень; Центр історичної полоністики. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752 с.

8. Тищик Б.Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.

9. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 469 с.

10. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. —Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. — Кн. 2 / За ред. С.

Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2004. — 568 с.

11. Kozon, M. Historia sądownictwa W Polsce Od czasów Pierwszych Piastów Do czasów współczesnych. Nauka i Społeczeństwo 2022, 2, 59-84.

Науковий керівник:
Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

**Питання забезпечення реалізації
права на свободу совісті та віросповідання
представниками «сектантських» громад півдня України
у другій половині XIX ст.**

*Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Актуальність проблеми. Україна є багатонаціональною та поліконфесійною країною, на території якої проживає велика кількість представників національних груп та релігійних конфесій. Важливим завданням для демократичної держави є створення належних умов для реалізації та захист основоположних прав і свобод людини, одним з яких виступає право на свободу совісті та віросповідання. Так, стаття 18 Загальної декларації визначає: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів». Політика держави у цій сфері повинна носити виважений та компромісний характер, не допускаючи створення переваг та преференцій для представників однієї релігії. Водночас, в процесі розвитку, в межах певного релігійного вчення може виникнути нова група послідовників, що відділилося від панівного релігійного напрямку й характеризується відокремленням від нього існуванням, запереченням частини віровчення та обрядів (секта). Взаємовідносини між представниками «нових» та «старих» конфесій завжди відзначаються напруженістю, конфліктністю і вимагають від держави особливої уваги. З огляду на вищезазначене, дослідження конфесійної політики Російської імперії на українських землях є дуже актуальним і важливим для розуміння історії України та формування її сучасної ідентичності. Вивчення конфесійної політики Російської імперії допомагає краще розуміти взаємовідносини між різними релігійними спільнотами та їхнім впливом на суспільство, вивчити ефективність механізмів та інструментів державної конфесійної політики, врахувати помилки допущені царською владою у взаємовідносинах з представниками національних меншин та релігійних громад. На особливу увагу заслуговує регіон південної України, що у другій половині XIX ст. являв собою унікальну в релігійно-етнічному плані територію населену представниками різноманітних національностей та віросповідань. Тут були широко представлені такі конфесійні групи, як: православні, католики, мусульмани, протестанти, іудеї. Також слід враховувати, що вони не завжди відрізнялися одноманітністю і часто поділялися на окремі відгалуження (гілки). Кожна більш менш чисельна релігійна громада перебувала під постійним наглядом зі сторони царської

влади, яка поєднувала у своїй конфесіональній політиці загальний (поширений на всі конфесії) та індивідуальний (щодо окремої конфесії) підхід.

Стан опрацювання. Дослідження державної політики щодо неправославних (інославних) конфесій та її нормативно-правового забезпечення загалом присвячено багато праць. Однак, академічний інтерес, максимальний рівень студіювання та всебічний аналіз проблема набула винятково на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки. До загального переліку фахових істориків-дослідників, які задіяні у студіюванні історії релігії та церкви в Україні загалом та історичному розвитку інославних громад, належать Ю.Берестень, О.Вознюк, Ю.Поліщук, І.Захарченко, О. Крижановський. Помітною є тенденція до «спеціалізації» історичних досліджень, зокрема появи серії робіт присвячених взаємовідносинам між царським урядом та баптистськими громадами Півдня України. Зокрема, можна виділити роботи Г.Павлюк [1] Ф.Проданюк [2]. Помітним є інтерес до проблематики державно-конфесійних відносин і в зарубіжних виданнях, зокрема в роботах Paul Werth [3], A.Polunov [4], Albert W. Wardin [5].

Характерною є зростання уваги до проблематики релігійної політики царського уряду зі сторони вчених правників. Окремі аспекти правового регулювання церковних відносин на Півдні України знаходимо у працях Д.Войцехівської [6] та О. Бойкова [6]. Водночас варто зазначити, що у більшості з цих публікацій державна політика стосовно сектантських громад не є предметом спеціального дослідження, а розглядається у контексті загальних освітніх питань.

Мета статті. У даній статті ставиться мета відтворити та проаналізувати зміст, основні етапи державної політики та її нормативне забезпечення щодо сектантських громад Півдня України у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVIII ст.. російський уряд розпочав активну колонізацію південноукраїнських земель використовуючи для цього, як внутрішні, так і зовнішні людські ресурси. Результатом колонізаторських зусиль урядів Російської імперії стала поява на території Півдня України особливої поліетнічної та поліконфесійної структури населення. Тісне переплетіння різноманітних релігійних вчень, криза старих «класичних» релігій неминуче породжувало виникнення і розвиток нових релігійних громад, які почасти опинялися поза правовим полем. Так, в середовищі протестантської церкви зароджуються і розвиваються такі сектантські рухи, як адвентисти, п'ятидесятники, баптисти. Соціально-політичні та економічні суперечності в Російській імперії призвели до відокремлення від православ'я цілого ряду груп населення, в результаті чого були створені нові релігійні організації, які протиставляли православному віровченню сповідання віри в «Дусі й Істині»: молокані, христовіри, духоборці, хлисти, скопці тощо. З часом кількість представників таких груп суттєво зростала і держава вже не могла ігнорувати їх існування. Додатковим фактором, який зумовлював необхідність звернення увагу на сектантські громади ставали постійні конфлікти між їх прихильниками та представниками «офіційних» церковних громад.

Однією з таких нових конфесій стали баптисти або «євангельські християни» - християнська течія, що поєднувала в собі елементи протестантської та православної християнських традицій. Одразу відзначимо, що в літературі ведеться жвава дискусія щодо ототожнення двох релігійних громад – «штундисти» та «баптисти». Ряд авторів їх ототожню, інші навпаки намагаються показати відмінності їх віровчення. У переважній більшості дослідники констатують, що «штундизм» носив «народний» характер і його розвиток йшов з низів, що породжувало достатньо еклектичні культурно-релігійні практики та вірування, натомість «баптизм» являв собою більш класичне, струнке віровчення, що сформувалося на Заході в середовищі англійських та німецьких протестантів [8, с. 48-49]. Під час аналізу політики царського уряду ми продемонструємо, що в очах влади це були дві різні течії, що обумовлювало особливе ставлення до них.

Конфесійна політика Російської імперії у XVIII – XIX ст. була тісно пов'язана з міграційною політикою, в основі якої лежала необхідність залучення значних людських ресурсів з-за кордону та забезпечення лояльності новоприєднаних територій. Відповідно, «російська держава намагалася демонструвати толерантне ставлення до всіх форм релігійних поглядів і в серії виданих царських указах та маніфестах офіційно проголошувала свободу віросповідання» [6, с. 6]. Водночас, аналіз норм дореволюційного законодавства у релігійній сфері, а також практики його реалізації дозволяє зробити висновок, що в основі конфесійної політики лежав принцип «віротерпимості» а не «свободи віри». Відмінність полягала в тому, що російська держава виходила з пріоритетного становища православної віри, натомість визнаючи за іншими конфесіями право на існування в межах визнаних державою. Відповідно в російському законодавстві XIX ст. існували чисельні обмеження на здійснення окремих релігійних дій представниками інославно конфесій, кримінальні покарання за порушення встановлених державою правил поведінки у релігійній сфері.

Особливо складним було становище новостворених релігійних громад. Виникнення нових нетрадиційних релігійних течій, корені яких лежали в основі духовних потреб суспільства, проте не спиралися на національний (етнічний) ґрунт державою не віталися і жорстоко каралися, а релігійна терпимість поширювалася лише на традиційні конфесії, що історично сформувалися і мали національне підґрунтя. Це зумовило появу так званого «принципу ієрархічного конфесіоналізму», згідно з яким законодавчо закріплювалася перевага РПЦ перед іншими конфесіями, її монопольне право на пропаганду свого віровчення, привілейоване становище у різноманітних сферах суспільного та політичного життя країни тощо. Стаття 73 Уставу про попередження та припинення злочинів проголошувала: «Певренствующая и господствующая в Империи вера есть Христианская Православная Восточного вероисповедания» «ієрархії» конфесій

Інші віросповідання поділялися на наступні групи: на терпимі (допустимі) та визнані законом; терпимі але не визнані законом; нетерпимі та невизнані законом; останню сходинку займали віросповідання які не лише не визнавалися

законом, але й сповідування яких являлося кримінально караним діянням. Як правило, рішення про визнання «нетерпимою» приймалося щодо окремої конфесії під впливом конкретно-історичних умов, до яких зокрема слід віднести і особисті погляди та настрої російської політичної верхівки, насамперед – імператорів. За таких обставин, не викликає подиву факт, що відбувався постійний процес переходу конфесій з «нетерпимих» у «терпимі», і навпаки. Нераціональність у діях російської влади, які могла переслідувати лояльні по суті верстви населення за їх релігійні погляди відмічає англійський журналіст Вільям Стед, наводячи для прикладу мирні громади штунд та баптистів Півдня України і порівнюючи їх з англійськими пуританами та квакерами, які так само зазнавали в свій час переслідувань зі сторони англійської корони [10, с. 384-389].

Більшість сектантських громад були віднесені до т.зв. «нетерпимих» віросповідань, тобто невизнаних державою, а отже постійно зазнавали переслідування законодавством. Виникнення нових нетрадиційних релігійних течій, корені яких лежали в основі духовних потреб суспільства, розглядалися російською монархією не лише, як загроза становищу православної церкви, але й намагання розколоти суспільство, посилити деструктивні процеси та підірвати міць російської держави. Водночас, слід визнати, що політика російської влади щодо окремих сектантських громад носила цілком раціональний характер, і там де царський уряд вбачав для себе позитивні можливості, насамперед пов'язані з послабленням інославних конфесій, він міг надавати сектантським громадам правовий захист і забезпечував умови для реалізації духовних прав і свобод.

Подібну еволюцію протягом другої половини XIX століття пережили баптистські громади Півдня України. Перші баптисти, що з'явилися в Україні в кінці XVIII - початку XIX століття, тривалий час вимушені були сповідувати свої релігійні погляди нелегально, зазнаючи переслідувань зі сторони держави та офіційних церковних ієрархій. Однак, незважаючи на це, рух баптизму продовжував зростати, особливо в регіонах Південної та Східної України, перетворившись наприкінці XIX ст. в одну з помітних релігійних груп регіону [9, с. 15-17].

Друга половина XIX ст. позначилася переглядом державної політики по відношенню до низки сектантських конфесій, у тому числі і баптистів. І переведенням їх до розряду «терпимих». Значну роль у цьому також відіграла позиція представників місцевої влади, які у своїх доповідях неодноразово підкреслювали лоялізм євангельських вірян, їх сумлінність у виконанні обов'язків перед державою, старанність та працьовитість. Крім того, на наш погляд, важливим фактором у легалізації баптистів стали їх тісні зв'язки з менонітськими громадами, про що свідчить дослідження О.Гейченка [12, с. 40]. Меноніти тривалий час визнавалися російською державою і мали позитивний імідж в очах як представників регіонального, так і центрального уряду, що безумовно позначилося і на відношенні до баптистів.

Перші спроби нормативного регулювання правового становища баптистів відносяться до 60-х рр. XIX ст., коли в Міністерстві внутрішніх справ почали

розробку документа, який спочатку планувалося поширити на баптистські громади, що виникли у різних куточках Російської імперії. Розроблений проект правил складався з 14 пунктів, які загалом відображали традицій погляд царської влади до «терпимих» конфесій. Баптистам дозволялося мати власні релігійні споруди, вільно проводити обряди відповідно до їх вірувань, мати власних священнослужителів, і навіть здійснювати навернення осіб з інших релігій. Водночас, держава встановлювала адміністративний контроль за діяльністю релігійних громад, частина наданих прав могла бути реалізована лише після надання згоди представника царського уряду, суворо заборонявся прозелітизм по відношенню до представників православної віри тощо [1, с. 169]. Проте прийняття цього документу на певний час було відкладено, зокрема і через важливе для російського уряду питання ставлення баптистів до військової служби. Як ми вже згадували баптисти були тісно пов'язані з менонітами, релігійною групою, що не визнавала військової присяги та була звільнена від військової служби наданими російськими імператорами привілеями. Очевидно, що царська влада прагнула переконатися чи не легалізує вона ще одну конфесію, яка буде проповідувати «пацифізм» та уникати виконання військового обов'язку.

1879 року Державна рада врешті затвердила «Думку», що визначила основні підходи до правового становище баптистів, і на її основі Міністерство внутрішніх справ, 15 серпня 1879 року розробило спеціальні правила для баптистських громад, які отримали назву «маковських» відповідно до прізвища тогочасного міністра. З моменту видання цього акту, баптистські громади отримували офіційний статус, їх представники мали право безперешкодно сповідувати своє віровчення та виконувати обряди віри згідно з існуючими у них звичаями. Дозволялося проведення молитовних зібрань з дозволу губернатора. Запроваджувалися метричні книги де реєструвалися шлюби, народження та смерть баптистів, які контролювалися місцевою владою. Якщо порівняти надані баптистам права, з тими які володіли представники інших конфесій, то слід зробити наступні висновки. У порівнянні з традиційними, «класичними» інославними віруваннями такими як протестантизм, католицизм, представники баптистських громад отримали значно звужений перелік прав і свобод і знаходилися під більш жорстким контролем зі сторони держави. Водночас, слід врахувати, що близькі до баптистів штунди не отримали визнання і їх діяльність продовжувала переслідуватися царським режимом. З цього можна зробити висновок, що царська влада розглядаючи баптизм як певне сектантське відгалуження від протестантизму, ставилася до нього більш ліберально. Однією з можливих причин, чому баптистам на відміну від штунд дозволили легалізувати свій статус, було прагнення внести розкол у протестантський рух. Діяльність баптистів, за розрахунком царату, могло створювати тиск на інші протестантські громади, роз'єднувати їх, породжувати внутрішні конфлікти. Натомість рух штунд в першу чергу загрожував православної церкві, чиї інтереси були тісно пов'язані з царською владою, і тому знаходилися під жорсткою охороною.

У науковій літературі дискутується питання, щодо поширення «маковського» циркуляру 1879 року на українських баптистів. Частина авторів висловлює думку, що циркуляр легалізував лише іноземні громади баптистів – «в цьому й супроводжувальних документах йшлося здебільшого про баптистів-іноземців» (Ф.Проданюк) [2, с. 27]. Інші дослідники більш обережні у висновках і заявляють, що після легалізації баптизму як «іноземної релігії» в Росії (1879 р.) місцева влада стала надавати російським протестантам ті ж права, якими користувалися німецькі баптисти (О.Полунов) [4, с. 163]. Насправді, аналіз циркулярного листа Міністерства внутрішніх справ виданого у 1882 році засвідчує, що акт 1879 року повинен був поширюватися на підданих Російської імперії, які перейшли «в цю секту з неправославного віросповідання», і натомість не повинен був поширюватися на «російських сектантів баптистів». В цьому формулюванні безумовно проглядається тогочасний поділ представників євангелістського руху на «правильних» (баптистів) та неправильних (штунд). А оскільки домінуюча частина українського населення Півдня України вважалася з народження православними, то фактично акт 1879 року надавав статус терпимих лише громадам утвореним в середовищі представників національних меншин (німців-протестантів), натомість залишаючи поза законом українські євангелістські громади (штунди).

Наступним логічним кроком держави, стало прийняття 3 травня 1883 року закону, яким який надавав усім сектантським громадам, за виключенням скопців, окремі громадянські та духовні права і свободи. Фактично, це був мінімально необхідний набір прав, що забезпечував можливість сповідання власної віри – право відправляти богослужіння, право не бути покараним за свою віру, право здійснювати власні обряди (поховання, весілля). При цьому, суворо заборонялися публічні заходи, що могли розцінюватися, як демонстрація ідей чи прихильності до «сектантства» (хрестові ходи, носіння ікон тощо).

Процес лібералізації державної конфесійної політики 70-80-х років XIX ст.. хоча і носив обмежений характер, але навіть у цьому вигляді викликав значну критику зі сторони консервативно налаштованих представників російського суспільства і насамперед православної церкви. Остання вбачала у сектантах загрозу своїй владі та відчувала потужну конкуренцію з їх сторони. Не дивно, що протягом зазначеного періоду вона намагалася дискредитувати інославні конфесії, виставивши їх нелояльними та шкідливими перед царським урядом. При цьому активно розігрувалася «німецька» карта – тісний зв'язок баптистів з німецькими протестантами, як всередині країни, так і за її межами, повинен був поставити під сумнів лояльність їхніх представників. Не дивлячись на прийняті закони, представники православної церкви при підтримці місцевих чиновників, які часто відзначалися негативним відношенням до представників інославних релігій, починають переслідувати представників баптистських громад, домагаючись їх виселення, засудження тощо. Цей процес співпадає з новим консервативним напрямком у російській внутрішній конфесійній політиці очолюваним колишнім вихователем імператора Костянтином

Победоносцевим, який вбачав своїм головним завданням піднесення значення та охорону інтересів російської православної церкви.

Прагнучі до уніфікації релігійного простору та забезпечення панування православної віри, К.Победоносцев розгортає активну компанію протидії інославному конфесіям, у першу чергу сектантськими, оскільки вважає, що саме вони справляють найбільш деструктивний вплив на свідомість російського населення і підривають стабільність держави [4, с. 165-166]. В першу чергу, це негативно позначилося на штундистах, які розглядалися основними конкурентами православ'ю. 4 липня 1894 р. в Російській імперії було затверджене Положення Комітету міністрів, згідно з яким штундизм визнавався «однією з найбільш небезпечних та шкідливих у церковному та державному відношенні» сект. З цього часу штундистам заборонялося проводити богослужіння використовувати споруди з релігійною метою, відкривати школи тощо. У випадку проведення богослужінь всі його учасники могли бути покарані адміністративним засланням до Сибіру, а проповідники та організатори зібрань відправлялися на каторжні роботи. Встановлювалися обмеження на похоронні обряди, зокрема піз заборону потрапляло поховання в освіченій землі та здійснення заупокійної служби.

Скориставшись з прийняттям цього закону православна церква та місцева влада розгорнула активний наступ не лише на заборонені громади штунд, але й легальні баптистські громади. І хоча Міністерство внутрішніх справ неодноразово звертало увагу губернаторів і чиновників, що баптистські громади не підпадають під дію закону 1894 року, на місцях євангельським вірянам (є розрізняючи, це штундисти чи баптисти) відмовляли у праві на богослужіння, розганяли молитовні зібрання вірян [3, с. 27].

Висновки. Політика царського уряду щодо сектантських громад, як в цілому по країні, так і зокрема на південноукраїнських землях пройшла через декілька етапів. На першому етапі (до середини XIX ст.) сектантські громади відносилися до категорії т.зв. «нетерпимих» віросповідань, тобто невизнаних державою, що позбавляло їх членів можливості відстоювати свої релігійні права в рамках чинного законодавства. На другому етапі (60-70-ті рр. XIX ст.), частина сектантських громад частково визнається російською владою, вони отримують статус «терпимих», а також приймаються нормативно-правові акти, що закріплюють базові права і свободи представників цих релігійних громад: право вільно сповідувати свою віру, можливість відправлення обрядів, будування церков тощо. Водночас, як показує приклад сектантських громад «штундистів», царська влада дуже неохоче визнавала ті сектантські громади, які могли відтягнути до себе віруючих з лона православної церкви. Третій етап припадає на кінець XIX ст., і характеризується переорієнтацією державної політики та супроводжується запровадженням значних обмежень релігійних прав і свобод, а також позбавленням легального статусу окремих сектантських громад.

Список використаних джерел:

1. Павлюк Г. В. Баптисти Волинської губернії та Російська імперія. До питання про державно-церковні відносини (друга половина XIX – початок XX

ст.). *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Сер. : *Історичне релігієзнавство*. 2010. Вип. 3. С. 167-178.

2. Проданюк Ф., Меренков Г. Історія євангельських християнських баптистів на теренах України (сер. XIX - 1929). *Науковий журнал "Графе"*. 2022. №3. С. 24-30. <https://doi.org/10.55315/graphe.2.2021.74-80>

3. Paul Werth Freedom of conscience and the redefinition of confessional boundaries in imperial Russia, 1905-1914. *Slavica Publishers*. Volume 13. Number 3. Summer 2012. Pages 585-610. <https://doi.org/10.1353/kri.2012.0040>.

4. Polunov A. The problem of religious freedom in late imperial Russia: The case of Russian Baptists. *Journal of Eurasian Studies*. Volume 3. Issue 2. July 2012. Pages 161-167. URL: <https://doi.org/10.1016/j.euras.2012.03.006>

5. Albert W. Wardin Penetration of the Baptists into the Russian Empire in the Nineteenth Century. *Journal of European Baptist Studies*. Vol 7.3 May 2007. Pages 34-47.

6. Войцехівська Д. Ю. Державна політика щодо міжконфесійної конверсії представників національних меншин Півдня України у XVIII–XIX ст. *Держава і право*. 2022. Вип. 91. С. 4-16.

7. Бойков О. Ю. Протестантизм та сектантство у суспільному і духовному житті Південної України в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Ю. Бойков // *Література та культура Полісся*. Серія : *Історичні науки*. - 2015. - Вип. 79. - С. 117-126

8. Савченко С. Від штунди до баптизму: до питання про релігійну та культурну тяглість (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : *Історичні науки*. 2012. Вип. 17. С. 46-53

9. Коваль О.Г., Коваль Г.П. Штундизм в середині XIX – першій чверті XX ст. Миколаїв. 2020. 120 с.

10. Stead, W. T. *Truth about Russia*, Publisher. Cassell, limited. 1888; Original from, the University of Virginia; Digitized, Dec 11, 2008; Length, 464 pages. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Truth_about_Russia.html?id=rDnUJZkH-PkC&redir_esc=y (дата звернення: 27.04.2024).

11. *Історія релігії в Україні: у 10-ти т.* / ред. П. Яроцький. Київ. Світ Знань. 2002. Т. 5 : *Протестантизм в Україні*. 424 с.

12. Geychenko Oleksandr [Post]-Reformation Influences and the Coming of Age of the Baptist Movement in the Russian Empire (1858–1911). *Theological Reflections: Euro-Asian Journal of Theology*. 2015. P. 37-63.

Значення інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб

*Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
асистентка кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

Сучасний етап розвитку людства характеризується розширенням сфери застосування правових інструментів захисту прав і свобод людини. В умовах недосконалості державних механізмів захисту прав і свобод людини та з урахуванням закріплених в універсальних і регіональних міжнародно-правових документах гарантій їхнього захисту, робота неурядових організацій має велике значення.

Сьогодні в Україні існує велика кількість різноманітних об'єднань громадян, які зазвичай охоплюються загальними визначеннями «громадські організації та об'єднання» або ж «неурядові організації». Водночас, в Україні існує низка проблем (економічна криза, недосконалість законодавчої бази тощо), які гальмують розвиток інститутів громадянського суспільства, зокрема, у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Громадські об'єднання можуть створюватися у двох організаційно-правових формах: як громадські організації; як громадські спілки [4, ст. 1]. Громадська організація повинна бути зареєстрована, мати визначену кількість членів, керівні органи, що обираються на загальних зборах, затверджений статут і займатися виключно неприбутковою діяльністю. Громадська спілка – це громадське формування, засновником якого може бути юридична особа приватного права, а членами – як юридичні особи приватного права, так і фізичні.

Чинне законодавство також визнає й інші форми об'єднань, такі як громадські рухи. Громадські рухи не мають фіксованого членства та можуть складатися з колективних членів (інших громадських об'єднань чи організацій) і часто доповнюються індивідуальними членами (лідерами), насамперед, відомими громадськими або державними діячами. Громадські рухи можуть мати статут і керівні органи, які зазвичай складаються з лідерів і представників колективних членів, призначених на егалітарній основі.

Загалом, об'єднання громадян як інститут громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб – це форма забезпечення балансу суспільних, корпоративних групових, приватних та інших інтересів внутрішньо переміщених осіб, підґрунтям якої виступає динамічна взаємодія з державними інституціями [7]. Функції держави при такій взаємодії зводяться до контролю за дотриманням чинного законодавства, забезпечення рівного доступу об'єднанням громадян до процесу формування політики, фіксації досягнутого балансу інтересів у своїх рішеннях задля підвищення ефективності

в забезпеченні, реалізації та захисті прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Для більш точного розуміння сутності інститутів громадянського суспільства як суб'єктів гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, необхідний глибокий аналіз їхньої практичної діяльності, однак вона часто суперечлива. З цих позицій, характер організацій (об'єднань) громадянського суспільства залежить від того, як вони реально вирішують конкретні питання, що зачіпають життєво важливі інтереси різних соціальних верств і груп, у тому числі внутрішньо переміщених осіб. Назва, програма, чисельний і соціальний склад, персональний склад керівництва, інші параметри та характеристики об'єднань громадян як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є лише додатковими критеріями сутності цих об'єднань.

Робота неурядових організацій має вирішальне значення для побудови ефективних механізмів захисту прав людини. Це пов'язано з тим, що неурядові організації незалежні від державних інституцій та органів місцевого самоврядування і можуть виявляти об'єктивні проблеми та недоліки в існуючих практиках, алгоритмах захисту прав людини в конкретній державі. Водночас, поява неурядових організацій пов'язана з досить високим рівнем порушень прав людини, в тому числі щодо внутрішньо переміщених осіб.

За останні 50 років кількість неурядових організацій, які займаються захистом людей, чий права були порушені, зростає. Частково це було зумовлено прийняттям 9 грудня 1998 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Декларації про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи. Так, зі змісту статті 1 Декларації випливає, що кожна людина має право на заохочення, захист і реалізацію прав людини й основних свобод як на національному, так і на міжнародному рівнях, водночас, як індивідуально, так і у співпраці з іншими. Саме неурядові правозахисні організації у демократичних країнах виступають посередниками між владою та громадянами, відіграють важливу роль у механізмах захисту прав людини та громадянина, представляючи їхні інтереси на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях [6, с. 1].

Питання місця та ролі неурядових правозахисних організацій у системі захисту прав внутрішньо переміщених осіб набуває все більшої актуальності й в Україні, оскільки нормативно-правова база, що регулює питання, пов'язані з порушенням їхніх прав, є вузькою та неповною, а нинішня ситуація диктує свої умови.

Під категорією «неурядові правозахисні організації» слід розуміти громадські, некомерційні, ненасильницькі організації, які керуються принципами неупередженості та недопущення використання неправдивої інформації, провадячи свою діяльність у суспільно-політичній сфері [3]. Іншими словами, правозахисні організації – це особливий вид неурядових, неприбуткових організацій, метою яких є просування та захист прав і свобод людини, а також ефективний контроль за їх дотриманням з боку держави, органів влади та посадових осіб. Правозахисні об'єднання громадян

вважаються основними суб'єктами правозахисної функції громадянського суспільства. Загалом, права людини – основа для створення та діяльності низки інститутів громадянського суспільства. Та пропри це, громадським організаціям та об'єднанням властива універсальна проблема, що беззаперечно впливає на якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: деякі з цих організацій існують тільки «де факто», а тому, інтереси соціальних груп і їх захист часто лише проголошуються в статутах, програмах чи гаслах таких об'єднань з метою ідеологічного впливу на свідомість людей або задоволення особистих амбіцій окремих лідерів.

Щодо визначення поняття «неурядової правозахисної організації», то, зауважимо, що в юриспруденції відсутня єдність думок з цього приводу. Натомість широко використовуються категорії «правозахисні організації», «організації з прав людини» та «правозахисні недержавні організації». Наведені вище категорії – тотожні.

Політичні партії також можуть бути включені до системи інститутів громадянського суспільства як суб'єкти гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Провідна мета діяльності політичних партій полягає в отриманні доступу до державної влади через вибори та можливості безпосередньо впливати на процес прийняття важливих загальнодержавних рішень [7]. Водночас, представництво внутрішньо переміщених осіб у політичних партіях залишається низьким.

Важливий напрямок у механізмах забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб становить діяльність громадських організацій, які захищають права особливих категорій населення: жінок, дітей, осіб з обмеженими можливостями й особливими потребами і т. д. Тут мова ведеться про проблему «подвійної соціальної вразливості» внутрішньо переміщених осіб: окрім офіційно визначеного статусу внутрішньо переміщених осіб, деякі з них належать до груп, які, згідно з міжнародним і національним законодавством потребують додаткового захисту за допомогою спеціальних правових засобів та інструментів.

Неурядові правозахисні організації характеризуються тим, що вони: створюються з урахуванням положень Конституції та законів України, які становлять правову базу їхньої діяльності; у своїй діяльності керуються нормами міжнародно-правових актів, зокрема, Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ін.; формуються на добровільній основі; не мають на меті отримання прибутку, тобто діють як некомерційні об'єднання; незалежні від органів державної влади; діють на основі загальних принципів права. Основна мета діяльності неурядових правозахисних організацій полягає у сприянні в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини шляхом запобігання їх порушенню та захисту.

Кожна неурядова правозахисна організація в процесі своєї роботи визначає напрям своєї діяльності, який стосується захисту конкретно визначених прав людини чи груп прав. Так, деякі організації працюють над захистом виборчих прав громадян, прав жінок, прав людей з особливими потребами, прав корінних

народів, прав масмедійних працівників, прав релігійних общин, прав ув'язнених, прав біженців, прав внутрішньо переміщених осіб тощо.

Сьогодні в Україні неурядових правозахисних організацій, які працюють у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, стало значно більше, у порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення (2014 р. – початок 2022 р.) Серед провідних неурядових правозахисних організацій, які працюють у даному напрямку варто назвати: Всеукраїнський рух «Сила права», благодійний фонд «Право на захист», Луганська обласна жіноча правозахисна організація «Чайка» та ін. Пріоритетні цілі даних організацій це – постійна гуманітарна підтримка (продукти харчування, засоби гігієни, побутові речі), надання психологічної допомоги та юридичних консультацій з питань внутрішнього переміщення, адвокація прав внутрішньо переміщених осіб (наприклад, компенсація за втрачене житло, оформлення довідок внутрішньо переміщених осіб, виїзд за кордон тощо) [1, с. 319]. Неурядові правозахисні організації, окрім захисту своїх законних прав та інтересів як юридичних осіб, мають право брати безпосередню участь у провадженні в Європейському суді з прав людини в якості третьої особи та домагатися відчутних зрушень у суспільно-політичних подіях України [2, с. 589].

Отже, робота неурядових правозахисних організацій має велике значення для побудови ефективних механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони є незалежними від органів державної влади та місцевого самоврядування і можуть виявляти об'єктивні проблеми та недоліки в реалізації та захисті прав людини на практиці в конкретній державі.

Список використаних джерел:

1. Демиденко А. Л. Види неурядових правозахисних організацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право.* 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 316–321.

2. Демиденко А. Л. Неурядові правозахисні організації і захист прав у Європейському суді з прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. С. 586–590.

3. Захаров Є. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL : <http://khpg.org/index.php?id=1084630553> (дата звернення : 13.03.2024 р.).

4. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 1.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 1. Ст. 1.

6. Про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи : Декларація ООН від 09.12.1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349 (дата звернення : 10.03.2024 р.).

7. Розвиток інститутів громадянського суспільства у 2020 році. URL : <http://surl.li/aqjun> (дата звернення : 09.03.2024 р.).

*«Народ – це звір багатоголовий і позбавлений розуму,
він насилу робить щось добре.
Довіряти йому вирішення політичних справ –
це все одно, що запитувати поради у божевільного».
(Жан Боден. «Шість книг про державу», 1576 р.)*

Демократія і рабство: дві сторони однієї медалі

Кононенко Юрій Степанович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

У сучасному світі значна частина суспільства некритично сприймає демократію. Нерідко, різноманітними «знахарями» демократії приписуються чудодійні властивості, а широким верствам народу вона здається своєрідною суспільною панацеєю, яка здатна разом вирішити всі економічні, соціальні та політичні проблеми і забезпечити світле майбутнє.

Разом із тим, історичний досвід, глибоке розуміння природи державно-правових явищ та праці класиків політико-правової думки дають змогу розкрити справжнє єство та призначення демократії.

Зауважимо, що у низці попередніх праць нами було розкрито чимало особливостей народовладдя, тож, у межах цієї статті, ми плануємо зосередитися на викритті діалектичного зв'язку між демократією та рабством, що дає змогу якнайкраще та якнайповніше осягнути їхню істинну сутність.

...Як відомо, термін «демократія» походить з Античної Греції та перекладається як «влада народу» [1, с. 115-116].

Демократія – це форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства [2].

Прихильники демократії люблять наголошувати, що даний лад є, нібито, надзвичайно досконалим, оскільки, нібито, витримав випробування часом: мовляв, народовладдя виникло ще в Античній Греції і з тих пір воно переможно крокує по світу різними країнами та епохами.

При цьому, люди нерідко забувають про те, що в епоху Античності повноправні громадяни склали переважну меншість населення держави. Так,

Дж. Обер зазначає, що при загальній чисельності населення Аттики у 150-250 тисяч осіб лише 20-30 тисяч були громадянами Афіні [3, с. 128]. Н.М. Хома стверджує, що повноправними громадянами була лише 1/10 частина населення Давніх Афіні, при цьому на народні збори збиралося лише 6-8 тисяч чоловік [4, с. 110-111]. В.П. Глиняний вказує, що для прийняття рішення народними зборами Афіні вимагалася присутність 6000 чоловік, тобто приблизно 1/5 усіх повноправних громадян [5, с. 145].

Тож, бачимо, що в античній афініській демократії з-поміж 250 тисяч осіб певну участь в управлінні державою брали лише 6-8 тисяч громадян, тобто близько 2,5-3% населення.

Також, не слід забувати, що Аристотель вважав демократію «неправильною» формою держави [6, с. 76-77], тобто такою, де правителі не дбають про загальне благо суспільства [7, с. 30]. При цьому, розмірковуючи про різні форми держави і віддаючи перевагу політії, як найдосконалішій з них, Аристотель стверджував, що у досконалій державі має бути багато рабів [8, с. 27].

Той факт, що в античних грецьких полісах демократія органічно поєднувалася із рабовласницьким ладом, дає підстави стверджувати, що народовладдя не заперечує жорстокого правління та зневаги до людської гідності, що, таким чином, робить його ненабагато кращим за східну деспотію.

Таким чином, слід визнати, що демократія не є владою народу, а являє собою лише певну модель залучення громадян до участі у здійсненні влади; при цьому, гуманізм, рівність, свобода, повага до прав людини та спрямованість правління на досягнення загального блага не є обов'язковими характеристиками «народовладдя».

Подальше розкриття сутності демократії видається немислимим без постаті видатного англійського мислителя Нового часу Дж. Локка (1632-1704), точніше, деяких подробиць його біографії.

Дж. Локк був відомим теоретиком природного права і суспільного договору та увійшов до історії як основоположник доктрини політичного лібералізму завдяки своїй знаменитій праці «Два трактати про правління» («Two Treatises of Government», 1690) [9], в якій він, фактично, навів теоретичне обґрунтування т.зв. «Славної революції» 1688-1689 рр.

У цьому контексті, цікаво пригадати, що поборник прав людини та ідеолог політичного лібералізму Дж. Локк в 1669 р. у документі під назвою «Основні конституції Кароліни» («The Fundamental Constitutions of Carolina», у співавторстві з Е. Ешлі-Купером, 1-м графом Шефтсбері), проголошував релігійну терпимість, але, водночас, закріплював аристократію, рабство і кріпацтво [10; 11]. При цьому, Дж. Локк був особисто фінансово залучений до работоргівлі, і лише пізніше він став відомий як теоретик лібералізму [12; 13].

При цьому, очевидно, що ідеї демократії і прав людини можуть органічно поєднуватися з рабовласництвом лише у тому разі, якщо не вважати негрів-рабів за людей, тобто за умови використання світоглядної парадигми расизму, що, таким чином, демонструє нам ще одну цікаву рису демократії.

Кілька слів варто сказати, кажучи словами А. де Токвіля, і про демократію в Америці.

Американофіли чомусь забувають про той факт, що у Сполучених Штатах Америки, попри пафос Декларації незалежності 1776 р., Конституції 1787 р. і Білля про права 1791 р., демократія і рабовласництво органічно поєднувалися і гармонійно доповнювали одне одного впродовж принаймні перших 90 років існування незалежної американської державності. Це, зокрема, вказує на расистське тлумачення ідей прав людини, всією повнотою яких могла володіти тільки біла людина.

При цьому, слід розуміти, що скасування рабства в Америці під час Громадянської війни 1861-1865 рр. відбулося не завдяки жалісливості А. Лінкольна до бідолашних негрів (гуманістів у США вистачало і до нього), а внаслідок суворого прагматизму капіталістичного ринку. Так, перемога промислової революції у Північних штатах ознаменувала потребу фабрик і заводів у дешевій робочій силі. Згідно з законами капіталістичної економіки, надлишок пропозиції при сталому попиті призводить до здешевлення товару, у даному випадку – робочої сили. Тож, найкращий спосіб дешево оплачувати найману працю на фабриках і заводах (у т.ч. і працю білих) – це звільнити з рабства кілька мільйонів негрів, які, отримавши «свободу» без засобів до існування, залишать бавовняні і цукрові плантації Півдня і добровільно подадуться на фабрики і заводи Півночі. При цьому, війна стимулюватиме подальший розвиток фабрик і заводів, оскільки сприятиме зростанню попиту на зброю, боєприпаси та інші промислові товари, а розорення плантаторів Півдня забезпечить капіталістів Півночі від зайвих конкурентів...

Доволі яскравим показником демократії в Америці є й пенітенціарна статистика. США лідирують за кількістю в'язнів в абсолютному значенні – 2,2 млн. осіб знаходяться у місцях несвободи. Це 25% всіх в'язнів планети (більше, ніж у 35 найбільших європейських державах, взятих разом, або ж на 40% більше, ніж в Китаї), хоча населення США складає лише 5% від населення Землі (329 млн. осіб). 71 тис. з цих в'язнів – неповнолітні. Утримання пенітенціарної системи коштує американським платникам податків 80 млрд. доларів на рік. При цьому, у США перебувають за ґратами бл. 700 осіб на 100000 населення, що є одним з найвищих показників у світі [14; 15; 16] і значно перевищує аналогічні показники навіть у Росії та Китаї.

Певною мірою, вищевказані статистичні дані можуть бути пояснені однією з двох гіпотез: або США, насправді, є не такими демократичними, як хочуть здаватися світу, або ж демократія призводить до хаосу і безладу та потребує посилення репресивних заходів з боку держави для підтримання правопорядку.

Крім того, варто розвіяти ще один міф. Прийнято вважати, що безупинний поступ демократії в світі розпочався завдяки Французькій революції 1789-1799 рр., яка істотно поліпшила умови життя людей.

При цьому, до числа «видатних завоювань» Французької революції часто відносять і офіційне скасування кріпацтва 4 серпня 1789 р. [17, с. 327]. При цьому, не слід забувати, що, фактично, кріпацтво у Франції було скасоване ще за 10 років до революції – завдяки реформам Ж. Неккера 1779 р., і на початок

революції кількість кріпаків у Франції складала від 140 тис. [18] до 1,5 млн. осіб [19, с. 47], більшість з яких проживали на церковних землях [17, с. 327], які, певна річ, не належали до юрисдикції Французького королівства.

Зауважимо, що не можна забувати про те, що демократизація у Франції наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. супроводжувалася величезними жертвами часів Якобінського терору 1793-1794 рр., Громадянської війни у Вандеї 1793-1796 рр., Революційних війн (1792-1799 рр.) і Наполеонівських війн (1800-1815 рр.), у результаті яких Європа втратила мінімум 4 млн. життів [20, с. 55-57], а, цілком можливо, і вдвічі більше.

При цьому, що особливо цікаво, попри поширений стереотип, істотного покращення долі трудящих Французька революція не принесла. Так, наприклад, у Франції, згідно із законом 1892 р., робота малолітніх до 16 років була обмежена 10 годинами, робота підлітків обох статей до 18 років і жінок – 11 годинами на день; у свою чергу, робота дорослих чоловіків за законом 9 вересня 1848 р. на фабриках і заводах, що працюють механічними двигунами або безперервним вогнем, і на інших фабриках з числом робітників не менше 20 не могла перевищувати 12 годин на день. При цьому, положення фабричного законодавства (закон 22 березня 1841 р., що обмежував роботу дітей на фабриках; закон 1848 р. про обмеження роботи дорослих робітників; закон 1851 р. про роботу учнів тощо) залишалися мертвою буквою аж до створення Фабричної інспекції законом 3 червня 1874 р. [21, с. 190-191]. Тож, «звільнені з кріпацтва» наймані робітники залишалися у Франції доволі безправними ще впродовж майже цілого століття після революції.

Не кращою була ситуація і в інших країнах. Тому достатньо закономірною відповіддю на невинуваті очікування Французької революції стали такі явища, як «Весна народів», або європейські революції 1848-1849 рр., та формування ідеології соціалізму у середині XIX ст.

Якщо ж порівняти масові жертви революційних потрясінь і вищевказані умови праці за часів капіталізму з поодинокими жертвами королівської сваволі й умовами праці за часів феодалізму, можна небезпідставно стверджувати, що при Старому Режимі життя було більш безпечним і щасливим.

У даному контексті необхідно мати на увазі, що поступ демократії часів переходу від феодалізму до капіталізму супроводжувався істотним зростанням експлуатації людини людиною. Так, якщо до середини XV ст. панщина складала лише 4-12 днів на рік, то у XVI ст. вона швидко зростає і доходить до 3 днів на тиждень на межі XVI-XVII ст. [22, с. 1288-1289].

При цьому, слід звернути увагу на той факт, що 3-денна панщина при 6-денному робочому тижні (неділя – вихідний день для походу до церкви), тобто умови, за яких експлуатований половину свого робочого часу відробляє на користь експлуататора, у XVI – XVII ст. вважалися надмірним гнітом, що спричинив, зокрема в Україні, низку селянських і козацьких повстань. Натомість зараз, на початку XXI ст., мало хто з людей на сміється навіть мріяти про те, щоб працювати на роботодавця за 50% доходу, який найманий працівник приносить роботодавцеві своєю працею...

Також, варто зауважити, що Дж. Б. Шор небезпідставно стверджує, що, зокрема, сучасний середньостатистичний американець працює більше, ніж середньовічний англійський залежний селянин [23]. При цьому, очевидно, що не кращою ситуація є і в інших країнах сучасного світу.

Таким чином, проголошення народу джерелом влади (ст. 3 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. [24]) і перехід від феодалізму до капіталізму фактично не покращили становище експлуатованих, і, більше того, навіть сприяли зростанню експлуатації людини людиною. Слід визнати, що, насправді, т.зв. «демократичні перетворення» мали на меті не поліпшення долі народу, а лише зміну типу політичної еліти незаконним насильницьким шляхом. Прихід буржуазії на місце дворянства і духовенства відбувся за рахунок використання народних мас в якості витратного матеріалу і гарматного м'яса революції. Тож, незважаючи на красиві гасла, пересічні громадяни як були, так і залишилися безправними, як при феодалізмі, так і при капіталізмі.

При цьому, властиві буржуазному суспільству панування грошей і клептократія, прикриті гаслами демократії, підривають як внутрішній, так і зовнішній суверенітет держави.

Виборність, часта змінюваність, безвідповідальність, некомпетентність і розпорошеність влади за демократії, фактично, є несумісними з такими ознаками державного суверенітету, визначеними Ж. Боденом, як верховенство, абсолютність, постійність, єдність і неподільність державної влади [25; 26, с. 110].

Тому, не випадково чимало видатних мислителів критично ставилися до демократії. Зокрема, Полібій зазначав, що демократія вироджується в охлократію [7, с. 34]. Цицерон вказував, що народовладдя є «згубним» і призводить до «шаленства і сваволі натовпу» [27, с. 51]. Р. Стиль зауважував, що «демократія схильна до заворушень і безпорядків» [28, с. 114]. Платон стверджував, що демократія веде до тиранії [29, с. 261-266].

У даному контексті слід згадати позицію геніального італійського мислителя епохи Ренесансу, засновника політичної науки Н. Макіавеллі (1469-1527), котрий у своїй безсмертній праці «Державець» (1513 р.) писав: «від безпорядку, який породжує грабежі і вбивства, страждає усе населення, тоді як від покарань, що накладаються державцем, страждають лише окремі особи...» [30, с. 46]. Тож, не випадково, видатний англійський мислитель XVII ст. Т. Гоббс (1588-1679) стверджував, що навіть тиранічна влада краща за неприборкані конфлікти приватних інтересів і породжену ними смуту соціальної анархії [31; 32, с. 328], з чим важко не погодитися.

Крім того, необхідно мати на увазі, що демократія загрожує також і зовнішньому суверенітету держави. Так, наприклад, у Декларації Ради міністрів ЄС від 16 грудня 1991 р. «Принципи визнання нових держав у Східній Європі та у Радянському Союзі» [33] йдеться про готовність визнати нові держави, якщо вони «будуються на демократичній основі»; поважають положення Хартії ООН та зобов'язання, записані у Хельсінському Заключному Акті НБСЄ і в Паризькій Хартії для нової Європи, «особливо у тому, що стосується

законності, демократії і прав людини»; визнають всі зобов'язання «пов'язані із роззброєнням та нерозповсюдженням ядерної зброї» та ін.

Таким чином, нерідко новоствореній державі доводиться розплачуватися за її визнання міжнародною спільнотою такою ціною, як: знищення власних збройних сил і втрата ядерної зброї (роззброєння); політична нестабільність та слабкість, закладені частою змінюваністю влади (демократія); втручання іноземців у внутрішні справи держави та, у перспективі, насильницька зміна конституційного ладу і збройна агресія іноземців під приводом «захисту демократії і прав людини».

У цьому контексті, у загальному плані, зауважимо, що т.зв. «демократичні вибори» дають змогу «іноземним партнерам» не тільки вплинути на підсумок народного волевиявлення, але й не визнати його результати, оголосити неугодного переможця узурпатором і тираном та повалити його владу за допомогою організації антидержавних виступів, проти діячів яких «демократична» влада не може належно застосувати силу, аби покарати бунтівників відповідно до закону і, таким чином, врятувати державність від знищення та подальшої економічної кризи, розрухи, війни та втрати територій.

Тож, не випадково, багатьом державам третього світу посилено нав'язується доволі абсурдна, але приваблива, ідея демократії, яка розкриває широкі можливості для реалізації егоїстичних інтересів місцевої клептократичної псевдо-еліти та дає змогу розвинутим державам позбутися потенційних конкурентів в особі новостворених держав.

Таким чином, фактично, у сучасності демократія нерідко використовується для послаблення державності, тобто виступає вельми дієвим знаряддям неоколоніалізму і поневолення багатьох народів світу.

На підсумок, додамо, також, що, в принципі, сучасна система міжнародного права цілком допускає колоніалізм: у даному контексті достатньо згадати положення пункту «с» ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, котрий є невід'ємною частиною Статуту ООН 1945 р., де сказано, що джерелами міжнародного права є у т.ч. й «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» [34].

Зауважимо, що подібні формулювання нашоувують на думку про існування і «нецивілізованих» націй, чия позиція не береться до уваги великими державами. При цьому, останні здійснюють неоколоніальну політику, прикриваючись старими як світ ідеями поширення «цивілізації», які в епоху Великих географічних відкриттів були пов'язані з насадженням християнства, а зараз – демократії, як завідомо неефективної і згубної моделі, котра здатна лише занепасти державність і перетворити суверенну державу на залежну країну, цілковито підконтрольну іноземним впливам.

Отже, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Сучасному світу властиве некритичне сприйняття демократії, гіперболізація її позитивних рис і явна недооцінка її руйнівного потенціалу.

2. Антична демократія немає нічого спільного з сучасним народовладдям, оскільки в Давніх Афінах громадяни склали лише 10% населення, а реальну участь в управлінні державою брали лише 2-3% населення.

3. Як свідчить досвід Античної Греції, модерної Англії й Америки та інших держав, демократія може органічно поєднуватися з рабовласництвом, що вказує на її расистське коріння, зневагу до людської гідності, гуманізму, рівності, свободи і прав людини.

4. Найбільш демократичною державою світу традиційно вважаються США, хоча, насправді, перші 90 років своєї незалежності американська демократія цілком нормально уживалася з рабовласництвом. При цьому, скасування рабства за часів Громадянської війни у США 1861-1865 рр. відбулося не внаслідок гуманізації суспільства, а через потребу у дешевій робочій силі в умовах завершення промислового перевороту. До того ж, саме США лідирують у сучасному світі як за абсолютними, так і за відносними показниками кількості ув'язнених осіб, що вказує або на недемократичний характер істинного політичного ладу США, або на потурання демократії безпорядкам, що змушує державу все більше вдаватися до репресивних заходів для підтримання правопорядку.

5. Перехід від феодалізму до капіталізму не тільки не призвів до істотного покращення долі простого народу, але, навпаки, підвищив рівень експлуатації людини людиною. Це дає підстави стверджувати, що істинною метою «демократизації» є не поліпшення долі трудящих, а незаконна насильницька зміна одного типу політико-економічної еліти (дворянство і духовенство) на другий (буржуазія).

6. Демократія є несумісною з основними ознаками внутрішнього суверенітету, що були сформульовані Ж. Боденом (верховенство, абсолютність, постійність, єдність і неподільність державної влади), та являє собою неправильну форму держави (Аристотель), що веде до охлократії (Полібій), сваволі натовпу (Цицерон), заворушень і безпорядків (Р. Стил) та тиранії (Платон). Тож, сильна, недемократична влада є набагато кращою за суспільну анархію, як про це кажуть Н. Макіавеллі і Т. Гоббс.

7. Демократія загрожує і зовнішньому суверенітету, оскільки істотно послаблює державу за допомогою роззброєння, змінюваності, нестабільності, слабкості, клептократичності влади, її цілковитої залежності від доброї волі «іноземних партнерів», які грубо втручаються у внутрішні справи держави під гаслами захисту прав людини і спостереження за демократичністю виборів.

8. Сучасне міжнародне право, зокрема Статут Міжнародного Суду ООН як невід'ємна частина Статуту ООН, презюмує існування як «цивілізованих», так і «нецивілізованих» націй, що закладає підстави для використання завідомо згубної моделі демократії в якості знаряддя неоколоніалізму для поневолення багатьох країн світу.

Список використаних джерел:

1. Старецька Л. Демократія // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 115-116.

2. Мурашин Г.О. Демократія // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2: Д – Й. URL: <https://leksika.com.ua/11850607/legal/demokratiya> (дата звернення: 21.04.2024).

3. Ober J. *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, 1989. P. 128.
4. Хома Н.М. *Історія держави та права зарубіжних країн : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне*. Львів : Новий Світ-2000, 2012. 480 с.
5. Глиняний В.П. *Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. Видання 5-те, перероблене і доповнене*. Київ : Істина, 2005. 768 с.
6. Арістотель. *Політика* / Переклав з давньогрецької Олександр Кислюк. Видання 3-тє. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 240 с.
7. *Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина*. Харків : Право, 2009. 256 с.
8. Кормич А.І. *Історія вчень про державу і право: навчальний посібник*. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.
9. Локк Дж. *Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора*. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
10. David Armitage, D. (2004). John Locke, Carolina, and the two treatises of government. *Political Theory*, 32(5), 602-627.
11. Walbert, D. (2008). A little kingdom in Carolina // LEARN NC. www.learnnc.org . URL: <http://www.davidwalbert.com/pdf/learnnc/a-little-kingdom-in-carolina-p1665.pdf> (date of reference: 24.01.2024).
12. Seán Mac Mathúna. *Slavery and London*. URL: http://www.fantompowa.net/Flame/slavery_in_london.html (date of reference: 24.01.2024).
13. Harris, T., & Taylor, S. (2015). The final crisis of the Stuart monarchy: the revolutions of 1688-91 in their British, Atlantic and European contexts (Vol. 16). Ch. 3: Whig Thought and The Revolution of 1688-91, John Marshall. pp. 75-76, Boydell & Brewer.
14. Martosko, David. Obama visits federal prison in Oklahoma and says nonviolent drug criminals «made mistakes that aren't that different from the mistakes I made» // Daily Mail. 2015. July, 16. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3163458/There-grace-God-Obama-visits-federal-prison-Oklahoma.html> (date of reference 21.04.2024).
15. Highest to Lowest – Prison Population Rate. ICPS (2015). URL: https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison_population_rate?field_region_taxonomy_tid=All (date of reference 21.04.2024).
16. Список стран по количеству заключённых // Википедия – свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_количеству_заключённых (дата обращения 21.04.2024).
17. Brissaud, Jean. *A History of French Public Law*. Washington, D.C.: Beard Books, 2001.
18. *The Age of Revolution: the French Revolution, Napoleon, and the Republic: Liberte, Egalite, Fraternite* / Edited by Jeremy Klar. First edition. New York: Britannica Educational Publishing, 2016.

19. L.C.A. Knowles: *Economic Development in the Nineteenth Century: France, Germany, Russia and the United States*. New York: Routledge, 2006. 384 p.
20. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. *Держава і революції: монографія*. Черкаси: Видавець О.М. Третяков, 2022. 316 с.
21. Дементьевъ В. *Фабричное законодательство* // Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузь-Ефронъ, 1902. Томъ XXXV: Усинскій пограничный округъ – Феноль. С. 176-206.
22. Панщина, Кріпацтво // *Українська мала енциклопедія : у 8 т. / укл. проф. Є. Онацький*. Буенос-Айрес : Друкарня «Чемпіон», 1962. Т. 5. Кн. 10 : Літери Ол – Пер. С. 1288–1289.
23. Schor, Juliet B. *The overworked American: the unexpected decline of leisure*. New York: Basic Books, 1991. 247 p.
24. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 // Conseil constitutionnel. URL : <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення : 24.01.2024).
25. Bodin, Jean. *Les six livres de la République. Un abrégé du texte de l'édition de Paris de 1583*. Paris : Librairie générale française/Le Livre de poche, 1993. 607 p.
26. Крестовская Н. Н., Цвиркун А. Ф. *История учений о государстве и праве : курс лекций*. Харьков : Одиссей, 2007. 376 с.
27. Цицерон, Марк Туллій. *Про державу. Про закони. Про природу богів* / Переклад з латини Володимира Литвинова. Київ : Основи, 1998. 476 с.
28. Steele R. *The Englishman*. London, 1955.
29. Платон. *Держава* / Переклад з давньогрецької та коментарі Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
30. Macchiavelli, Niccolò. *Il principe*. Firenze, 1849.
31. Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Переклад з англійської: Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. Олійник; передмова та примітки: Т. Польська та В. Малахов. Київ: Дух і літера, 2000. 600 с.
32. *История политических и правовых учений: Учебник для вузов* / [В.Г. Графский, Н.М. Золотухина, Л.С. Мамут, В.С. Нерсесянц, Л.Р. Сюкияйнен] / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 944 с.
33. Declaration on the «Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union» (16 December 1991). URL : <https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/> (date of reference 21.04.2024).
34. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco 1945. URL: <https://treaties.un.org/doc/source/docs/charter-all-lang.pdf#page=23> (date of reference 21.04.2024).

Запровадження нових форм судочинства в ході судової реформи Генріха II у феодалній Англії

*Лантух Марія Сергіївна,
студентка I курсу денної форми здобуття освіти
спеціальності 081 «право», освітньої програми «право»,
Навчально-наукового Інституту Права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У ранньофеодалній Англії єдність держави підтримувалася насамперед єдністю корони та християнської церкви. В Англії не було прямих державних інституцій для централізованого управління. Систему управління потрібно було реформувати.

Одним з найактуальніших питань в історії феодалної Англії є вплив реформ Генріха II Плантагенета на консолідацію королівської влади та формування єдиної системи національного права в Англії.

У 1166, 1176 і 1181 роках були проведені реформи, що зміцнили королівську владу. За результатами цих реформ феодали мали обмежену сферу діяльності і перебували під контролем короля.

Зі зміцненням королівської влади імператорський двір став центром національної політики, а колишні дружинники стали королівськими службовцями.

На зміну Народним зборам прийшла (Рада мудрих) — королівська рада, що складалася з представників феодалної знаті. Її повноваження: питання, що стосуються війни і миру, призначення посад, затвердження податків, прийняття законів тощо. Її найголовнішою роллю була участь у розгляді судових справ Короною.

Таким чином однією з головних реформ була судова, яка запроваджувала нові форми судочинства в феодалній Англії.

Феодалні суди (курії) існували для розслідування земельних спорів між феодалами та васалами, їх очолювали самі сеньйори. Для селян місцеві суди під головуванням слуг пана були засідання присяжних, членами яких були самі селяни. Лорди також мали певну кримінальну та поліцейську юрисдикцію, але вона в основному була зарезервована для сотенних та повітових судів [2, с. 34].

До реформ судочинства в Англії ґрунтувалося на присязі та ордерах. Окрім присяги, судді використовували спеціальні методи, щоб «почути» думку Бога» (ордалії). Якщо обидві сторони не могли довести свою правоту за допомогою присяги, вони вдавалися до інших засобів, таких як випробування водою, розпеченим залізом та дуелі в залі суду [2, с. 40].

На додаток до церемоніального Божого суду, на континенті з'явився процес інквізиції (розслідування) як королівська прерогатива. Звідти, особливо з Нормандії, інквізиційні трибунали потрапили до Англії в епоху завоювання [4].

Інквізицією в Англії займалися присяжні. Відтоді суд присяжних посів важливе місце в діяльності державної влади.

Для впровадження судової реформи король видав ряд указів: «Кларендонська асиза» 1166 р., «Нортгемптонська асиза» 1166 р. та «Велика асиза».

Зміст судової реформи Генріха II Плантагенета полягав в тому, що усі вільні люди мали право оминати суди баронів і звертатися до корони за певну плату. Королівські судді роз'їжджали країною і розглядали справи на місцях за участю присяжних.

Генріх II перетворив суд з королівської прерогативи на суд для всіх підданих королівства; до кінця XII століття суд присяжних став невід'ємною частиною як цивільного, так і кримінального судочинства [4].

Система королівських судів сприяла збільшенню королівських доходів і зміцнювала владу центрального уряду. Нова судова форма судочинства не була обов'язковою. Кожен вільний мав право вибирати між новою і старою формою судочинства. Для того, щоб отримати право користуватися новою формою, потрібно було сплатити в казну певну суму грошей, якщо король призначав розгляд справи за участю присяжних. Позови селян не підлягали королівській юрисдикції і, як і раніше, підпадали під юрисдикцію місцевих феодальних судів.

Окружні суди спочатку діяли в межах загального або генерального округу. Окружний суд об'їжджав кожне графство з певною періодичністю (приблизно кожні сім років). Згодом судді були призначені до спеціальних комісій, які не дотримувалися ротаційного порядку і виїжджали для вирішення термінових та особливо складних справ [3, с. 28]. Роз'їзні суди спочатку працювали в рамках загальних об'їздів. Вони їздили в кожне графство з певною періодичністю – наприклад раз в сім років. Потім судді стали збиратися в спеціальні комісії, які не дотримувалися почерговості і виїжджали для вирішення термінових і особливо складних справ [1, с. 1].

Найдавнішим актом Генріха II, який має важливе значення для розвитку судової системи, є так звана Велика асиза, прийнята з метою «усунути протиріччя, які виникають у процесі судових баталій для вирішення питання про те, хто правий у земельних спорах» [1, с. 1]. Велика асиза не скасувала поєдинки, але запропонувала альтернативу: розгляд справи судом присяжних у складі дванадцяти осіб. Участь присяжних не була обов'язковою, і вони брали участь лише на прохання однієї зі сторін.

Кларендонська асиза, прийнята у 1166 р. також підтримувала використання поєдинків. Було запроваджено кілька інноваційних інститутів, але лише у сфері кримінального, а не цивільного судочинства. В усіх графствах з'явилися «обвинувальні суди присяжних». Після взяття під варту підозрюваного у скоєнні злочину і доставки його до суду присяжні мали самостійно дослідити наявні докази та інформацію для визначення вини чи невинуватості [6].

Нортгемптонська асиза — законодавчий акт середньовічної Англії, що містив інструкції для судового розслідування королівськими судами ряду злочинів, віднесених до королівської юрисдикції. Ухвалена 25 січня 1176 р. вона розвинула і доповнила положення Кларендонської асизи 1166 р. [5, с. 213].

Таким чином, судова реформа Генріха II була спрямована на посилення судової влади короля та послаблення юрисдикції баронів. Було створено чітку структуру королівської юстиції та спеціальні структури для здійснення королівського правосуддя, а також запроваджено систему окружних суддів поряд з постійним центральним судом. На основі принципів бюрократизму, ієрархії та професіоналізації обов'язків були закладені основи професійної судової та адміністративної влади в Англії.

Список використаних джерел:

1. Андрійченко Д. Судові реформи Генріха II. Велика і Кларендонська асизи та їх роль і нововведення у розвитку суду присяжних URL: http://eprints.zu.edu.ua/31868/1/Андрійченко_ЖНАЕУ_2020.pdf (дата звернення 20.04. 2024)
2. Галушко К. Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посіб. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2021. 56 с.
3. Дейвіс Норман. Європа: Історія. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. 1463 с.
4. Ден Джонс. Плантагенети. Королі і королеви, які створили Англію URL: <https://www.calameo.com/read/00611348933e9fd26dfd1> (дата звернення 20.04. 2024)
5. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Ви пуск 65. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014.– 408 с.
6. Кларендонська асиза URL: <https://cyclo.com.ua/content/view/1124/58/1/6/> (дата звернення 20.04. 2024)

Науковий керівник:

*Левчук Марія В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права і держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Висвітлення основних і деяких необхідних концептуальних пропозицій стосовно вирішення ключових і важливих проблемних аспектів в процесі формування правового суспільства у взаємозв'язку з дотриманням певних церковних звичаїв і християнських релігійних канонів

*Пулик Роман Юрійович,
магістр права*

Громадське суспільство, життєдіяльність якого була історично зумовленою, і яке натеper проживає на теренах сучасної держави Україна, містить і несе своєю суттю набуте споконвіків повне різноманіття звичаїв і традицій, які перейшли у спадок, передаючись від покоління до покоління нащадкам від їх давніх предків. Так створювалася ментальність суспільства, як окремої нації. А одним, чи не найбільш ключовим і найвагомим фактором, стосовно зародження “здорового” менталітету нації, виступає саме його релігійна канонічна складова. Так, відповідно, в Основному Законі України, – Конституції держави вказано наступне: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культи чи ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. ...” і тут же, в даній статті Конституції зазначено, що Україна є світською державою: “...Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою, як обов’язкова. ...” [1, ст. 35].

Тим не менш, оскільки найбільша кількість громадян України за своїм віросповіданням є християнами (при чому, переважна більшість з-поміж яких себе відносять саме до християн православного, тобто східного обряду), то державою встановлено, що відповідно до норм трудового законодавства, деякі найбільш значущі для віруючих громадян православні свята (наприклад, такі як Різдво Христове, другий день Великодня, другий день свята Трійця і день Покрова Пресвятої Богородиці) є офіційно вихідними датами у державі [3, ст. 73].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що як і дещо раніше, так і на теперішній час, між канонічними календарями, якими користуються самі церкви та віруючі християни різних конфесій, існує певна розбіжність. При чому, навіть у самому Православ’ї всі помісні церкви, які до нього належать, не використовують в своєму богослужінні один-єдиний, спільний для всіх православних, церковний (канонічний) календар. Чому ж так сталося? Для того, щоб в’яснити дане питання, повернімося до історії самого Християнства, як такої світової релігії.

Як відомо з Нового Завіту Біблії, після Воскресіння, а потім, і після Вознесіння Ісуса Христа до Отця Небесного, і ще через десять днів після Цієї Пресвітлої Події (день П’ятидесятниці після Воскресіння Господнього) на учнів Ісусових зійшов Святий Дух, який надав їм Господню Благодать виконати останню земну заповідь їхнього Учителя – йти передавати Слово Самого

Господа Бога всім людям і навчати Заповідям Господнім всі народи, які живуть на землі. Так, відповідно, на початку I ст. н.е. і почала зароджуватися сама Християнська Церква. Учні Ісуса Христа (апостоли) почали виконувати Волю Господню, – пішли передавати Його вчення всім народам світу. З-поміж інших людей, вони проповідували Слово Господнє і навчали Його Заповідям, в тому числі, й всі народи, які населяли території тодішньої держави Римська Імперія і землі самого Риму, де згодом і була заснована на офіційному рівні перша Християнська Церква.

Спочатку ж, звісно, вчення апостолів та їхніх послідовників сприймали одразу далеко не всі. Їх ще досить довгий і тривалий час переслідували, були застосовані відносно них жорстокі гоніння як з боку офіційної влади самого Риму, так і з боку звичайних громадян, які проживали на території самої імперії. Річ у тому, що оскільки тоді як в самій державі Римська Імперія, так і в інших країнах світу панувало “процвітання” культу язичництва, а це абсолютно повністю суперечило християнським, істинним справжнім вченням і канонам. І тому, відповідно, більшість людей не бажала сприймати “Нову” віру. Лише тоді, з плином деякого часу, Римською владою на основі тих християнських спільнот, які було утворено раніше, і які до того на території Римської Імперії діяли певною мірою “нелегально” (“підпільно”), і було засновано першу Християнську Церкву. Тепер вже на офіційному рівні [5, с. 119].

Якщо бути трохи точніше, з часом на території Римської Імперії було засновано перші п’ять найдавніших, рівних між собою за своїм канонічним статусом помісних церков – вони становили собою давню Пентархію: Римський Патріархат у місті Рим, в столиці самої держави; Константинопольський Патріархат у місті Константинополь (згодом, після розпаду Римської Імперії на дві окремі держави – Західну Римську Імперію і Східну Імперію, тобто Візантію – столиця останньої). А також, Александрійський Патріархат (у місті Александрія, в Єгипті); Антіохійський Патріархат (на землях Давньої Антіохії, територія сучасної Туреччини, неподалік кордону з Сирією) та Єрусалимський Патріархат у місті Єрусалим, на території Ізраїлю та землях Давньої Юдеї, звідки і був Сам родом, і де проповідував людям Свої Господні вчення ще за часів Свого земного життя Сам Месія – Син Божий – Ісус Христос.

Тепер, утворена вже на офіційному рівні Християнська Церква поступово міцнішала і розвивалася. Так, на початку IV ст. н.е. (в 325 р. н. е.) у місті Нікея (нині місто Ізник, в сучасній Туреччині) відбувся Перший Вселенський Собор помісних християнських церков, на якому всі тодішні патріархати, на ряду з вирішення інших важливих канонічних питань, затвердили канонічний, церковний постулат, відповідно до якого, дні відзначення всіх християнських свят, які є “фіксованими”, “нерухомими” датами – відповідають щороку одному і тому самому числу місяця дати (це, практично, всі церковні свята, окрім днів Великоднього Посту і днів самої Пасхалії), відтепер зводити відповідно до тих чисел дат, які відповідають Юліанському календарю (календарю, оснований за сонячним циклом), який починаючи ще від 45 р. до н.е., за часів правління Римського імператора Гая Юлія Цезаря, був на офіційному рівні світським календарем для всієї Римської Імперії а, пізніше, після її розпаду – продовжував

використовуватися й народами Західної Римської Імперії, (а зокрема, для самого Риму даний календар залишався офіційним аж до кінця XVI ст. н. е.). Християнським духовенством було вирішено, що відтепер, вже не звіряти дати церковних свят, як це було раніше до того, згідно тих дат стародавнього Єврейського календаря (календар, що діяв за місячно-сонячним циклом), яким євреї користувалися ще задовго до Народження Ісуса Христа, за часів Його земного життя та, до речі, користуються цим календарем, як своїм традиційним, саме ті євреї, які є за своїм віросповіданням юдеями, і понині.

Так, наприклад, дата відзначення Християнською Церквою свята Різдва – Народження Ісуса Христа, Сина Божого, відтепер почала відповідати числу “25 грудня” (“25 decembra”) за офіційним Юліанським календарем. І так було, відповідно, з усіма іншими християнськими святами, які існували на той час, і які в подальші століття доповнювалися Християнською Церквою для їх вшановування чи для їх відзначення.

Особлива ж ситуація виникла з визначенням дат проведення Великоднього Посту і святкування днів самої Пасхалії. Оскільки, на відміну від інших церковних свят, дні Великоднього Посту, як і дні самої Пасхалії є “не фіксованими” датами, а являються “пересувними”, “рухомими” датами, залежно від кожного поточного року. І тут, насамперед, необхідно роз’яснити, які саме дні відносяться до Великоднього Посту, і що являють собою дні самої Пасхалії. Отже, згідно з церковним календарем, спочатку триває Великодній Піст. Йому передуює дата відзначення свята Масляної (за 7 днів до початку Великоднього Посту, останнім з цих семи днів є свято Прощена Неділя). Потім, починається сам Великодній Піст, який включає в себе: Великий Піст (який триває 40 днів), день Лазареву Суботу і свято Вербну (Цвітоносну) Неділю і Страсний Тиждень (Строгий Піст, тривалістю 6 днів до початку самого свята Великодня). І вже тоді настає сама Пасха – День Пресвітлого Воскресіння Господнього (Великдень). Також, дні Пасхалії тривають від дати самого Великодня, включаючи свято Вознесіння Господнього (на 40-й день після самої Пасхи) і свято Трійця (настає за 50 днів після дати самого Великодня – свято П’ятидесятниця). Відповідно, врахувавши на кожен рік безпосередньо дату самого Великодня, можна і врахувати і те, на які саме дні за світським календарем буде припадати Великодній Піст і на яку конкретно дату поточного року припадатиме будь-який інший день зі свят Пасхалії [6, с. 12].

Сама ж Пасха, до проведення Першого Вселенського Собору, раніше відзначалася всіма віруючими, як і будь-яке інше християнське свято, у зведенні дат відповідно не до чисел місяця за Юліанським календарем (який на той час був офіційним календарем для всієї Римської Імперії), а відповідно до тих дат, які були зведеними згідно місцевого календаря для земель Єрусалиму – давнього Єврейського календаря (саме даний календар до проведення Першого Вселенського Собору був традиційним для всіх християн календарем). Так, відповідно, тоді дата відзначення Пасхи християнами практично завжди збігалася з датою початку святкування юдеями Песаху (“Старозавітня Пасха” – виведення єврейського народу пророком Моїсеєм з Єгипту). Для самих же християн “Старозавітня пасха” – Песах являє собою лише прообраз (деякий

символ) відносно тієї “Пасхи Новозавітньої” – день Воскресіння Ісуса Христа. Тобто, якщо для інших євреїв, не для християн, а саме для юдеїв Песах – це і є те єдине головне свято (сама подія звільнення з Єгипту єврейського народу і є для юдеїв тією найбільш значущою і ключовою подією у всій історії), то водночас, для християн, юдейське свято Песах є лише тим певним праобразом стосовно грядущої, по відношенню до тієї попередньої, та більш ключової для історії вцілому всього людства події – спасіння Господом всіх людей від гріха і смерті через перенесені Ним земні страждання, і завдяки подальшому Пресвітлому Його Воскресінню.

Тому, на Першому Вселенському Соборі, духовенством всієї Християнської Церкви і було вирішено саме те, що дата святкування Пасхи відтепер не повинна збігатися з датою початку святкування юдеями Песаху, як це було раніше до того, а повинна відзначатися обов’язково тільки пізніше тієї дати, коли юдеї починають відзначати найголовніше для себе свято. І на це було дві вагомі причини: по-перше, як уже зазначалося, подія звільнення єврейського народу пророком Моїсеєм з єгипетського рабства хронологічно відбулася набагато раніше (це подія Старого Завіту Біблії), ніж наступна подія, і дана подія є лише прообразом (певним знаменням Самого Господа Бога для вцілому всього людства, яке живе на землі) по відношенню до тієї найбільш ключової для всього світу, найвагомішої за своїм змістом події, яка по хронології відбулася значно пізніше, ніж та перша подія. Це Подія Нового Завіту Біблії – звільнення від гріха, і відповідно, від смерті всього людства Самим Господом через Його земні страждання і подальшого Його Воскресіння. А, по друге, Син Божий – Ісус Христос страждав і був розпнутий на хресті якраз тоді, саме в ту пору та саме в той час, коли в юдеїв розпочиналося святкування Песаху. А точніше, тривав саме другий день святкування юдеями Песаху – починалося свято Опрісноків. Про це оповідає Новий Завіт Біблії.

Саме тому, на Першому Вселенському Соборі (місто Нікея, 325 р. н. е.) Священним синодом Християнської Церкви було впроваджено наступну формулу (певний алгоритм, що отримав назву “computus”) для встановлення дати Великодня (Пасхи) – Дня Пресвітлого Воскресіння Господнього. Відповідно даної формули, насамперед, визначаємо дату весняного рівнодення відповідно до Юліанського (відповідного за сонячним циклом) календаря – залежно від поточного року, це буде дата “20 березня”, або “21 березня”, або “22 березня” (“20 martius”, “21 martius”, or “22 martius”). Потім, коли після дати весняного рівнодення на небі буде спостерігатися вперше повний місяць (причому, перехід від фази “місяця-молодика” і до фази “місяця-старого”) – це є дата “14 день місяця Нісана” по давньому Єврейському календарю (саме цією датою розпочинається відзначення юдеями свята Песах, що триває впродовж 7-8 днів). І потім, відповідно, перший день тижня “Неділя” (“diēs Solis”), який настане після цього повного місяця (при чому, якщо дата “14 день місяця Нісана” за давнім Єврейським календарем, це й є датою початку святкування юдеями Песаху, збігається якраз з днем тижня “Неділя”, то Великдень переноситься саме на той день тижня “Неділя”, який настане після цього, тобто наступного тижня) – це і буде датою відзначення самого Великодня (Пасхи,

Дня Пресвітлого Воскресіння Господнього). Як видно з даної формули, для вирахування дати Великодня, за основу було взято як Юліанський за сонячним циклом календар (офіційний світський календар для Риму), так і все то й же давній Єврейський, місцевий календар, що діє за місячно-сонячним циклом і є саме тим календарем, що був до того раніше традиційним календарем для всіх християн.

Тож, як один з важливих результатів проведення Першого Вселенського Собору, – вся Християнська Церква, а разом з нею і всі вірні християни світу почали використовувати, як традиційний для своєї релігії, новий – Юліанський (за сонячним циклом) календар, який прийшов на заміну старого місцевого Єврейського (за місячно-сонячним циклом) календаря. Останній же, почав враховуватися Християнством лише в контексті визначення днів проведення Пасхалії (християнська Пасха повинна наставати лише пізніше тієї дати, коли юдеї починають святкувати Песах). Для всієї Християнської Церкви діяла своя обсерваторія, яка була відкритою при Александрійському Патріархаті. Відповідно, в ній проводилися деякі розрахунки стосовно визначення дат проведення Пасхалії на кожен астрономічний рік і було встановлено інші дати християнських свят саме згідно Юліанського календарю. І відповідні розробки церковного календаря – зведення самих церковних свят відповідно до чисел дат за світським Юліанським календарем розповсюджувалися абсолютно однаково для всіх помісних християнських церков світу. Так, у Християнському Світі, можна сказати, деякий час існувало порозуміння, панували відносно благополуччя, злагода і гармонія. І так продовжувалося протягом багатьох довгих століть.

Але, на превеликий жаль, в 1054 р. (XI ст. н. е.) відбувся Великий розкол єдиної до того часу Християнської Церкви на окремі конфесії: відтепер, Римський Патріархат проголосив себе окремою від всіх інших християнських церков конфесією – відтепер, став осередком Католицизму (християни західного обряду). А решта помісних християнських церков, які не підтримували Рим, стали називатися, відповідно, – Православ'я (християни східного обряду). А ще через деякий час у країнах Західної Європи, на противагу Католицизму, почали з'являтися протестантські церкви, як окрема християнська конфесія (першою з-поміж яких – Лютеранська церква). Але, попри це все, практично аж до кінця XVI ст. н. е. всі християнські церкви світу, незалежно від того, до якої конкретно конфесії вони приналежали, все одно продовжували користуватися тим одним-єдиним Юліанським календарем (який став вважатися традиційним для всіх християнських помісних церков ще в результаті проведення Першого Вселенського Собору, починаючи ще від 325 р. н. е.). Отже, як результат, починаючи з 325 р. н. е. (початок IV ст. н. е.) і аж до 1582 р. н. е. (кінець XVI ст. н. е.) – увесь цей час всі вірні християни світу у своєму богослужінні використовували єдиний для всіх канонічний церковний Юліанський календар.

Починаючи з 1582 р. н. е., Рим (Ватикан), яким на той час управляє Папа Григорій XIII, розробив як у світському плані, так і в плані церковному новий –

Григоріанський календар, який прийшов на заміну Юліанському календарю. У майбутньому, – від початку XX ст. н. е. і до наших днів, саме Григоріанський календар є стандартним для всього світу в буденному (світському, а не в церковному) контексті календарем. Він був розроблений тоді, коли обсерваторія, яка діяла при Ватикані, виявила деякі астрономічні неточності, певні недоліки Юліанського календаря, який використовувався у Римі до того часу. І для того, щоб нівелювати дану астрономічну похибку, деяку неточність, всі ті дати за числами, які були зазначені в Юліанському календарі, просто змістилися, відповідно до нового стилю – за Григоріанським календарем, на 10 днів уперед в XVI ст. н. е. А до наших днів (в XXI ст. н. е.), через дану астрономічну неточність, певну похибку, різниця між Юліанським і Григоріанським стилем календарів становить вже аж цілих 13 (а у недалекому майбутньому, майже 14) календарних днів. Так, наприклад, в 1582 р. н. е. дата “4 жовтня” (“4 october”) за Юліанським календарем одразу стала датою “15 жовтня” (“15 october”) відповідно вже до нового стилю, Григоріанського календаря. Чи, наприклад, тепер “1 січня” (“1 januarius”) за старим стилем, Юліанським календарем відповідає даті “14 січня” (“14 januarius”) за новим стилем, Григоріанським календарем. Згодом, протестанти приєдналися у відповідному плані до католиків – почали в себе використовувати, як традиційний для своєї церкви, саме Григоріанський, а не Юліанський календар. Православні ж всього світу, аж до 1923 р. (до початку XX ст. н. е.), повністю залишатимуться на Юліанському, як традиційному для своєї церкви, календарі [5, с. 221].

У 1923 р., коли вже практично всі країни світу перейшли у світському плані на єдиний міжнародний стандарт літочислення, – впроваджувався Григоріанський календар на офіційному рівні саме в тих державах світу, де його до того часу просто не використовувалося, а діяли в кожного народу свої якісь інші календарі, саме тоді, громадським діячем і астрономом за сумісництвом, Мілутіном Міланковичем було розроблено спеціально для церков Православного світу, як традиційний для них в канонічному плані, – Новоюліанський календар. Він мав прийти на заміну старому Юліанському стилю календаря, – єдиному традиційному на той час календарю для всіх православних церков. По суті, принцип Новоюліанського календаря полягав у тому, що всі “фіксовані”, “нерухомі” свята (які кожного року припадають на одну і ту саму дату) тепер відповідають датам Григоріанського календаря – традиційного церковного календаря для католиків і для протестантів (для християн західного обряду). А тільки алгоритм обчислення дат Пасхалії залишився відповідно до старого, Юліанського календаря. На даний календар тоді перейшло не все Православ'я загалом і вцілому, а лише деякі помісні православні церкви. Зокрема, на нього одразу перейшла Константинопольська Православна Церква (Вселенський Патріархат). А при цьому, наприклад, Єрусалимський Патріархат залишився на Юліанському стилі календаря. Також, на Юліанському календарі як традиційному церковному, залишається Українська Православна Церква (УПЦ), як самоврядна церква (з правами широкої автономії) у складі Московського Патріархату (Руської Православної

Церкви) на даний момент. А, в недалекому майбутньому, можливо, як саме та церква, яка перебуває у статусі церкви вже не самоврядної (на правах широкої автономії), а у статусі церкви з повною автономією, і яка є повернена у склад Вселенського Патріархату – під омофор саме Константинопольської Православної Церкви, як своєї канонічної “церкви-матері”, оскільки діє скасування Вселенським Патріархом того рішення Константинополя про передання Київської Митрополії зі складу Константинопольського Патріархату у склад Московського Патріархату від 1686 р. – діє так звана концепція “Повернення назад Української Православної Церкви, як однієї з канонічних спадкоємців (правонаступників) Київської Митрополії зі складу Московського Патріархату до її канонічної “церкви-матері” – Константинопольського Патріархату і при чому, УПЦ в складі КП перебуватиме у статусі саме тієї церкви, яка діє в Україні та, навіть, за межами її території вже у статусі повністю автономної церкви...”.

А деякі помісні православні церкви (таких в Православ’ї на даний час значна меншість) одразу перейшли повністю на Григоріанський календар, разом з католиками і з протестантами. Наприклад, так вчинила Фінляндська Православна Церква, як автономна церква у складі Константинопольського Патріархату. Таким чином, частина православних церков, традиційним для яких традиційним став тепер вже саме Новоюліанський стиль календаря, почали відзначати всі християнські “фіксовані” свята разом із християнами західного обряду, а тільки Пасхалію залишилися відзначати разом з іншими православними, які продовжують дотримуватися саме Юліанського церковного календаря. Починаючи з 2023 р., на Новоюліанський церковний календар також перейшли Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) і Православна Церква України (ПЦУ) [6, с. 23].

Недоліком Новоюліанського календаря є те, що наприклад, тоді, коли православними християнами відзначається пізня Пасхалія (вирахування дати якої проводиться саме за Юліанським церковним календарем), а церковне свято Петра і Павла відзначають вже за новим церковним календарем – на 13 днів раніше, ніж за Юліанським календарем, то Петрівський Піст, який має бути і який є передбачений церковними канонами, взагалі випадає, тобто повністю скасовується. А це для справжніх віруючих православних християн є недопустимо. Зокрема, так є у 2024 р. Таким чином, тоді вже краще одразу перейти з Новоюліанського церковного календаря на церковний Григоріанський календар, разом з католиками і з протестантами. Але, і в такому випадку не все так просто. Оскільки, як зазначалося раніше, відповідно до релігійно-канонічного постулату, прийнятого і затвердженого для всього Християнства ще у 325 р. н. е. на Першому Вселенському Соборі, дата Великодня (Пасхи, – Дня Пресвітлого Воскресіння Господнього) для всіх християн повинна відзначатися обов’язково завжди тільки пізніше тієї дати, яка є датою початку святкування юдеями Песаху. А так як, при встановленні дати Пасхалії використовувати саме Григоріанський, а не Юліанський календар, то відповідно, дата святкування Пасхи для християн західного обряду (для католиків і для протестантів) в деякі роки буває раніше, або якраз збігається з

датою початку святкування юдеями Песаху. Таким чином, і порушується церковний канон, прийнятий ще на Першому Вселенському Соборі. А якщо, визначаючи дату Пасхалії, використовувати саме Юліанський (старий) календар, як роблять це все ще натеper переважна більшість православних віруючих, то тоді, відповідно дата Пасхалії, як треба, щоб так і було згідно церковних канонів, завжди буде, кожного року обов'язково лише пізніше, ніж початок святкування юдеями Песаху. Відповідно, так і тільки тоді даний церковний канон буде дотримано. Наприклад, у тому ж 2024 р., Великдень для християн західного обряду (для католиків, для протестантів) і для незначної кількості саме тих православних церков, які вже повністю перейшли на Григоріанський календар, відбувся майже на цілий місяць раніше, ніж в юдеїв почалося святкування Песаху – так, в 2024 р. християни західного обряду (і деякі православні церкви, що здійснюють своє богослужіння саме за Григоріанським календарем) святкували Великдень ще 31 березня поточного року, а юдеї почали святкувати Песах лише 22 квітня поточного року. Православна ж Пасха, відповідно, – святкується віруючими тільки 5 травня (саме так, як і повинно бути, згідно того церковного канону, який було затверджено всією Християнською Церквою на Першому Вселенському Соборі ще від 325 р. н.е.).

Для того, щоб дану проблему вирішити, необхідно, щоб Ватикан повернувся з Григоріанського календаря знову на Юліанський календар, саме як на традиційний для християнської церкви календар, який у них вже використовувався раніше, до 1582 р. н. е., а Григоріанський календар необхідно залишити тільки, як світський, буденний для всього світу календар (міжнародний стандарт виміру часу). Звісно, було б, мабуть, набагато краще, якби на той час, ще наприкінці XVI ст. н. е. Папа Римський Григорій XIII одразу залишився на Юліанському стилі календаря, як канонічному, традиційному саме для церкви календарі, а змінити треба було в державі тільки календар світський, як це зробила свого часу деяка значна частина тих держав, де існує православна церква. Але, й так, напевно, є зрозуміло те, що повернення Риму (Ватикану) саме на Юліанський календар, як традиційний для себе церковний канонічний календар, нажаль, є натеper практично неможливо.

Тому, відповідно, як єдиний вірний, якщо й не для всього вцілому світового Християнства в повному глобальному плані, то хоча б зокрема, конкретно у контексті відносно Православ'я саме в Україні, для вирішення вказаних проблем, залишається лише такий варіант, при якому необхідно, щоб у випадку, якщо Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) і Православна Церква України (ПЦУ) і перейдуть згодом з Новоюліанського церковного календаря на Григоріанський церковний календар – перенесуть дату відзначення самої Пасхалії (що є цілком можливо в недалекому майбутньому), то хоча б Українська Православна Церква (УПЦ), яка можливо, на той час вже перебуватиме повністю автономною церквою саме у складі Константинопольського (Вселенського) Патріархату, (про що йшла мова вже вище), то зможе, відповідно залишити у своєму богослужінні саме Юліанський церковний календар, як традиційний для себе і для всіх віруючих календар. При

цьому, сама її канонічна “церква-матір” – Константинопольський (Вселенський) Патріархат, зможе за своїм особистим бажанням як перейти повністю на Григоріанський церковний календар, змінивши лише при цьому, відповідно визначення дат святкування Пасхалії, або залишитися на Новоюліанському церковному календарі, відповідно, саме на тому календарі, якого дотримується, як свого церковного і натепер. Тоді, кожен віруючий християнин в Україні зможе, відповідно, вільно обирати, за яким саме канонічним (церковним) календарем йому відзначати те або інше християнське церковне свято і до якої саме християнської церковної конфесії йому належати. А відношення між самими віруючими християнами Православної Церкви України (ПЦУ) та Української Православної Церкви (УПЦ) повинні бути такими ж толерантним та правомірним, як відношення стосовно до прихожан тієї ж Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), та по відношенню до інших християнських церков, і взагалі усіх релігійних конфесій. [2, ст. 3, ст. 4].

Відповідно ж, що до норм трудового законодавства, то державі необхідно повернути для своїх громадян для одного церковного свята два вихідних дня, які є передбаченими для відзначення відповідних церковних свят християнами. Так наприклад, матимемо відповідно, одразу два офіційних вихідних дня, пов’язаних з відзначенням такого великого церковного свята, як Різдво Христове – дата “25 грудня” і дата “7 січня” за Григоріанським світським календарем, які відповідатимуть кожен своєму церковному календарю. Так, дата “25 грудня” (“25 december”) світського Григоріанського календаря – відповідає даті “25 грудня” (“25 decembra”) церковного Григоріанського календаря, але лише даті “12 грудня” (“12 decembra”) церковного Юліанського календаря; дата “7 січня” (“7 january”) світського Григоріанського календаря – відповідає даті “7 січня” (“7 Ianuarius”) канонічного Григоріанського календаря, але лише даті “25 грудня” (“25 decembra”) церковного Юліанського календаря. Так, можливо, із визначенням дат святкування Пасхалії: одна дата вираховується по Григоріанському церковному календарю, а інша дата Пасхалії, – відповідно до Юліанського церковного календаря. І, навіть, можливо, в деякі роки обидві дати святкування Великодня між собою збігатимуться. Так само, можливо й деякі інші найбільш значущі для віруючих християн, церковні свята [4, с. 1].

Тож, ніколи не потрібно плутати і завжди необхідно пам’ятати – є окремо різні християнські канонічно-церковні календарі. Вони є традиційними як для самої церкви, так і для всіх віруючих християн. За цими календарями здійснюються саме церковні богослужіння. Їх дати зведені відповідно лише до того числа місяця, яке відповідає лише одній конкретній даті світського Григоріанського календаря, – того календаря, за яким ми живемо натепер і понині. Тобто, є окремо світський календар, що не заважає мати в державі відмінний від нього за своїми датами традиційний саме безпосередньо для церкви і всіх віруючих християн, канонічний церковний календар.

Таким чином, увесь український народ, проживаючи на власній, Господом Богом даній йому землі, зможе дотримуватися і зберігати багатовікові традиції своїх предків, як своє духовне надбання і ментальну спадщину. А, маючи

особистий духовний менталітет, народ тоді сформовується, як самостійна, окрема, духовно “здорова” нація. Відповідно, вже тоді, сама нація являє собою суттєво важливу та необхідну основу для формування громадянського, законослухняного суспільства і, як результат, створення ним і подальшого розвитку та процвітання насправді правової держави, якою, є натеper, і сподіваємось, буде Україна у своєму майбутньому й надалі, і навіки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283.
3. Кодекс законів про працю України, Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 37.
4. Закон України «Про внесення змін до статті 73 Кодексу законів про працю України», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, № 87, ст.318.
5. «Церковне (канонічне) право» підручник, За редакцією доктора філософських наук, професора М. В. Лубської, Видавництво “Центр учбової літератури”, м. Київ – 2014 р.
6. «Розвиток науки церковного права в Україні» науково-методична література, І.А. Мецелюх, “Держава і право” Випуск 56.

Основоположні ідеї природного права у діяльності нідерландського юриста та поета Гуго Гроція

*Скрипаловський Ярослав Васильович,
офіцер юридичної служби Черкаського ОТЦК та СП,
капітан юстиції*

Гуго Гроцій де Гроот (10.04.1583 р. – 02.08.1645 р.) був надзвичайно здібним та обдарованим голандським (нідерландським) юристом, правознавцем та є одним із основоположних творців природного права та сучасного міжнародного права.

Вже з самого раннього дитинства у нього проявлялися неабиякі унікальні здібності, оскільки вже з восьмирічного віку він почав писати вірші на латині, в дванадцять років зумів вступити до університету, з тринадцятирічного віку друкує свої перші наукові роботи, а вже в п'ятнадцятирічного віку одержав ступень доктора права.

Внесок Гроція, який він зробив у розвиток права та природного права не важко оцінити, оскільки його роботи лягли в основу розвитку сучасного міжнародного права та й загалом права, основними його працями вважають «Вільне море» (1609), «Про право війни і миру» (1625), «Вступ до голландської юриспруденції» (1631).

Гуго Гроцій відноситься до представників раціоналістичної школи мислення, та у вченні про державу і право здійснив першу спробу систематичного викладу теорії природного права і концепції суспільного договору.

Однією із найвидатніших праць Гуго Гроція, в якій він розглядає принципи міжнародного права, права миру та війни, а також визначення справедливості у контексті міждержавних конфліктів є загально відома праця "Про право війни і миру".

Цю фундаментально важливу працю побачив світ у 1625 році, та варто відзначити, що вона є однією із перших спроб систематизації теорії міжнародного права та спробою встановити загальні принципи, які регулюють відносини між державами.

У цій праці Гроцій висував ідею, що є деякі незмінні принципи справедливості, що мають бути покладені в основі міжнародних відносин та права, тут він аналізує право війни та миру з погляду моралі та раціонального мислення.

У вступі до книги Гроцій зазначав, що основна мета, яка закладена у ній заключається у вирішенні актуальних та нагальних проблем, що існують в міжнародному праві, проте, для відповіді на ці проблеми та заклики спершу необхідно було дати відповіді на загальні питання походження та сутності держави та права.

Розглядаючи питання, що ж собою являє право, автор продовжує традицію, що виникла з часів античності та ототожнює поняття права та справедливості: «Право є тим, що не суперечить справедливості» - писав він.

Гроцій стверджував, що існують певні загальні засади, принципи справедливості, що випливають саме з природи існування людини та моральних законів, аргументуючи ти, що ці принципи мусять бути основою для встановлення поведінкових правил, на яких повинні базуватись міжнародні відносини.

Справедливість же ним трактувалась як вимога людського буття, розуму, веління природи та істоти розумної – людини.

Якщо право тотожне справедливості, то те, що «противно природі істот, наділених розумом – суперечить справедливості».

Гроцієм було поділено право на природне та волевстановлене, та розглядає його як суб'єктивне право, систему відносин публічного та приватного характеру і як систему загальноприйнятих та обов'язкових норм.

Джерелом природного права за Гроцієм є сама природа людини, яка на відміну від інших живих істот є істотою вищого гатунку, оскільки наділена розумом, здатністю саме мислити, наділена мовою та прагненням до спілкування.

Таке право, зовсім не суперечить волі Бога, оскільки Бог сам вимагає його дотримання, так як він є творцем усього суцього, є творцем людини та її властивостей, людської природи, а тому, впливає що і природне право є його творінням.

Це право не суперечить природі людській і є велінням розуму, та або інша дія якого, залежить її відповідності чи суперечить розумній природі, визнається або моральною необхідністю або морально ганебною.

Варто відзначити, що Гуго Гроцій чітко розмежує право від політики, оскільки право є справедливістю, а політика – це завжди корисливість, тому її предметом є вигода та інтерес.

Волевстановлене право поділялося на божественне та людське, джерелом першого є воля Бога, підкорятися якому велить наш розум, проте воно не збігається з право природним, оскільки на думку Гроція Бог, не встановлює нічого, що суперечить природному праву, але він обмежує сферу дозволеної людської поведінки.

Таке право збігається з християнською моральністю та встановлює для людей більш високі «стандарту чистоти» ніж може вимагати такого природне право.

За своїм змістом божественне право являє собою систему морально-релігійних норм та існує незалежно від позитивного права [1, с. 203-208].

Право війни у праці «Про право війни і миру» Гроцій розглядає питання легітимності війни, умов її початку, проведення та логічного завершення. Він висуває ідею «право на самозахист», відповідно до якої кожна держава має право на захист своїх інтересів у випадку агресії іншої сторони.

Щодо права миру, то Гроцій аналізуючи умови для заключення миру, встановлює чіткі принципи справедливості, що повинні бути основою для здійснення таких дій. Він наголошує саме на безумовній важливості дотримання угод та принципів взаємовигідності.

Міжнародні відносини він охарактеризовує з погляду на різні аспекти, зокрема включаючи дипломатію проведення переговорів, відносин між державами, союзи між ними та обов'язки відносно нейтралітету.

Праці Гроція були об'єктом дослідження й інших науковців, які слідували за ним та аналізували їх.

Зокрема, варто відзначити та погодитися з Себайном Дж. Г. та Торсоном Т.Л., які зазначали, що найбільшого ступеня чіткості значення розуму у розумінні природного права, якого не було ще за античних часів набуло саме у Гроція, який довів це розуміння до рівня правових аксіом [2, с. 381].

Основною заслугою Гроція у теорії природного права полягає в тому, що саме він визначив її в термінах сучасного (на той час) гуманітарного знання Нового часу.

Саме він, посилаючись на праці філософів, юристів та інших видатних діячів Платона, Цицерона, Аристотеля, Помпея, Юстиніана, Плінія, Сенеки, суттєво вдосконалив вчення про природне право та обґрунтував його співвідношення з внутрішньодержавним правом та етапі переходу суспільства від феодального до буржуазного та відокремив природне право від релігії.

Якщо раніше, джерелом права визнавалося божественне, то тепер, «природне право настільки непорушне, що не може бути змінено навіть самимо Богом, подібно тому як він не може зробити, щоб двічі на два не дорівнювало чотирьом, так точно він не може зло за внутрішнім змістом перетворити зло в добро» [3, с. 12].

Також Гроцій, посилаючись на Аристотеля погоджувався з ним щодо поділу на природне та волевстановлене право, визначаючи перше так «Право природне є диктуванням здорового розуму, яким та чи інша дія, залежно від її відповідності або невідповідності самій розумній природі, визнається або ж морально ганебним, або ж морально необхідним; а відповідно, така дія або заборонена, або ж приписана самим богом, творцем природи» [3, с. 14].

В основу цього розуміння було покладено уявлення про дотримання людьми правил співжиття, властивих людському розуму, таких як утримання від чужого майна, повернення чужої речі і повернення отриманої від неї вигоди, дотримання обіцянок, відшкодування шкоди, завданої винними діями, відплата за заслужене покарання, співмірність у розподілі благ між окремими людьми.

Оскільки дотримання договорів вимагається природним правом, то з цього джерела випливає внутрішньодержавне право.

Багато хто намагався надати цій галузі наукової форми, зазначає Гроцій, але ніхто не спромігся зробити це, але це було й неможливо, не відділивши того, що створене установленнями, і того, що випливає із самої природи, оскільки те, «що випливає із природи речі, завжди є тотожним самому собі і тому без зусиль може бути приведене в наукову форму; те ж, що виникло шляхом установлення, часто змінюється в часі і різне в різних місцях, а тому позбавлене будь-якої наукової системи, подібно іншим поняттям про єдині речі».

Тут бачимо визначення співвідношення природного права і позитивного права, яке було властиве тогочасній науці: якщо позитивне, «установлене» право можна змінити, не творячи насильства над розумом, то природне право впливає із природи речей, і його не можна змінити волею людини чи навіть владою держави.

Уявлення про те, що відноситься до невід’ємних природних прав, досить різноманітні і багато в чому залежать від конкретних історичних умов.

Так, у вище зазначеній роботі Гроція «Про право війни і миру», основна увага приділялася праву приватної власності, у числі менших прав згадувалися право на збройний захист, право спротиву народу самодержавній владі, право на свободу пересування і т.д.

Список використаних джерел:

1. Тополь Ю.О. Історія політичних і правових вчень: курс лекцій. Хмельницький, 2017. 634 с. URL: <https://irlykhuml.univer.km.ua/server/api/core/bitstreams/6a1d4cfc-9d59-40a2-a0db-874503d6bebb/content> (дата звернення 30.03.2024 р.).

2. Себайн Джордж Г. Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.

3. Гроцій Г. Про право війни та миру. Три книги в яких пояснюються природне право та право народів, а також принципи публічного права. Київ, 1994. 40 с. URL: <https://calameo.com/read/00611348993aebd929513> (дата звернення 30.03.2024 р.).

4. Історія політичних та правових навчань: хрестоматія / за ред. Е.А. Воротилін, І.Ф. Мачін. Київ, 1996.

Науковий керівник:

*Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Особливості покарань за кримінальні злочини у англо-саксонських правдах

*Стратінський Іван Іванович,
студент 1 курсу денної форми навчання (бакалаврат)
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Актуальність дослідження особливостей покарань за кримінальні злочини у англо-саксонських правдах виявляється в контексті пошуку ефективних та справедливих підходів до вирішення сучасних проблем у сфері кримінального правосуддя. Розгляд архаїчних методів покарання допомагає краще зрозуміти коріння та еволюцію сучасних правових систем, а також виявити недоліки чи переваги давніх підходів у порівнянні з сучасними стратегіями.

Англо-саксонські правди є важливою складовою правової системи середньовічної Англії та допомагають нам краще зрозуміти складну динаміку розвитку ранньофеодальних держав у період від VI до XI століття. Ці правди, зібрані в період від 600 до 1028 року, становлять не тільки збірники законів та звичаїв, а й відображають складний соціально-політичний контекст того часу. Вони відображають суспільний лад і правові норми, що регулювали життя англосаксонського суспільства, зокрема, систему влади, власності, карного права та взаємин між різними класами суспільства.

Найважливішими з них вважаються правди Етельберта (бл. 600 р.), Альфреда (бл. 890 р.) та Кнута (1016-1035 рр.). До нас вони дійшли в пізнішому запису (початок XII століття). Англо-саксонські правди утверджували владу великих землевласників, охороняли феодальну власність, захищали представників панівного класу від гноблених, підтримували існуючий лад. Тому в англосаксонських правдах є багато постанов про вбивство, каліцтво, насильство, грабіж і крадіжки, про порушення «королівського миру», про кругову поруку, про шлюб, спадкування тощо.

Однією з найстаріших систем права в англосаксонській історії є Закони короля Етельберта, складені на початку VII століття. Ці закони відіграли значну роль у формуванні правової системи того часу, особливо у контексті поширення християнства в Британії. За крадіжку божественного та церковного майна передбачалось відшкодування у 12-кратному розмірі [5, с. 219]. Шкода майну єпископа, священика, диякона та клерика передбачала відшкодування у 2, 9, 6 та 3-кратному розмірі відповідно. Злочини, скоєні під час перебування короля в будинку підлеглого, карались подвійно. Вбивство людини на королівській землі каралось сплатою 50 шилінгів. Якщо вільний украде у вільного, утричі заплатить, а король отримає штраф і все майно злодія. Щодо рабів у разі крадіжки застосовувався подвійний штраф.

У правдах Кнута також були чіткі покарання за різноманітні злочини. В порівнянні із правдами Етельберта були серйозніші міри покарання за пограбування. Якщо хтось скоїв пограбування, то повинен був повернути

награбоване і сплатити ще раз за це, а також віддати свій вергельд королю. Вторгнення в дім, і підпал, і явна крадіжка, і таємне вбивство, і зрада пану за законом відшкодувати грошима було неможливо, могли застосовуватись фізичні покарання у залежності від випадку. Особливістю цих правд також було те, що коли хтось принесе хибну клятву на мощах і буде в цьому викритий, то йому відрубують руку або заберуть половину, який був поділений між його паном та єпископом.

Правди короля Альфреда були одними із найважливіших свого часу. Дуже великою силою заступництва, на відміну від попередніх правд була наділена церква. Якщо хтось, вчинивши якийсь злочин, шукав притулку в церкві, яка отримує королівський захист, або в іншому вільному від оподаткування монастирі почесного становища, він мав право протягом трьох ночей ховатися там за умови, що він хоче примиритися з переслідувачем [5, с. 225]. Якщо його протягом цього терміну убили або закували у кайдани, або поранили, то винні повинні були сплатити за це згідно із законом – як вергельд, так і штраф, а монастир отримав 120 шилінгів як відшкодування за порушення церковного світу. Хто здійснив крадіжку в неділю або на Різдво, або на Великдень, або Святий Четвер, то він сплачував подвійне відшкодування. А ще схоже, до правд Кнута якщо хтось вкрав щось у церкві, то сплачує він за це одноразове відшкодування і штраф, що відповідає цьому відшкодуванню, і у нього буде відрубана рука, якою він здійснив цю крадіжку [5, с. 226]. Також дуже гостро відносились у той час до гвалтувань. Якщо раб згвалтував рабину, то у випадку покарання він має бути кастрований.

Отже, дослідження особливостей покарань за кримінальні злочини у англо-саксонських правдах розкриває важливі аспекти розвитку правових систем та соціальних відносин у середньовічній Англії. Найважливіші правди (Етельберта, Кнута, Альфреда) загалом схожі у покараннях за різні види злочину, проте, звісно, кожен закон має свої особливості. Ці правди відображають значення церкви, влади та соціального статусу у кримінальному правосудді, а також вплив релігійних установ на покарання за різноманітні злочини. Дослідження їхніх принципів та методів покарання сприяє кращому розумінню еволюції правових систем і виробленню ефективних стратегій сучасного кримінального правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студентів ВНЗ. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : ЦУЛ, 2018. 728 с.
2. Злагода, О. В. Історико-правовий аналіз злочинності, пов'язаної з викраденням людей. *Митна справа*, (2). 2011. С. 74-76.
3. Соловійова, А. М. Становлення кримінальної відповідальності за майнові злочини за законодавством України та зарубіжних країн (романо-германської та англосаксонської правових систем). *Юридична наука*, (4). 2015. С.108-114.
4. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посібник для студентів. 4-те вид., стер. Львів : Магнолія. 2006. 474 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. За ред. В. Д. Гончаренка. Т. 1. К., 1998.

**Актуальні питання
конституційного права, муніципального права,
адміністративного права і процесу, фінансового права,
інформаційного права, організації та діяльності
судових і правоохоронних органів**

**До проблем формування понятійно-категоріального апарату
електронного суду**

*Безверхий Владислав Володимирович,
студент 4 курсу спеціальності «Право»
ІНІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Процес удосконалення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює їх застосування у різних сферах суспільних відносин, зокрема використання зазначених інструментів при здійсненні правосуддя. У цьому контексті важливого значення набуває проблематика впровадження електронного суду як результату наукового-технічного та законодавчого розвитку національної судової системи. Разом із тим, без належного понятійно-категоріального апарату, що є підґрунтям для реалізації вказаного проекту, подальший розвиток цифровізації правосуддя може бути не таким ефективним.

У межах науки адміністративного права на рівні окремих публікацій спостерігається інтерес дослідників до теоретичних аспектів впровадження електронного суду. Однак, аналіз наукового доробку свідчить про недостатній рівень висвітлення проблем понятійно-категоріального апарату, передусім практично відсутні уніфіковані визначення «електронного суду як адміністративно-правової категорії» та «адміністративно-правового забезпечення впровадження електронного суду в місцевих судах». Враховуючи актуальність вказаної проблематики, слідуючи визначеній В. Авер'яновим концепції людино-орієнтованої ідеології національного адміністративного права, пропонуємо дослідити це питання та сформулювати авторські пропозиції дефініцій окреслених правових категорій.

На позначення відносин, що виникають у процесі впровадження сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем та програмного забезпечення у судочинство використовується широкий спектр термінів. Найбільш вживаними у науковій літературі є категорії «електронний суд», «електронне правосуддя» та «електронне судочинство». Вказані терміни науковці здебільшого розглядають як однопорядкові явища. Поряд із цим, деякі з них ототожнюють

поняття «електронне судочинство» і «електронне правосуддя», а електронний суд розглядають як елемент електронного судочинства (правосуддя) [1, с. 19].

На рівні монографічних праць О. Бринцев і Н. Голубєва досліджували поняття «електронний суд» у широкому та вузькому значеннях. Разом із тим, для визначення сутності аналізованого явища як категорії адміністративного права у першу чергу слід розглянути широке розуміння вченими цього поняття.

Так, О. Бринцев розглядає електронний суд у широкому значенні як елемент інформаційного суспільства, що являє собою самостійну унікальну форму судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, які забезпечують весь процес розгляду судової справи в електронному вигляді [2, с. 30]. Натомість Н. Голубєва визначає досліджуване поняття як сукупність програмних продуктів та сервісів, що дають можливість здійснювати наступні процесуальні дії: публікація та ознайомлення із судовими актами; подача документів в електронному вигляді; формування електронної справи та одержання доступу до неї в електронному вигляді [3, с. 10].

Науковець А. Коршун пропонує розуміти під електронним правосуддям один із способів його реалізації [4, с. 22]. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В. Політанського, який визначає електронний суд також як пряму і повноцінну процедуру здійснення правосуддя в електронному вигляді, що охоплює всі етапи розгляду справи в електронній формі [5, с. 37].

На дисертаційному рівні А. Заїкін під поняттям «електронний суд» пропонує розуміти обов'язкову складову інформаційного суспільства, що являє собою певну самостійну унікальну форму судового процесу, яка заснована на використанні інноваційних інформаційних технологій, що забезпечують повний цикл вирішення судових справ в електронному вигляді [6, с. 21].

Дослідник В. Марченко вказує на необхідність використання дефініції електронного суду, яка закріплена на підзаконному рівні у Положенні про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС, затвердженого Рішенням ВРП від 17.08.2021 року [7, с. 549]. Відповідно до неї електронний суд є підсистемою ЄСІТС, яка забезпечує можливість обміну документами між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та ВРП, а також отримання інформації про стан і результати розгляду документів [8].

З точки зору науки адміністративного права В. Куценко формулює цю правову категорію як складову інформаційного суспільства, певну відносно самостійну унікальну форму адміністративної судової діяльності та процесу, що заснований на інформаційних технологіях із застосуванням елементів штучного інтелекту, які забезпечують весь цикл руху документації та розгляду судової справи в електронному вигляді та має легальну правову природу [9, с. 7-8].

Безпосередньому визначенню електронного суду як адміністративно-правової категорії приділяють увагу С. Обрусна та К. Пасинчук. Науковці розглядають його як складову електронного врядування, порівняно самостійну та унікальну форму судового адміністрування та юридичного процесу, який заснований на інформаційних технологіях, які забезпечують повний цикл руху

документації та вирішення судової справи в електронному вигляді, що має легальну правову природу [10, с. 122].

Вважаємо за необхідне взяти за основу вказане визначення та конкретизувати його, спираючись на думки зарубіжних вчених та міжнародні правові акти.

Так, професор К. Бен'еклеф використовує тотожне за лексичним значенням до терміну «електронний суд» поняття «кібер-правосуддя», визначаючи останнє як інтеграцію інформаційних та комунікаційних технологій у систему правосуддя [11, с. 17].

Науковці із Індонезії застосовують синонімічне поняття «діджитал-правосуддя» як процес забезпечення управління судовими справами в електронному форматі та запровадження новітніх технологій в ході здійснення правосуддя [12].

На регіональному рівні зміст категорії «електронне правосуддя» визначає Рекомендація CM/Rec (2009) 1 Комітету Міністрів Ради Європи. У зазначеному правовому акті вона описується як використання інформаційних та комунікаційних технологій при відправленні правосуддя всіма заінтересованими учасниками судових процедур. Метою такого використання є покращення ефективності та якості надання державних послуг, що охоплює електронний зв'язок та обмін даними, а також можливість доступу до судової інформації [13].

Схожим чином дефініює електронне правосуддя Стратегія ЄС «Правосуддя для електронного уряду». У ній зазначається, що подібне використання охоплює обмін даними, спілкування в електронному вигляді і можливість доступу до інформації судового характеру [9, с. 7].

На підставі аналізу визначень поняття «електронний суд», що містяться у працях вітчизняних та міжнародних дослідників, а також закріплені на рівні нормативно-правових актів, можна дати його узагальнену дефініцію з позицій науки адміністративного права: електронний суд – унікальна складова інформаційного суспільства та електронного урядування, певна відносно самостійна форма адміністративної судової діяльності та повноцінна процедура відправлення правосуддя в електронній формі із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, що надає можливість суду, учасникам судового процесу та іншим зацікавленим особам здійснювати процесуальні дії й розглядати справу в електронному форматі.

Наступною правовою категорією, яка потребує свого теоретичного осмислення та дефініювання в межах нашого дослідження, є поняття «адміністративно-правове забезпечення впровадження електронного суду». В основі зазначеного терміну лежить поняття «адміністративно-правове забезпечення», щодо якого у вчених немає одностайної думки з приводу змісту його дефініції. Погоджуємось з О. Гуміним та Є. Пряхінім, які вказують на те, що у вузькому розумінні визначення цієї правової категорії змінюватиметься в залежності від предмета – конкретних суспільних відносин, регламентованих адміністративно-правовими нормами, про які буде вестися мова [14, с. 48]. У нашому випадку предметом адміністративно-правового забезпечення є

впровадження електронного суду, що характеризується його вузьким розумінням щодо діяльності в окресленій сфері.

Зміст адміністративно-правового забезпечення науковці Л. Чистоклетов та О. Хитра пропонують розглядати як адміністративно-правову основу впливу суб'єктів владних повноважень на суспільні відносини у галузі публічного управління, а також їх діяльність щодо створення, використання та вдосконалення вказаної основи з метою реалізації цілей адміністративного права. Разом із тим, під категорією «адміністративно-правова основа», що міститься у зазначеній дефініції, науковці розуміють певну сукупність основоположних нормативно-правових актів, що направлені на адміністративно-правове регулювання суспільних відносин [15, с. 176].

І. Шопіна визначає адміністративно-правове забезпечення як набір юридичного інструментарію. Шляхом використання цього інструментарію забезпечується реалізація елементів правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин (прав, свобод та інтересів) [16, с. 143].

Певним чином підсумовує окреслені вище дефініції В. Медяник, який зауважує, що адміністративно-правове забезпечення вчені розглядають, з одного боку, як діяльність владних суб'єктів із впровадження правових норм у визначених сферах, а з іншого - як сукупність юридичного інструментарію, шляхом використання якого вказана діяльність забезпечується (гарантії, процедури, відповідальність тощо) [17, с. 580].

Якщо говорити про судову сферу, то слід визнати, що серед дослідників зустрічаються спроби сформулювати визначення категорії «адміністративно-правове забезпечення» в аспектах: судової гілки влади; діяльності судів загальної юрисдикції; діяльності місцевих загальних судів; функціонування судової системи тощо. Пропонуємо розглянути деякі з них.

У своєму дисертаційному дослідженні А. Іванищук під поняттям «адміністративно-правове забезпечення судової гілки влади» розуміє послідовний нормативно-організаційний вплив адміністративно-правових норм, які продовжують та конкретизують конституційні норми з тією метою, щоб створити умови для забезпечення суддями прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересу держави та громадського суспільства загалом [18, с. 149].

Щодо діяльності судів загальної юрисдикції Р. Ігонін визначає адміністративно-правове забезпечення як врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність публічної адміністрації, що направлена на формування необхідних умов для належної діяльності системи судів загальної юрисдикції, а також встановлений приписами адміністративного права комплекс гарантій прийнятної діяльності системи загальних судів [19, с. 39].

І. Прошутя дефініює поняття «адміністративно-правове забезпечення» в контексті діяльності місцевих загальних судів, акцентуючи увагу на діяльності держави щодо прийняття актів адміністративного законодавства. Норми зазначених актів встановлюють керівні засади функціонування місцевих загальних судів та регламентують особливості адміністративних правовідносин, у яких беруть участь вказані суди [20, с. 66].

А. Борко визначає категорію «адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи» як цілеспрямоване здійснення суб'єктами, що наділені відповідними повноваженнями на основі адміністративно-правових норм та актів індивідуальної дії, систематизації, фіксації, охорони та удосконалення організаційно-управлінських та інших відносин у галузі організації та функціонування судової системи [21].

Якщо розглядати поняття «адміністративно-правове забезпечення впровадження електронного суду в місцевих судах», то слід констатувати, що одним із перших вказане питання досліджував В. Куценко. Аналіз наукових публікацій цього вченого свідчить, що адміністративно-правове забезпечення електронного суду він розглядає як теоретичну, нормотворчу, юридично-практичну та правореалізаційну діяльність суддівської адміністрації з приводу впорядкування, фіксації та покращення надання адміністративних послуг шляхом використання електронного ресурсу і виконання у зазначеній сфері виконавчо-розпорядчої роботи. Мета цієї роботи полягає у якісному покращенні ефективності діяльності судової влади щодо поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів відповідних осіб [9, с. 8].

Враховуючи представлені думки науковців щодо розуміння змісту адміністративно-правового забезпечення на загальнотеоретичному рівні, а також щодо суспільних відносин у судовій сфері, можна запропонувати його дефініцію в контексті суспільних відносин, які виникають у ході впровадження електронного суду в місцевих судах: адміністративно-правове забезпечення впровадження електронного суду в місцевих судах – врегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених суб'єктів, що носить теоретичний, нормотворчий, юридично-практичний та правореалізаційний зміст, із приводу впорядкування, фіксації та вдосконалення надання судових послуг у місцевих судах з використанням електронних ресурсів, виконання у зазначеній сфері виконавчо-розпорядчої діяльності для гарантування належної діяльності місцевих судів та ефективного здійснення судочинства відповідно до конституційних засад.

Таким чином, проведене нами дослідження понятійно-категоріального апарату впровадження електронного суду дало змогу сформулювати зміст двох основних понять в межах обраної теми: «електронний суд як адміністративно-правова категорія» та «адміністративно-правове забезпечення впровадження електронного суду в місцевих судах». Вважаємо, що перспектива подальшого наукового осмислення цієї проблематики має бути спрямована на вдосконалення теоретичного базису впровадження електронного суду в межах науки адміністративного-права.

Список використаних джерел:

1. Берназюк О. О. Поняття та особливості електронного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 15–20.
2. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
3. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с.

4. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства: теоретико-правова характеристика. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. С. 20-24.
5. Політанський В. С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 35-40.
6. Заїкін А. П. Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 197 с.
7. Марченко В. Б. Щодо правового визначення «Електронного суду». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 549-551.
8. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 №1845/0/15-21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 18.04.2024).
9. Куценко В.Д. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2 С. 3–9.
10. Обрусна С. Ю., Пасинчук К. М. Електронний суд як адміністративно-правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 120-124.
11. Karim Benyekhleef. «Cyberjustice». *Academic Foresights online journal*. 2011. URL: <https://www.cyberjustice.ca/files/sites/102/CJ-LAB-A-Tale-of-Cyberjustice-Final.pdf> (дата звернення: 21.04.2024).
12. E. Latifah, A. Bajrektarević, M. Imanullah. Digital Justice in Online Dispute Resolution: The Shifting from Traditional to the New Generation of Dispute Resolution. 2019. URL: <http://surl.li/gkzmy> (дата звернення: 21.04.2024).
13. Рекомендація CM/Rec (2009) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо електронної демократії від 18.02.2009 р. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 21.04.2024).
14. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. №4. С. 46-50.
15. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 3 (27). С. 173–180.
16. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.
17. Медяник В. А. Поняття адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 579–581.
18. Іванищук А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. *Науково-дослідний інститут публічного права*. Київ, 2017. 466 с.

19. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 36-40.

20. Прошутя І. Д. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 64–70.

21. Борко А. Л. Поняття і основні риси адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 71-77.

Науковий керівник:

*Обрусна Світлана Юріївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Право на мирні зібрання, мітинги, походи і демонстрації в умовах воєнного стану

*Волошин Єлизавета Віталіївна,
студентка 1 курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Постановка проблеми.

Протягом багатьох століть мітинги, демонстрації та вуличні походи були невід'ємною частиною існування людини. Вони виступають рушійною силою державних перетворень і є проявом волевиявлення народу, його інструментом впливу на процеси, які відбуваються в державі.

В історії нашої країни за часів незалежності також присутні ці елементи демократичного суспільства. Наприклад, так у 2013-2014 роках в Україні відбулися події, що увійшли в історію під назвою Євромайдан і Революція гідності [1]. Це стало реакцією народу на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і на надмірну концентрацію влади в руках Президента Віктора Януковича. Реалізуючи своє право на протест українському народу вдалося ліквідувати корумпований режим Віктора Януковича, домогтися ліквідування диктаторських законів і знову встановити демократію.

Початок війни та оголошення воєнного стану, що супроводжувалося обмеженням прав і свобод, ще більше загострив актуальність питання правового регулювання та реалізації право на мирні зібрання. Прикладом можуть бути мирні акції "Гроші на ЗСУ", які відбулися по всій Україні з вимогою спрямувати кошти з місцевих бюджетів на допомогу Збройним силам України. Таким чином громадяни протягом 2023 року активно відстоювали пріоритетність надання коштів саме військовим, задля порятунку країни [2].

З усього цього можна стверджувати, що мітинги, демонстрації, страйки – є правом, можливістю, народу реалізовувати свободу поглядів і правити на своїй землі. Проте, у зв'язку із запровадженням воєнного стану формується новий порядок реалізації права на мирні зібрання, що вимагає дослідження відповідної нормативно-правової бази, насамперед в аспекті можливості обмеження цього права зі сторони держави.

Метою статті є з'ясування порядку реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану та правомірності обмеження цього права у відповідності до норм міжнародного та національного права. Роз'яснення у який спосіб і ким це право може бути обмежене, які фактори будуть впливати і як це право реалізовувати в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Більше двох років тому Україна зіткнулася із неминучим та жорстоким повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації на свою територію. Воно стало лише продовженням військової агресії, яка почалась ще

у далекому 2014 році. Метою цього стало знищення української держави, українського народу та захоплення території. Такі дії з боку країни-терориста були загрозою для політичного, економічного, соціального життя людей, загрозою національній безпеці. Тож українська влада відреагувала швидко, з метою збереження цих всіх аспектів їй прийшлося також обмежити деякі права.

Указом Президента України «Про ведення воєнного стану» №64/2022 від 24.02.2022 року на територію нашої країни був запроваджений воєнний стан [3].

Так, згідно із ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (далі – ЗУ № 389-VIII), під воєнним станом варто розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4].

Також в Указі Президента України «Про запровадження воєнного стану» №64/2022 від 24.02.2022 року в пункті 3 проголошувалося, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України. Таке обмеження є правомірним, адже не протирічить статті 21 ратифікованого в Україні від 19.10.1973 року Міжнародного пакту «Про громадянські і політичні права», де сказано, що користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб [5]. І не діє всупереч пункту 2 статті 11 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод», яка стверджує, що здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [6]. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави. Тобто обмеження цього права є цілком правомірним, адже є необхідним для забезпечення національної та громадської безпеки, що і дозволяє міжнародне й національне законодавство.

Водночас із існуванням цього Указу існує 64 стаття Конституції України (далі – КУ), де зазначається, що конституційні права і свободи людини і

громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених КУ [7]. В умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Обмеження цією статтею також є правомірним з точки зору міжнародного законодавства, адже в пункті 1 статті 4 Міжнародного пакту «Про громадянські і політичні права» йде мова про те, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. А запровадження воєнного стану – є надзвичайним станом в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою, тож обмеження деяких прав є допустимим.

Стаття 39 КУ відсутня в переліку необмежуваних в статті 64 КУ, а отже може обмежуватися.

Сама стаття 39 частина 1 КУ декларує, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Поняття “збори” треба розуміти як те, що це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян у громадському або іншому місці, викликана необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

Мирне зібрання - це публічний захід, що проводиться за ініціативою громадян, закладу, підприємства, установи, організації, спрямований на привернення громадської уваги та/або вираження особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань, що не має протиправних цілей та проводиться мирно, без зброї у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу або у будь-якому іншому поєднанні цих форм чи інших не заборонених законом формах. Мітинг трактується як масові збори з питань злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, парках.

Похід являє собою збори і проводиться з тією ж метою, що і демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики.

Тим не менш, хочу зазначити, що всі поняття цих термінів є лише трактуванням загальноприйнятого визначення цих понять, а не трактуванням законом. Це зумовлене тим, що в Україні відсутній закон, який би врегулював ці правовідносини і пояснював визначення цих термінів. Втім, в статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що була ратифікована Україною 17.07.1997 року і набула чинності з 11.09.1997 року,

також немає визначення понять мирних зібрань, мітингів, зборів, демонстрацій. Однак, сам підхід до визначення цих понять із запровадженням воєнного стану не змінився. Зміни відбулися лише в порядку проведення мирних зборів, мітингів і демонстрацій, а ще розширився перелік підстав для обмежень і суб'єктів, які можуть накладати обмеження.

Також доцільно зазначити, що за рішенням Конституційного суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 положення частини 1 статті 39 КУ щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення [8]. Ці строки не повинні обмежувати передбачене статтею 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей.

У частині 2 статті 39 КУ сказано, що обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Іншими словами, то Конституція 39-ю статтею визначає те, що лише суд відповідно до закону може обмежити це право, а 64 стаття КУ доповнює, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод.

Також паралельно з цим існує Закон України (далі – ЗУ) «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 року, де в пункті 8 частині 1 статті 8 зазначалося, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану, як забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

Тобто йдеться про те, що на території кожної області військове командування та військові адміністрації (у разі їх утворення) можуть самостійно або дозволяти проведення мітингів, зборів, або ж забороняти здійснювати це на підставі обмеження цього права під час воєнного стану. Таким чином перелік суб'єктів, які можуть накладати обмеження, збільшився і було надано їм право змінювати або доповнювати порядок проведення мирних

зборів, мітингів та демонстрацій. Відповідно до цього збільшилися підстави для обмежень, адже, якщо не будуть дотримані всі пункти порядку проведення зборів, то це буде також підставою обмежити.

Прикладом таких рішень можна вважати наказ Черкаської обласної військової адміністрації №3/150 від 19.04.2022 року «Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області», де стверджується, що проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області можливе виключно за умови їх обов'язкового письмового погодження з Черкаською обласною військовою адміністрацією [9]. На мою думку таке погодження із Черкаською військовою адміністрацією є проявом певного компромісу, оскільки адміністрація надає можливість здійснювати це право, не забороняючи повністю попри введення воєнного стану на цій території, але все одно зобов'язує здійснювати його із дозволу уповноважених органів влади, аби діяти за принципом законності. Також таке погодження дозволяє військовій адміністрації оперативно реагувати на дійсну ситуацію на території й, у разі загрози життю і здоров'я людей, запобігати злочинам і можливих втрат.

З точки зору юридичної сфери, попри наявність таких позитивних наслідків, така передача військовому командуванню і військовим адміністраціям (у разі їх утворення) права обмежувати право на мирні зібрання, мітинги і демонстрації є неправильним. Оскільки їм фактично делегуються обов'язки судового органу, визначати проведення яких мітингів та мирних зборів є дозволеним, а яке забороненим. Такі недоліки в правовій системі нашої країни є тому, що у нас відсутній Закон, який би регулював ці відносини і давав точні визначення, обмеження і обов'язки.

З усього вищесказаного можна зробити **висновок**, що з початком широкомасштабного вторгнення та введенням воєнного стану в Україні з 2022 року права і свободи громадянина на мирні зібрання, походи, мітинги та демонстрації було обмежено. Проте, таке обмеження є цілком правомірним і узгоджується із міжнародним та національним законодавством, яке допускає обмеження в інтересах національної безпеки та для охорони здоров'я населення.

Суть обмеження полягає в наданні права військовим адміністраціям забороняти проведення мирних зібрань своїм рішенням без звернення до суду. Водночас, практика реалізації цього положення, зокрема в межах чотирьох областей де були прийняті окремі рішення щодо порядку проведення мирних зібрань, показує, що військові адміністрації доволі широко трактують це право і замість прийняття заборони, встановлюють спеціальний дозвільний порядок проведення мирних зібрань, що не узгоджується з Конституцією.

Як України, де проведення зібрань заборонено рішенням військової адміністрації, на іншій території діє загальний правовий режим, тож мирні зібрання можуть бути.

Список використаних джерел:

1. Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України : наук.-метод. матер. / Головка В., Палій О., Черевко О., Янішевський С. ; за заг. ред. П. Полянського. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. — 36 с

2. Гроші на ЗСУ: що вимагають учасники акції та як на це реагує міська влада у Чернігові. Суспільне Чернігів URL: <https://suspilne.media/chernihiv/709272-grosi-na-zsu-so-vimagaut-ucasniki-akcii-ta-ak-na-ce-reague-miska-vlada-u-cernigovi/> (дата звернення 15.04.2024)

3. Про введення воєнного стану: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.04.2024)

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 15.04.2024)

5. Про громадянські свободи і права: Міжнародний пакт 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 15.04.2024)

6. Про захист прав людини і основоположних свобод: Європейська конвенція з прав людини 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення 15.04.2024)

7. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. С.11, 17

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text> (дата звернення 15.04.2024)

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій(справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) 19.04.2001 р. № 4-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (дата звернення 15.04.2024)

9. Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області: Наказ черкаської обласної військової адміністрації 19.04.2022 р. №3/150 URL: <https://smila-rada.gov.ua/sites/default/files/3-150.pdf> (дата звернення 15.04.2024)

10. Право громадян на свободу мирних зібрань. URL: <https://bashtanskaotg.gov.ua/news/pravo-gromadyan-na-svobodu-mirnih-zibran-2023-11-23> (дата звернення 15.04.2024)

11. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. – К., 2015. – 168 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf> (дата звернення 15.04.2024)

Науковий керівник:

*Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Неспроможна держава: історико-правове дослідження

*Гегельська Діана Віталіївна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

*Шаповал Таїсія Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Ще з середини 90-х років ведуться активні дискусії щодо поняття неспроможна держава. В даного поняття є багато варіантів трактування в літературі, наукових роботах такі як: «неспроможна держава», «держава, яка не відбулася», «держава-невдаха», «держава в руїнах» [1].

У міжнародному звичаєвому праві, поширене визначення яке стверджує, що державність існує лише тоді, коли політичне утворення має постійне населення, свою територію, уряд, а також можливість вступати у міжнародні відносини з іншими державами, та можливість підтримувати їх.

Відомий німецький соціолог Макс Вебер розвивав цю ідею у своєму визначенні державності та писав: «Держава – це людська спільнота, яка (успішно) претендує на монополію законного застосування фізичної сили на певній території» та наголосив, що: “право на застосування фізичної сили приписується іншим інституціям або окремим особам лише в тій мірі, в якій це дозволяє держава» [2, с. 173].

Англійський політичний філософ Томас Гоббс у XVII ст. розробив ідею «суспільного договору», яка фокусувалася на відносинах між державою і громадянином. Гоббс стверджував, що люди, які живуть без верховенства права і держави, опиняються в ситуації війни всіх проти всіх, життя в якій стає бідним, коротким, жорстоким і самотнім. Його ідея полягала в тому, що люди самі добровільно укладають суспільний договір з суверенним урядом, державою натомість відмовляючись від частини своєї свободи в обмін на гарантований безпеку і мир [3, с. 3-4].

На межі XX–XXI ст. держави, які були визначені як «неспроможні» держави, називали правлячими колонами Заходу (сюди насамперед входили США та Великобританія) «розплідниками» тероризму їх вважали загрозою світовій спільноті. Це було важливою частиною обґрунтування введення військ спершу в Афганістан, а згодом і в Ірак, та інших процесів у світі.

У 2006 р. поняття “неспроможна держава” («failed state») використовували для обґрунтування введення австралійського війська в Східний Тимор, який на той час був охоплений терором та безладом.

«Неспроможні держави» було застосовано в іншому значенні, як нова загроза національній безпеці США [4, с. 15].

Френсіс Фукуяма відомий американський соціолог, філософ а також футуролог, у 2004 році в своїй праці «Сильна держава. Управління та світовий порядок у XXI столітті», писав, що після закінчення холодної війни недієздатні держави, стали однією найсуттєвішою проблемою міжнародного порядку. Події, які відбулися 11 вересня 2001 р., дали зрозуміти, що слабкі країни мають тісний зв'язок з безпекою інших країн, а також мають зв'язок з міжнародно стабільністю [5, с.158].

У 1993 році одними з перших використали поняття «failed state» були аналітики Гельман і Ратнер. Вони були стурбовані цим новим поняттям, а саме коли держава перестає виступати членом міжнародної спільноти. Науковці вважали, що така держава, є небезпечною передусім для власних громадян а також несе небезпеку для інших держав через великий потік біженців, які змушені будуть емігрувати в сусідні країни через політичну, економічну нестабільність та війни на території неспроможної держави [6, с. 4].

Отже, неспроможна держава стає неспроможною, коли уряд втрачає спроможність контролювати країну, а саме забезпечувати високий рівень безпеки для свого населення, захищати територію, та загалом не виконують основні функції держави.

В 2005 р. вперше був опублікований список неспроможних держав, який був відображений в Індексі неспроможності держав (Failed States Index). Даний показник розробили американська неурядова, некомерційна дослідницька установа Фонд миру (англ. Fund For Peace), а також журнал Зовнішня політика [7].

Насамперед, хотілося б звернути увагу, на наявність України в списку неспроможних держав та розглянути її показники з 2014 по 2023 рік.

Таблиця 1.

Рік	Місце у списку	Загальний бал (індекс)	Апарат безпеки	Фракційні еліти	Групові скарги	Економіка	Економічна нерівність
2023	18	95,9	10,0	8,0	6,8	8,5	4,9
2022	92	68,6	6,4	8,0	5,8	6,5	2,9
2021	91	69,8	6,7	8,0	5,7	6,8	3,2
2020	92	69,0	7,0	8,0	5,8	6,2	3,3
2019	91	71,0	7,1	8,0	6,1	6,5	3,6
2018	86	72,6	7,4	8,0	6,4	6,6	3,9

2017	90	74,0	7,6	8,0	6,7	6,8	4,2
2016	85	75,5	7,8	8,0	6,9	7,0	4,4
2015	84	76,3	7,9	8,0	7,0	6,5	4,7
2014	113	67,2	4,7	8,0	6,4	5,5	5,0

Таблиця 2.

Рік	Місце у списку	Зовнішня міграція	Легітимність держави	Державні послуги	Права людини	Демографічний тиск	Зовнішні втручання	Біженці та ВПО
2023	18	8,9	6,4	7,3	7,8	7,3	10,0	10,0
2022	92	5,9	6,5	4,3	5,8	4,8	7,5	4,2
2021	91	5,8	6,8	4,5	6,0	4,3	7,8	4,2
2020	92	5,5	7,1	4,0	6,3	3,3	8,1	4,4
2019	91	5,2	7,6	3,8	6,6	3,6	8,4	4,7
2018	86	4,9	7,9	3,9	6,5	3,9	8,3	4,9
2017	90	5,2	8,2	3,7	6,2	4,2	8,6	4,6
2016	85	5,4	8,4	3,9	6,2	4,4	8,8	4,3
2015	84	5,5	8,5	3,8	6,4	4,5	9,1	4,4
2014	113	5,4	8,0	3,9	6,1	4,5	6,3	3,4

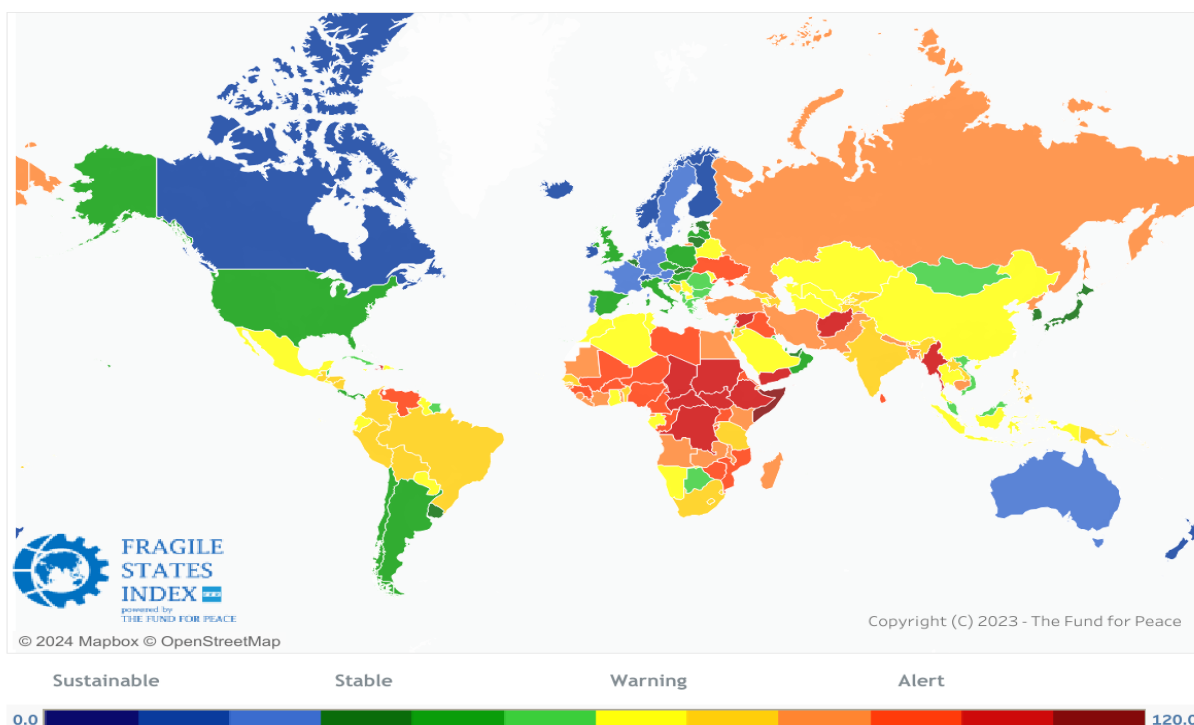
Беручи до уваги річний звіт за 2022 рік Індексу неспроможних держав Нейт Хейкен писав, що «останні два роки, поставили під сумнів припущення про стійкість країн згідно критеріїв визначення» [6]. Країни, які вважалися сильними, стійкими, при пандемії не вистояли економічного навантаження та виявилися слабкими, схильними до неспроможності. Проблеми, які вважалися для цих країн простими, на практиці виявилися складними. Для подолання кризи та відновлення після неї потрібно більше ніж людський та фінансовий капітал.

У 2020 р. стало очевидним, що криза у сфері охорони здоров'я, може бути чимось більшим і глобальним. Стало відомо, що готовність до пандемії та реагування на неї вимагають набагато більшого, чим просто зосередження уваги тільки на системі охорони здоров'я, по цьому було видно, що багато країн із сильною системою охорони здоров'я справилися, навіть гірше за ті країни, де система охорони здоров'я слабша. Інші фактори, які вимірюються Індексом

неспроможних держав (FSI), такі як, політична та соціальна згуртованість, вони показали більшу стійкість, ніж доступ до якісних медичних послуг.

Внаслідок пандемії майже всі країни пережили економічну кризу, оскільки багато бізнесів повинні були закритися, подорожування були обмежені, а глобальна торгівля стала, поставки товарів призупинилися. У цьому контексті у 2020 році було зафіксовано найбільше падіння світового ВВП за останні 60 років, ВВП впав на 3,2%. У 2021 році, економіка повернулася до нормального стану, були продемонстровані найвищі темпи зростання світового ВВП, до 6,3% від 1973 року. Відновилися глобальна торгівля, завдяки тому, що люди повернулися до своїх робіт, відновили бізнес, та стали знову багато подорожувати.

Карта Індексу неспроможних держав

Sustainable - стійкі
stable - стабільність
warning - попередження
alert - небезпечний

Весною 2022 року адміністрація Джо Байдена оприлюднила довгоочікуваний Закон про вразливість для чотирьох пріоритетних країн – Гаїті, Лівії, Мозамбіку та Папуа-Нової Гвінеї, а також для регіону – прибережної частини Західної Африки. Неспроможними державами згідно з Індексом неспроможності держав є: Ємен, Сомалі, Південний Судан, Сирія та Демократична Республіка Конго. Ці держави є неспроможними за різними

критеріями, а також вони є неспроможними через присутність ознак неспроможності держави [6].

Неспроможні держави, які є в сучасному світі, є державами третього світу, на які впливають три геополітичні фактори. Першим фактором є кінець «cold war», під час якої дві держави штучно при владі утримували не надто суворий режим для того аби тримати при собі так званих союзників для постачання зброї або заради силових структур, які силоміць зберігали єдність держави. Другим фактором виступає спадок колоніальних режим, який проіснував достатній період часу для того аби зруйнувати традиційні соціальні культури, але недостатньо довго, для того аби замінити їх конституційними структурами та досконаліми новими державами. Третім фактором виступає процес модернізації, який заохочував географічну та соціальну мобільність, але при цьому не були належним чином врегульовані процеси націєтворення, які були б в змозі поставити державу на міцний «грунт» [8].

Отже, слід зазначити, що неспроможна держава – це неможливість держави далі існувати та підтримувати своє існування як життєздатна політична та економічна одиниця, яка втрачає легітимність та стає некерованою в очах міжнародної спільноти зв'язку з розпадом такої держави. Така держава неспроможна підтримувати будь-які міжнародні зв'язки.

Список використаних джерел

1. Газета День. Україна як failed states: міф чи реальність. Електронний ресурс. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/ukrayina-yak-failed-state-mify-ta-realnist>

2. Вебер М. Покликання до політики. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ. 1998. С. 173-191.

3. Di John J. The Concept, Causes and Consequences of Failed States: A Critical Review of the Literature and Agenda for Research with Specific Reference to Sub Saharan Africa – *European Journal of Development Research*. 2010.

4. The national security strategy of the USA – 2006 – Р. 15 [Електронний ресурс]. URL: <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf>

5. Фукуяма Френсіс. Сильна держава: Управління та світовий порядок у XXI столітті. 2006. 220 с.

6. Helman G. B., Ratner S. R. Saving Failed States. Washington DC : Foreign Policy. 1992.

7. Fragile States Index 2023. Fund for Peace. 14 June 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/07/22-FSI-Report-Final.pdf>

8. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рейтинг_недієздатності_держав

9. The Situation in East Timor : Security Council resolution № 1272. [Електронний ресурс]. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1272>

Визначення та зміст транспарентності судової влади

*Гладченко Дмитро Олександрович,
студент 4 курсу спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Становлення інституту демократичної громадянськості передбачає транспарентність та відкритість влади громадянам у процесі підготовки та прийняття політичних рішень. Підхід до розуміння категорії транспарентності як конституційного принципу, спроба інтерпретації його характеру та значення в контексті майбутньої імплементації його засадничих положень у національне законодавство зумовило більш детально розглянути це поняття, його зміст та основні характеристики.

Категорія транспарентності вже декілька десятиліть є широкоживаним поняттям в англійській літературі як ознака адміністративної та політичної комунікації публічної влади та громадськості. Іноземне слово «transparency» походить від латинського терміна «transparere», що дослівно перекладається як щось прозоре та зрозуміле. В англійському трактуванні термін набув значення відкритості та публічної підзвітності та використовується як характеристика функціонування владних інститутів. У Конституції Європейського Союзу чітко прописано: Європа має намір іти шляхом цивілізації, прогресу, процвітання, поглибити демократичний та транспарентний характер суспільного життя, прагнути миру, справедливості та солідарності в усьому світі [1, с. 5]. Відповідно, транспарентний або інакше кажучи прозорий характер здійснення влади та її взаємовідносин із суспільством сьогодні є ключовим критерієм у діяльності державних інститутів європейських країн. Транспарентність влади та судової системи є одним із найважливіших елементів при оцінці якості демократії. Транспарентність передбачає не лише прозорість політичних процесів, а й доступ до інформації, без чого неможливе існування відкритої суспільної дискусії та участь громадськості у здійсненні політики. Водночас поняття транспарентності пов'язане з діяльністю по боротьбі з корупцією як фактора, що негативно впливає на рівень відкритості та прозорості функціонування системи державного управління.

Варто зазначити, що багатозначний функціональний характер феномену транспарентності констатують науковці, втім змістовно найбільш вдало, дефініувала його В. Ярошенко, а саме – транспарентність це: необхідна властивість, умова відповідальності та ефективності державної влади; форма взаємодії держави та громадян, яка забезпечує участь громадян у суспільно-політичному житті; спосіб досягнення суспільної злагоди та громадянського консенсусу; ефективний спосіб забезпечення прав громадян; інструмент, який забезпечує двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством «на вході» – соціальне замовлення та «на виході» – зворотний

зв'язок і контроль; інструмент політичної соціалізації; фактор національної і інформаційної безпеки; маніпулятивна технологія [2, с. 87].

Слід підтримати думку В. Ярошенко, що складовими транспарентності є: 1) нормативна – законодавче забезпечення прозорості та відкритості владних інституцій; 2) інституційна – наявність організаційних структур, таких як форми, механізми та процедури взаємодії як влади, так і громадянського суспільства (на двох рівнях: внутрішньому – самої влади та зовнішньому – між владою та громадянами); 3) особистісна – прозорість і відкритість діяльності посадових осіб, що передбачає відповідний рівень політичної культури, етики та професіоналізму [2, с. 87].

Необхідність забезпечення прозорості судової діяльності сьогодні актуалізується двома чинниками. По-перше, судовій владі дедалі частіше делегуються функції щодо формування застосованого права при розгляді конкретних справ, які є аналогічні до правотворення. Це, звісно, є адекватним результатом процесу розвитку та ускладнення правових відносин, вимог забезпечення прав людини, інтернаціоналізації права. Зростаюче значення судової влади потребує, відповідно, значно більшого соціального контролю за її діяльністю, що може бути забезпечений лише за умови прозорості судової практики.

По-друге, питання ефективної судової влади згідно із зарубіжними підходами, тісно пов'язано із колом принципів запобігання корупції. Корупційні діяння в межах судової системи можуть мати різні цілі: від прийняття неправомірного рішення до елементарного прискорення судового розгляду справи. Вирізняють два види корупції, які найбільше стосуються судової системи: політичне втручання в судові процеси носіїв законодавчої і виконавчої влади та підкуп суддів. Прозорість судової влади може забезпечити лише значне зниження рівня корупції як у сфері зміцнення її незалежності від політичного тиску, так і перешкоджання процесам прямого підкупу суддів [3, с. 178]. Це ставить засаду транспарентності на друге місце за значенням після верховенства права, позаяк обидва ці принципи мають розгалужену систему елементів, що разом формують фундамент справедливого правосуддя. Розвиток концепції транспарентності судової системи є однією із найбільш консеквентних світових тенденцій щодо реформування судової влади [4, с. 51].

Сьогодні категорія «транспарентність» різними вченими трактується по-різному, тому, на жаль, відсутній єдиний погляд на вказану проблематику. Так, на думку О. Кошової, в більшості документів Організації з безпеки і співробітництва в Європі термін «транспарентність» використовується безпосередньо, а в матеріалах, пов'язаних із діяльністю Європейського суду з прав людини, частіше використовується «відкритість» і «публічність» [5, с. 211]. Виходячи із наведеної думки, можемо припустити, що термін «транспарентність» змістовно поєднує в собі вказані дві складові.

Разом із вищенаведеним належить зауважити на думці М. Пашковської, яка зазначає, що «транспарентність» є основоположним поняттям, яке в собі тісно поєднує декілька понять, що визначають форми та способи

функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в демократичній державі [6, с. 137].

Натомість О. Овсяннікова пропонує розглядати транспарентність судової влади як «стан організації судової системи і юридичної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потреби громадськості в отриманні інформації про механізм функціонування судових інстанцій, про ухвалені судами рішення, структуру, порядок формування та діяльності органів суддівського самоврядування, про підбір та процедуру призначення суддів, їх відповідальність та відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам» [7, с. 12].

Е. Афонін та О. Суший сходяться на думці про те, що транспарентність – це засадна властивість політичної влади, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття рішень та активізації громадського контролю над діяльністю органів державної влади та управління, а такі поняття, як прозорість, відкритість, гласність, є певними атрибутивними ознаками (характеристиками) транспарентності [8, с. 9].

Як відзначає Л. М. Ніколенко, транспарентність судової влади слід розглядати як частину найбільш масштабної проблеми транспарентності держави взагалі. Останнім часом загострюється проблема прозорості, відкритості та доступності державної влади загалом [9, с. 28]. В умовах повномасштабного вторгнення, а до того в умовах ізоляції, спричиненої пандемією COVID-19, питання судової прозорості та відкритості, зокрема необхідність збереження державної таємниці, яка може бути розголошена під час судових процесів, потреба у забезпеченні безпеки учасників судових процесів та спеціального пропускового режиму в суді через підвищені ризики безпеки посилюється низкою факторів. Однак у цьому випадку відкритість судів має забезпечуватися не лише шляхом публікації судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а й за допомогою новітніх засобів, таких як трансляція судових засідань в Інтернеті та розміщення прес-релізів і коментарів на офіційному веб-сайті суду. Чим більша прозорість та відкритість судової влади, тим більша довіра суспільства до судової влади [10, с. 19].

Сьогодні транспарентність поєднує в собі поняття відкритості, прозорості, публічності, доступу до публічної інформації, підзвітності та участі в управлінні державними справами. Прозорість означає, що суспільство поінформоване про дії влади, а відкритість – що влада створює можливості для такої поінформованості. Таким чином, відкритість є умовою прозорості, оскільки поінформованість не може бути створена без можливостей. Гласність означає, що громадськість має доступ до діяльності влади, а публічність – це здатність влади виконувати свої обов'язки перед людьми (громадськістю), які її обрали. Розкриття владою громадськості інформації про свою діяльність спричиняє громадське обговорення і, відповідно, ініціює громадський контроль. Таким чином, транспарентність нерозривно пов'язана з легітимністю державної влади [11, с. 162].

Виходячи із вище перелічених визначень, належить виокремити ряд ознак транспарентності, до яких слід віднести: пріоритет транспарентності над закритістю; невід'ємний взаємозв'язок транспарентності і верховенства права; повнота інформації; своєчасність отримання інформації; реальна можливість громадян вплинути на те чи інше рішення;

Говорячи про пріоритетність транспарентності над закритістю та прийняттям рішень владою «поза очі», автори мають на увазі те, що, оскільки пріоритет є переважним значенням чогось або провідним напрямом чогось, що вимагає першочергової уваги, транспарентність є більш пріоритетною у функціонуванні органів влади, а ця першість є однією із основних її ознак.

Ще однією важливою особливістю є взаємозв'язок між транспарентністю та верховенством права. Якщо останнє розуміти як панування права в суспільстві, а транспарентність – як принцип діяльності влади, що ґрунтується на її відкритості, прозорості, доступності, підзвітності, публічності, та участі громадян в управлінні державними справами, то принцип транспарентності не може суперечити суспільному ладу, встановленому законом, що діє в конкретному суспільстві.

Повнота інформації передбачає необхідність надання інформації в такому обсязі, щоб вона найбільш повно відображала наслідки рішень влади.

Своєчасне отримання конкретної інформації, чи то у формі публікації, чи в інший спосіб є однією з основоположних характеристик, притаманних транспарентності. Процес та вектор розвитку держави напряму залежить від прийняття рішень органами державної влади, цей процес є дуже динамічним і терміни, в які громадськість має доступ до конкретної інформації про такі рішення, напряму залежать від рівня транспарентності органів державної влади.

Реальна можливість громадян вплинути на те чи інше рішення означає, що категорія транспарентності має в собі ті складові, які передбачають і підзвітність влади, яка є обмежувальною характеристикою і відображає громадський контроль за її діяльністю.

Належить звернути увагу також на «реальність» такого впливу, який має бути ефективним і дієвим в будь-яких умовах. Виходячи із положень Конституції України, можна сказати, що єдиним джерелом влади в Україні є її народ [12], з цього випливає, що всі громадяни нашої України мають право впливати на прийняття державно-владних рішень в обставинах, коли вектор державної політики їх не влаштовує, саме тому реальна можливість громадян впливати на рішення влади є невід'ємною ознакою транспарентності.

Отже, дослідження транспарентності судової влади має на меті забезпечення ефективних судових процедур, взаємодії судової влади та громадянського суспільства, досягнення верховенства права та незалежності суддів в умовах реформування, цифрової трансформації та автоматизації публічних послуг.

Список використаних джерел:

1. Договір про створення Конституції для Європи [Електронний ресурс]. URL:

http://www.proyectos.cchs.csic.es/euroconstitution/library/constitution_29.10.04/part_I_EN.pdf.

2. Ярошенко В. М. Прозапанрентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2012. Т. 182, Вип. 170. С. 85-91.

3. Хотинська-Нор О. З. Прозапанрентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 176-182.

4. Гарасимів Т. Правова модель партнерства судової влади та інститутів громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки» 2020. Т. 7. № 2. С. 48-55.

5. Кошова О. В. Прозапанрентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 209-216.

6. Пашковська М. Поняття прозапанрентності в сучасній науці «Державне управління». *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 34. С. 135-143.

7. Овсяннікова О. Прозапанрентність судової влади: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2009. 20 с.

8. Прозапанрентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад : Е. А. Афонін, О. В. Суший. – К. : НАДУ, 2010. – 48 с.

9. Ніколенко Л. М. Прозапанрентність судової влади в умовах реформування. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 24-29.

10. Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16-20.

11. Наливайко Л., Романов М. Поняття, ознаки та значення прозапанрентності в контексті євроінтеграції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 158-163.

12. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 09.04.2024).

Науковий керівник:

Обрусна Світлана Юрїївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Право на свободу слова в умовах воєнного стану

*Дейнеко Анюта Володимирівна,
студентка 3 курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Одним із важливих показників, який відіграє значну роль для становлення та функціонування демократичного політичного режиму в державі та належить до необхідних умов для дотримання принципу верховенства права є свобода слова, гарантування якої, поряд з іншими основоположними правами та свободами людини, становить основну функцію конституції як правового джерела, що має на меті охорону інтересів громадянського суспільства. Так, відповідно до ст. 1 та ч. 2 ст. 3 Конституції України від 28 червня 1996 року Україна є демократичною державою, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Право на свободу слова (вираження поглядів) є одним із базових прав людини, яке забезпечує можливість вільно висловлювати свої погляди та думки в будь-якій формі. Поряд з цим свобода слова є тим істотним фактором, за допомогою якого проявляється людська індивідуальність, утверджується самобутність та унікальність кожної особистості [2].

Водночас право на свободу слова не має абсолютного характеру, а це означає, що воно може зазнавати обмежень у законодавчо встановлених випадках, зокрема в умовах існування «війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації». Цьому питанню наразі притаманна чимала актуальність, що пояснюється запровадженням на території держави на підставі Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану [3].

Метою статті є аналіз інституту права на свободу слова з точки зору його правового регулювання, реалізації та обмеження в умовах правового режиму воєнного стану.

Почати варто з того, що свобода слова має велике значення для життя як окремої людини, так і суспільства в цілому, тому держава зобов'язана захищати це право шляхом встановлення різного роду гарантій. Гарантії свободи слова слід визначити як систему взаємопов'язаних форм і засобів, що забезпечують належне визнання, захист і реалізацію свободи слова. Такі гарантії можна поділити на: 1) нормативно-правові - гарантії закріплені на національному (Конституція України, закони України) та на міжнародному (конвенції, пакти та інші міжнародні договори) рівнях; 2) організаційно-правові (функціонування органів спеціальної компетенції, діяльність яких спрямована на забезпечення свободи слова; в Україні таким органом є Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації) [4].

Гарантування права на свободу слова в Україні починається з Конституції України, яка в Преамбулі проголошує, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини.

Принцип ідеологічного плюралізму (багатоманітності), закріплений статтею 15 Основного Закону України полягає у вільному вираженні, пропагуванні, привселюдному захисті своїх поглядів, шкіл, ідей в суспільстві в усній, письмовій формах, а також через засоби масової інформації. У свою чергу, свобода думки і слова, свобода інформації гарантує створення в суспільстві клімату ідеологічного плюралізму й конкуренції інформаційних джерел [2].

Вагому роль відіграє ч. 3 цієї статті, яка на конституційному рівні забороняє цензуру. Ця заборона означає відсутність, здійснюваних з боку держави або органів державної влади чи їх посадових осіб, заходів, спрямованих на запобігання розповсюдженню небажаних поглядів, ідей або інформації; заборона будь-яких вимог, спрямованих, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації, крім випадків, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації (ч.1 ст. 24 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р.) [5]. Заборона цензури передбачена й ст. 4 Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. [6].

Положення ст. 15 необхідно співвідносити із ч. 1 ст. 34 Конституції України, у відповідності з якою кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1].

Ч. 2 згаданої статті проголошує право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом – на свій вибір. Названий комплекс прав є основою правового інституту свободи інформації, від забезпечення якого, напряду залежить і забезпечення права на свободу слова. Тому до нормативно-правових гарантій права на свободу слова належать принципи інформаційних відносин, які закріплені ст. 2 Закону України «Про інформацію». Так, до таких принципів відносять: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. За ч. 2 ст. 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» такі чинні міжнародні договори посідають друге місце в ієрархії системи нормативно-правових актів після Конституції України, таким чином, вони мають на території України вищу юридичну силу в порівнянні із законами України і є обов'язковими до виконання на території України [7].

Отже, при здійсненні аналізу правового регулювання права на свободу слова, варто ознайомитися з відповідними міжнародними нормативно-правовими актами, визнаними та ратифікованими в Україні.

Вперше на міжнародному рівні свободу слова було гарантовано Загальною декларацією прав людини (далі – Декларація) від 10 грудня 1948 р. Так, стаття 19 Декларації проголосила, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Згідно ст. 2 це право повинна мати кожна людина, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [8].

04 листопада 1950 р. прийнято Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), яка також містить схоже з Декларацією положення. Зокрема, у статті 10 ЄКПЛ закріплено право кожного на свободу вираження поглядів, що включає в себе свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ст. 1 ЄКПЛ зобов'язує сторін договору гарантувати це право кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією [9].

Україна, приєднавшись до Ради Європи в 1995 р. та ратифікувавши ЄКПЛ 17 липня 1997 р., засвідчила свій демократичний вибір та намір на проведення реформ, спрямованих на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 (далі – Пакт), ратифікований Верховною Радою України 19 жовтня 1973 р., у ст. 19 також гарантує кожній людині право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів та вільно їх виражати [10].

Таким чином, ми бачимо, що право на свободу слова піддано широкому правовому регулюванню як на національному, так і на міжнародному рівнях, що дозволяє зробити висновок про гарантування реалізації цього права кожною людиною.

Право на свободу слова, як було вже зазначено нами на початку статті, не має абсолютного характеру, а тому воно може мати певні межі в його реалізації людиною. Для визначення меж права на свободу слова варто з'ясувати його зміст, який у свою чергу розкривається через сутнісні характеристики цього права або ж як їх називають “можливості права на свободу слова”, а саме: 1) самостійне формування власної позиції з будь-яких питань; 2) безумовне дотримання власних переконань; 3) відкрите висловлення власної позиції; 4) зміна своїх переконань; 5) відмова від публічного вираження своєї позиції з будь-якого питання; 6) отримання, зберігання та поширення інформації з будь-яких питань. Зазначеним можливостям притаманна відносність, а тому вони можуть підлягати обмеженню шляхом втручання в нього з боку держави [11].

Прийняття Верховною Радою України в 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зобов'язує українські суди застосовувати положення ЄКПЛ та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Саме положення Європейської конвенції та прийняті на їх основі рішення ЄСПЛ виступають

основними міжнародно-правовими регуляторами відносин держави і людини [12].

ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» 1979 р. зазначив, що свобода вираження становить одну з найістотніших підвалин демократичного суспільства, є однією із засадничих умов для його прогресу та для розвитку кожної людини [13].

Це вказує на те, що втручання у права людини, у тому числі й право на свободу слова, гарантовані ЄКПЛ, має здійснюватися з дотриманням певних критеріїв, а саме: «законність», відповідність законній (легітимній) меті та «необхідність у демократичному суспільстві», що у своїй сукупності становить так званий «трискладовий тест» ЄСПЛ.

Першим критерієм є законність здійснення обмеження права на свободу слова. У цьому контексті доволі цікавою є практика ЄСПЛ, зокрема, у справах «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» 1979 р та «Мелоун проти Сполученого Королівства» 1984 р. [14]. Європейська комісія та ЄСПЛ заявили, що дії та заходи держави визнаються законними тоді, коли вони не суперечать вимогам доступності, передбачуваності та здійснюються у законних цілях.

Є дві ключові вимоги до вказаного критерію: доступність та чіткість. Перша означає, що закон має бути достатньо доступним, громадянин повинен мати можливість отримати відповідні відомості про правові норми, що стосуються його справи; друга – відповідна норма повинна бути чітко сформульованою, щоб особа могла узгодити свою поведінку з нею. Наприклад, у справі «Ротару проти Румунії» 2000 р. ЄСПЛ зазначив, що національний закон не є «законом», якщо він «сформульований недостатньо чітко» [15].

Законність тлумачиться ЄСПЛ як якісність закону, тобто закон має бути публічним, доступним, передбачуваним та прогнозованим. Правомірне обмеження здійснюється відповідно до закону, має спиратися на норми права (міжнародні, національні). Це означає, що у випадку, коли, наприклад, засудження особи за поширення інформації про переміщення Збройних Сил України, вчинене в умовах воєнного стану, відповідальність має бути передбачена національним законодавством (ст. 114-2 КК України, яка буде розглянута згодом), що впливає з норм міжнародного права, а саме – ЄКПЛ.

Відповідність або ж пропорційність легітимній меті є наступним критерієм, наявність якого необхідна для обмеження права на свободу слова. Для того, щоб вважати таке порушення законним, спершу варто визначитися з наслідками, які можуть настати, якщо «свободу слова» не обмежувати.

До прикладу, якщо в умовах воєнного стану, особа веде сторінку в соціальній мережі, де закликає населення України підтримувати ворога, знімає на цю тематику відповідні відео, та всіляко їх розповсюджує, то обмеження свободи слова в цьому випадку може вважатися виправданим та пропорційним легітимній меті.

І останнім критерієм для правомірного обмеження свободи слова є необхідність у демократичному суспільстві. Здійснюючи тлумачення цього критерію, ЄСПЛ вказує, що держава має певні повноваження контролювати межі розсуду для запобігання безладу. Суд наголошує, що термін «необхідний»

за жодних обставин не слід вважати синонімом «обов'язковий». Тут значно важливішою є наявність «нагальної соціальної потреби», водночас підстави обмеження мають бути доречними та достатніми, а вжиті заходи – пропорційними меті, а мета, відповідно законною.

Щодо встановлення законодавчого обмеження права на свободу слова на національному рівні, то варто почати з Конституції України. Так, у ч. 3 ст. 34 Основного Закону встановлено, що в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, здійснення права на свободу слова може бути обмежене законом. Зазначена правова норма міститься й в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про медіа», яка передбачає можливість обмеження свободи слова у сфері медіа (ЗМІ). Вказане ч. 3 ст. 64 Конституції України положення перегукується із ч. 2 ст. 64, яка зазначає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно Основного Закону встановлення обмеження прав і свобод людини і громадянина розглядається як звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод [1].

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» №389-VIII (далі - Закон №389-VIII) від 12 травня 2015 року, яким здійснюється регламентація питання воєнного стану в Україні, встановлено певні межі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб і визнано такі обмеження невід'ємною частиною дії особливого правового режиму. Правовою підставою для обмеження прав є факт запровадження в державі воєнного стану, порядок введення якого визначено ст. 5 Закону №389-VIII та являє собою комплекс юридичних дій, що полягає в оприлюдненні та набранні чинності Указу Президента про введення воєнного стану спільно з законом про його затвердження [16].

Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року, на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону №389-VIII [3].

Яскравим прикладом в українському законодавстві в період дії воєнного стану, яке відображає запровадження обмеження свободи слова, можна назвати ухвалення Верховною Радою від 24 березня 2022 року законопроєкту № 7189 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних

Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Таким чином Кримінальний кодекс доповнився статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Частина перша цієї статті передбачає кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років за поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

За ч. 2 ст. 114-2 КК України поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років караються вищезазначені дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з метою надання такої інформації державі-агресору, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки [17].

Відомості, які в особливий період (воєнний стан) належать до відомостей, що становлять державну таємницю та не підлягають розголошенню в умовах воєнного стану, оскільки це може призвести до обізнаності противника про дії ЗСУ, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, визначені у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України № 383 від 23 грудня 2020 р., до яких належать відомості про дислокацію, систему охорони, оборони, організаційно-штатну структуру, чисельність особового складу військових частин (установ) України [18].

Міжнародні договори, зокрема вже згадані нами Європейська конвенція та Пакт, також передбачають можливість обмеження проголошених ними окремих прав і свобод людини, у тому числі й права на свободу слова.

Так, ст. 15 ЄКПЛ встановлює, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією,

виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [9].

Ст. 4 Пакту зазначає, що «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [10].

Отже, ми бачимо, що право на свободу слова є відносним, що передбачає можливість його обмеження, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану.

Підсумовуючи, слід зазначити, що право на свободу слова належить до основоположних прав та є невід'ємним правом кожної людини, засадничим положенням демократичного суспільства. У конституціях сучасних держав воно визнається одним із найцінніших прав, а тому має користуватися особливим захистом. Гарантування та дотримання цього права має виступати обов'язком держави.

Проте говорити про абсолютний характер права на свободу слова складно, оскільки в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, воно може бути обмежене. Водночас таке обмеження має відповідати трьом критеріям: «законність», «відповідність законній меті», «необхідність в демократичному суспільстві». Лише з дотриманням цієї сукупності критеріїв, обмеження права на свободу слова вважатиметься правомірним.

Наразі в Україні в умовах дії воєнного стану обмеження права на свободу слова яскраво простежується через пряму вказівку в Кримінальному кодексі України на заборону поширення інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2).

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами та доповненнями).

2. Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні / О. Скрипнюк // *Юридична Україна*. – 2011. – № 3. – С. 28-32.

3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. №2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#Text>.

4. Слинько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні / Т. М. Слинько // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. – Харків: Право, 2013. – С. 294–297.
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
6. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. №3269-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
7. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. №3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Савчин М.В. Конституційне право України: підручник/відп. ред. М.О.Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. №3477-IV__URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства». Заява №6538/74. 26 квітня 1979 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства». Заява №8691/79. 26 квітня 1985 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57532%22%5D%7D>.
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Ротару проти Румунії». Заява №28341/95. 04 травня 2000 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58586%22%5D%7D>.
16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
18. Звід відомостей, що становлять державну таємницю. Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. №z0052-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.

Науковий керівник:
Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Новітні підходи до класифікації прав і свобод людини і громадянина (на прикладі Хартії Європейського Союзу про основні права)

Коваль Тетяна Владиславівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Сабадаш Ірина Юрійівна,
студентка 4 курсу
спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Проблема класифікації прав і свобод людини і громадянина традиційно привертає увагу не одного покоління дослідників. Це зумовлюється як загальними тенденціями розвитку юридичної науки, зміною підходів до вивчення тих чи інших правових явищ, так і розширенням переліку прав і свобод людини і громадянина, закріпленням їх у текстах нормативно-правових актів, в тому числі міжнародних.

Прийнято вважати, що основи сучасної (офіційної) класифікації прав і свобод людини і громадянина було закладено у 1966 р. із прийняттям двох міжнародних документів – Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Відтоді права і свободи найчастіше поділяють на п'ять груп: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні та культурні (духовні, гуманітарні). Перші дві з них є основними, інші – другорядними. Втім, із плином часу почали з'являтися й інші класифікації, в основу яких було покладено різні критерії (форма здійснення прав і свобод, черговість їх проголошення, ступінь абсолютизації, значення для особи та ін.). Зрозуміло, встановити чітку межу різними групами прав і свобод неможливо, тому науковці наголошують на умовності будь-якої класифікації.

Попри вказане багатоманіття підходів, особливо цікавим видається той, що спирається на Хартію Європейського Союзу про основні права (далі – Хартія ЄС) [1]. Прийнятий на межі тисячоліть (у 2000 р.), цей документ яскраво відобразив новітні тенденції щодо класифікації прав і свобод. Передусім, його автори відійшли від вказаного вище поділу прав і свобод на основні (громадянські (особисті) та політичні) та другорядні (економічні, соціальні, культурні (гуманітарні)), змістивши акценти на базові людські цінності – гідність, свободу, рівність та солідарність. Дослідники переконані, що у цьому Хартія якісно переосмислює положення багатьох міжнародних документів, оскільки ставить на чільне місце захист гідності людини – фундаментального права та цінності. Підтримуємо думку С. Добрянського, що формулювання

прав людини навколо поняття людської гідності свідчить про визнання означеної властивості людини джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання значення гуманізму як системоутворюючої засади сучасного інституту прав людини [2, с. 25-26].

Хартія ЄС складається з преамбули та 54 статей, що поділені на сім розділів. Перші шість розкривають фундаментальні цінності: гідність (Розділ I, статті 1-5), свобода (Розділ II, статті 6-19), рівність (Розділ III, статті 20-26), солідарність (Розділ IV, статті 27-38), права громадян (Розділ V, статті 39-46) та правосуддя (Розділ VII, статті 47-49). Останній, сьомий, розділ регулює та тлумачить правила застосування цього документу.

У Розділі I закріплено право на повагу і захист гідності особи, право на життя (зокрема, заборону смертної кари), право на повагу до фізичної або психічної недоторканності особи (зокрема, заборону репродуктивного клонування людських істот); заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання; заборону рабства та примусової праці [1]. Фактично, у ньому зафіксовано права декількох поколінь, в тому числі й четвертого (заборона клонування людських істот, заборона практики евгеніки, зокрема такої, що спрямована на селекцію людини), що свідчить інтегральний характер документу, врахування його авторами сучасних тенденцій розвитку правової думки.

Звісно, визнання гідності людини основоположною цінністю та правом відбулося задовго до прийняття Хартії. Так, преамбула Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошує гідність «основою свободи, справедливості та загального миру» [3]. У вже згадуваних Міжнародних пактах про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. людську гідність визнано джерелом прав людини, вказано, що всі права «впливають з властивої людській особі гідності» [4]. Втім, Хартія надає їй пріоритетного значення, розглядає як об'єднуючу ланку для всіх прав і свобод, утверджуючи таким чином універсальність, взаємопов'язаність, невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини.

Пріоритетність права на повагу до гідності прослідковується і в інших розділах Хартії. Так, у розділі II закріплено свободи людини – право на свободу та безпеку, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на захист персональних даних, право на шлюб та створення сім'ї, свободу думки, совісті і релігії, свободу вираження поглядів та свободу інформації, свободу зібрань та свободу об'єднання, свободу мистецтва та науки, свободу вибору професії та право на працю, свободу підприємництва, право власності, право на притулок та ін. [1]. Автори документу відмовляються від традиційного поділу прав і свобод на позитивні і негативні, на громадянські (особисті) і соціальні чи економічні, об'єднуючи їх ідеєю гідності як універсальної цінності. Саме цим Хартія відрізняється від попередніх каталогів прав людини, де права і свободи було розділено, зокрема, на основні та другорядні, та закріплено у відповідних документах.

Розділ III Хартії присвячений рівності, зокрема проголошує рівність перед законом, недопущення дискримінації (в тому числі за ознаками

непрацевдатності, сексуальної орієнтації та ін.), культурне, релігійне та мовне різноманіття, рівноправність жінок та чоловіків, право дітей на захист та турботу, право людей похилого віку вести гідне та незалежне життя та брати участь в соціальному та культурному житті, право осіб з інвалідністю отримувати для себе переваги із заходів, покликаних забезпечити їхню самостійність, соціальну та професійну інтеграцію, а також участь у житті суспільства [1]. Важливо, що Хартія розширює перелік традиційних законодавчо захищених ознак щодо запобігання дискримінації, приділяє значну увагу забезпеченню прав особливо вразливих груп населення, утверджуючи цінності сучасного суспільства, забезпечення безбар'єрного простору.

Розділ IV закріплює передусім права у трудовій сфері, зокрема право на доступ до безкоштовних послуг працевлаштування, право на умови праці, які поважають здоров'я, безпеку та гідність робітників, право на соціальне забезпечення та соціальні послуги, право на доступ до профілактичної медичної допомоги та право на лікування, заборона дитячої праці, доступ до послуг загальнооекономічного значення тощо.

Розділ V включає права, пов'язані з наявністю в особи громадянства ЄС. Так, кожен громадянин ЄС має право голосу та балотування на виборах до Європейського Парламенту та на муніципальних виборах, право доступу до документів установ, органів, офісів та агентств ЄС, право звертатися до справ Європейського омбудсмена та ін. Водночас, кожна людина, незалежно від наявності громадянства ЄС, має право на розгляд своєї справи неупереджено, справедливо та у відповідні терміни установами, органами, офісами та агентствами ЄС [1]. Видається важливим, що структурно права громадян ЄС, розміщено не на початку, а наприкінці документу, що підкреслює пріоритет прав людини, а не громадянина.

У Розділі VI закріплено здебільшого гарантії дотримання прав і свобод, їх охорони від протиправних посягань та захисту від незаконних порушень. Це, зокрема, право на справедливий судовий розгляд, презумпція невинуватості та право на захист, право не бути засудженим або двічі покараним у кримінальному провадженні за одне й те саме кримінальне правопорушення тощо.

Дослідники підкреслюють важливість Хартії ЄС для реформування та вдосконалення національного законодавства з прав людини, модернізації Конституції України [5, с. 12]. В окремих роботах зустрічаємо навіть рекомендації щодо формулювання конкретних конституційних статей з огляду на Хартію ЄС.

Очевидно, що реалізація євроінтеграційного курсу України, гармонізація українського законодавства із законодавством ЄС потребують здійснення комплексу заходів, в тому числі й утвердження новітніх підходів щодо розуміння прав і свобод людини. У цьому контексті вважаємо Хартію Європейського Союзу про основні права взірцевим документом. Запропонований її авторами універсальний, всезагальний підхід є відображенням гуманізму та людиноцентризму. Права і свободи, закріплені у документі не поділяються на основні та другорядні, на абсолютні та обмежені,

на громадянські та політичні чи соціально-економічні або культурні. Вони об'єднані за іншим критерієм – базовими людськими цінностями. Окрім того, Хартія не оминула увагою новітні права (права четвертого покоління), розширивши, таким чином, традиційний для міжнародного законодавства каталог прав і свобод.

Список використаних джерел:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union. December 18, 2000. URL: www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 01.05 2024)
2. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. №3 (74). С. 23–30.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.05.2024)
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 02.05.2024)
5. Небеська М., Проданець Н. Значення положень Хартії основних прав Європейського Союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. №1. С.11–13.

Поняття адміністративно-правових засад організації та діяльності Кабінету Міністрів України

*Козлов Олександр Петрович,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти за спеціальністю 081 «Право»
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ*

Вихідним положенням теоретико-методологічного обґрунтування дослідження адміністративно-правових засад організації і діяльності Кабінету Міністрів України є визначення змісту самого поняття «адміністративно-правові засади», яке є однією із базових категорій адміністративного права.

Як свідчить аналіз наукових публікацій, вказане поняття є часто вживаним в назвах та змісті наукових праць з проблематики адміністративного права. Але в більшості дослідники не концентрують увагу на самому змісті поняття, а відразу ж переходять до наукового аналізу певних проблем, віднесених до засад певного адміністративно-правового явища.

Такий підхід може привести до нечіткості визначення меж предмету дослідження, а отже, неповного охоплення всього кола питань, що мають бути віднесені до змісту досліджуваної проблеми, або ж навпаки – виходу за їх межі.

Визначення, змісту та елементів структури поняття «адміністративно-правові засади» є цінним не лише з погляду теорії адміністративного права, а й у практичній управлінській діяльності, адже допомагає усвідомити роль і місце певного органу у системі органів влади, удосконалити нормативно-правове підґрунтя його діяльності, завдання, принципи, форми та методи, що особливо актуально в період проведення системних реформ, спрямованих на удосконалення механізму держави, яка має служити інтересам громадян, діяти на їх благо через всебічне забезпечення пріоритету їх прав, свобод і законних інтересів.

Варто зауважити, що енциклопедичні видання як суспільного, так і юридичного характеру не розкривають зміст термінів «адміністративно-правові засади», «правові засади», «засади». Разом із тим, у тлумачному словнику української мови подано декілька визначень поняття «засади»: основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чого-небудь [1].

У вітчизняному законодавстві вказане поняття використано у всіх його названих значеннях. Так, у Конституції України 29 раз вжито термін «засади». В Основному Законі вказаний термін використано у таких значеннях: «основи» (Розділ 1. Загальні засади), «підстави» (стаття 85 «...визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності») та «спосіб здійснення» (стаття 143 «... на договірних засадах» [2].

Схожу ситуацію можна простежити і на рівні законів України. Так, у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» вказано, що

засади внутрішньої і зовнішньої політики визначають принципи та пріоритети державної політики у відповідних сферах [3].

Досить слушним з цього приводу є зауваження М. І. Легенького з приводу того, що є виправданим використання поняття «засади» у більш широкому розумінні від поняття «принципи». Разом із тим дослідником наголошено, що не варто розширювати зміст вказаного поняття за рахунок комбінування понять «принципи» і «пріоритети». Такий підхід і є логічним, але неповним [4, с. 27].

Схожі думки висловлює і В. М. Божко, підкреслюючи, що термін «засада» є ширшим за поняття «принцип». Він повністю включає до свого змісту і явища, які охоплюються категорією «принцип» [5].

Термін «правові засади» досить часто використовується у вітчизняному законодавстві у розумінні нормативно-правової бази регулювання певного напрямку суспільних відносин. Так, у ст. 2 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», вказано, що нормативно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя визначаються Конституцією України, цим Законом та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» а також відповідним регламентом, що затверджується Вищою радою правосуддя [6].

Вітчизняні вчені-правники, визначаючи зміст поняття «адміністративно-правові засади», в більшості акцентують увагу на адміністративно-правові норми. Так, А. О. Собакарь та М. В. Ковалів, аналізуючи проблеми адміністративно-правових основ (засад) діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки також формулюють зміст вказаного поняття, концентруючи увагу на сфері забезпечення національної безпеки. На думку вчених – це сукупність взаємопов'язаних, внутрішньо погоджених основоположних нормативних правових актів, що містять юридичні принципи і норми, спрямовані на адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб [7].

Н. С. Панова, в межах дослідження проблем адміністративно-правових засад розвитку державного управління в сучасній Україні, також формулює визначення поняття «адміністративно-правові засади». На думку вченої це сукупність адміністративно-правових норм, що визначають основні цінності, принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади з метою вдосконалення їхнього владно-організуючого впливу на відповідні суспільні відносини і процеси, та оптимізації внутрішньо організаційної діяльності державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень [8, с. 9]. Як бачимо, дослідниця значно ширше підходить до формулювання вказаного поняття, концентруючи увагу не лише на нормативно-правовому забезпеченні, а низці організаційно-правових заходів, зокрема формах та методах діяльності органів виконавчої влади, тощо.

Б. О. Логвиненко, в межах аналізу проблем адміністративно-правових засад медичного забезпечення органів внутрішніх справ, здійснив змістовий аналіз вказаного терміну, виокремивши в ньому низку елементів. На думку вченого, такими системохарактеризуючими державно-управлінськими

елементами є модель, функції та форми. Модель визначає особливості організації медичного забезпечення на всіх владно-управлінських рівнях. Функції закріплюють основні напрями такої діяльності. Форми ж характеризують зовнішній прояв конкретних організаційно-управлінських дій, що спрямовані на безпосередню реалізацію зазначених функцій [9, с. 9-10].

Д. Г. Заброта, визначаючи структуру адміністративно-правових засад, виділяє категоріальний, нормативний, інституційний та інструментально-технологічний її елементи. Перший елемент обумовлює головні поняття і ознаки явища, що відноситься до галузі адміністративного права та відповідне формулювання науково-правової категорії. Нормативний елемент визначає систему нормативно-правових актів, що забезпечують адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у відповідній галузі. Інституційна складова забезпечує формування кола суб'єктів вищезазначених правовідносин, їх статусу, внутрішньої та зовнішньої взаємодії. Крім того, автор називає й інструментально-технологічний елемент, до якого відносить форми і методи правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності суб'єктів [10].

С. Ю. Обрусна, досліджуючи адміністративно-правові засади реформування судової системи України, визначає їх як сукупність адміністративно-правових норм, що визначають основні цінності, принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності органів державної влади з метою вдосконалення судової системи, оптимізації її внутрішньоорганізаційної діяльності щодо забезпечення належного виконання покладених на неї завдань, функцій і повноважень [11, с. 4].

М. І. Легеньким сформульовано таке визначення поняття адміністративно-правових засад, під якими розуміється сукупність основних методологічних характеристик та принципів регулювання суспільних відносин в окресленій сфері, яка встановлюється нормами адміністративного права та передбачає категоріальне, нормативно-правове і організаційно-управлінське забезпечення [4, с. 27].

Вважаємо, що такий підхід найбільш повно визначає зміст поняття «адміністративно-правові засади» та є найбільш уніфікованим.

Виходячи з аналізу наукового доробку вітчизняних дослідників, можна дійти висновку, що під адміністративно-правовими засадами організації та діяльності Кабінету Міністрів України розуміти сукупність основних методологічних характеристик та принципів регулювання суспільних відносин у сфері виконавчої гілки влади, що встановлюється нормами адміністративного права та передбачає категоріальне, нормативно-правове і організаційно-управлінське забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/zasada
2. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. № 254 к/ 96 ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

4. Легенький М. І. Категоріально-змістові передумови дослідження адміністративно-правових засад формування і реалізації державної політики у сфері освіти. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 3 (8). С. 25-31

5. Божко В. М. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» через призму правових позицій Конституційного Суду України. Радник. Український юридичний портал. URL: <http://radnuk.info/home/24188-2013-05-09-15-56-59.html>.

6. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798- VIII. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>

7. Собакарь А. О., Ковалів М. В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2016. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_845_26.pdf

8. Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ОНЮА. О., 2008. 24 с.

9. Логвиненко Б. О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

10. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес: науково-практичний журнал*. 2012, № 2.

URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013/item/180-administrativno-pravovi-zasady-sutnist-ta-zmist-katehoriyi-zabroda-d-h>

11. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України. України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2011. 35 с.

Науковий керівник:

Обрусна Світлана Юрійвна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

Конституційно-правова відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності – реальність чи наукова теорія?

*Комзюк Володимир Трохимович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Розглядаючи питання конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, слід сказати, що на даний час воно є досить актуальним, багато науковців ведуть з цього приводу дискусії, особливістю цих дискусій є те, що вони переважно повторюють і констатують те, що вже було давно сказано, не пропонуючи нічого суттєво і принципово нового, а обмежуючись констатацією давно відомих наукових думок, які, проте, мало пов'язані з реальним нормативним регулюванням такої відповідальності. Слід сказати, що метою статті не є ґрунтовне дослідження юридичної відповідальності загалом і конституційно-правової зокрема, а метою є акцентувати на суттєвих важливих протиріччях, що дають підстави сумніватись в реальному існуванні такого самостійного виду юридичної відповідальності, як конституційно-правова. Загалом ще декілька десятків років тому ні загальна теорія держави і права, ні конституційне право як галузь права взагалі не виділяли такого виду юридичної відповідальності, як конституційно-правова, дискусії з цього приводу почались десь на початку 2000-х років, хоча ні в самій Конституції України, ні в жодному законі чи підзаконному акті немає ніякої згадки про конституційно-правову відповідальність, це виключно науковий термін. Кравцова З.С., досліджуючи окремі аспекти конституційно-правової відповідальності, визнає, що «...на конституційному рівні як самостійний вид юридичної відповідальності конституційно-правова відповідальність не визнана, через що спостерігається відсутність нормативно-правової основи та дієвого механізму реалізації конституційно-правової відповідальності...», а «...сама вона залишається законодавчо неформалізованою» [1, с. 57]. Відомий дослідник юридичної відповідальності загалом і адміністративної зокрема професор Д.М. Лук'янець, розглядаючи юридичну відповідальність у системі соціальної відповідальності, зазначає, що «дискусія навколо поняття "юридична відповідальність" та її різновидів точиться вже давно, але й досі не знайдено такого визначення, яке б задовольнило потреби всіх дослідників та практиків» [2, с. 3]. Цей же науковець розглядає юридичну відповідальність як внутрішню і зовнішню, вказуючи, що «внутрішня відповідальність є нічим іншим, як позитивною відповідальністю в її наведеному вище розумінні, тобто як свідомого виконання суб'єктом вимог соціальних норм. Зовнішня ж відповідальність є перш за все реакцією з боку суб'єкта, який встановив певні норми, правила поведінки, на порушення цих норм іншим суб'єктом. Уявляється, що для визначення зовнішньої відповідальності найкраще підходить словосполучення "нормативна

відповідальність" ... При цьому очевидно, що нормативна відповідальність буде мати суто ретроспективний характер, оскільки вона виникає в часі після вчинення порушення» [2, с. 4]. В цих судженнях авторитетного науковця важливим є констатація факту, що юридична ретроспективна (негативна) відповідальність є нормативною відповідальністю. Що ж стосується конституційно-правової відповідальності, то як було сказано вище, і це визнається самими апологетами цієї відповідальності, нормативно вона ніде не закріплена, а всі прояви державного примусу, що мають ознаки відповідальності і розглядаються різними прихильниками цього виду юридичної відповідальності як власне конституційно-правова відповідальність, самостійний вид юридичної відповідальності, є дуже сумнівним твердженням, бо вона не має всіх ознак нормативної відповідальності. Якщо проаналізувати праці основних дослідників конституційно-правової відповідальності (Н. Батанова, В. Демиденко, З. Кравцова, Л. Наливайко та ін.), то всі вони розглядають її як негативну (ретроспективну) відповідальність за аналогією з основними видами негативної юридичної відповідальності - кримінальною, адміністративною, цивільно-правовою, дисциплінарною, матеріальною, таким чином ставлячи цю відповідальність в один ряд з іншими видами нормативно визначеної юридичної відповідальності, що не можна вважати правильним. Так, З. Кравцова, досліджуючи конституційно-правову відповідальність, зауважує, що «юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті... Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи» [1, с. 59]. Всі види юридичної відповідальності мають підстави їх настання – нормативну, фактичну і процесуальну, і дослідники конституційно-правової відповідальності твердять, що і ця відповідальність має такі ж підстави, ми ж вважаємо це сумнівним. Нормативною підставою відповідної негативної юридичної відповідальності є норми права (матеріальні і процесуальні), якими певні діяння визначені як правопорушення, закріплено склади таких правопорушень і встановлена відповідальність за них (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна тощо), визначено санкції за правопорушення і порядок притягнення до відповідальності. Що стосується конституційно-правової відповідальності, то не існує правових норм, які встановлюють за відповідні діяння цю відповідальність, бо вона існує лише в уяві науковців, тому не є нормативною в повному розумінні цієї підстави. Те ж можна сказати і про фактичну підставу, якою є вчинення відповідного правопорушення – кримінального, адміністративного, дисциплінарного тощо, поняття якого нормативно закріплено у відповідному правовому акті, чого не скажеш про конституційно-правову відповідальність, підставою якої її апологети вважають конституційно-правовий делікт або правопорушення, поняття якого нормативно ніде не визначено, а по-різному визначається лише цими науковцями. Наприклад, Н. Батанова визначає конституційний делікт як «суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого

передбачена конституційно-правова відповідальність» [3, с. 36]; подібні визначення наводять і інші науковці. Особливо в таких визначеннях викликає подив і несприйняття положення «за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність» – де, ким передбачена, адже в законодавстві немає ніде згадки про таку відповідальність, а це є важливою ознакою делікту (караність), яка закріплена нормативно, а не в твердженнях науковців. Тому немає ніяких визначених законодавством конституційних деліктів, це лише наукові голослівні твердження, бо чітке нормативне визначення поняття правопорушення має надзвичайно важливе, вирішальне значення для притягнення до юридичної відповідальності і кваліфікації діяння власне як правопорушення, будь-який суб'єктивізм тут недопустимий. Більше того, якщо проаналізувати конкретні приклади конституційно-правової відповідальності, що наводяться дослідниками останньої, то очевидно, що фактичною підставою її настання є або кримінальні, або адміністративні чи дисциплінарні правопорушення, або вона взагалі настає без правопорушення в результаті політичних домовленостей відповідних суб'єктів. Так, розглядаючи імпічмент Президента України як конституційно-правову відповідальність, її апологети не хочуть розуміти, що підставою усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є кримінальне, а не конституційне правопорушення, а саме вчинення державної зради або іншого злочину, це закріплено в Конституції України. Але вчинення злочину є підставою кримінальної, а не конституційно-правової відповідальності. Так само немає ніякого конституційно-правового делікту як підстави для такого виду конституційно-правової відповідальності, яка часто розглядається її дослідниками, коли йдеться про відставку Кабінету Міністрів України внаслідок прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабміну, яка в історії України була застосована лише один раз – це політична відповідальність, коли відповідні політичні сили, маючи більшість у парламенті, усувають негодний їм орган державної влади (так був відправлений свого часу у відставку комуністами і їх союзниками уряд Ющенка, один з найуспішніших урядів за всю історію незалежної України – і до чого тут правопорушення і юридична відповідальність?!); те ж саме можна сказати і про висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади, згідно п. 25 ст. 85 Конституції України [4], а що є підставою для висловлення такої недовіри, Конституція і Закон «Про прокуратуру» не визначають. Як зазначає в даному випадку Д. Лук'янець, «цілком можливою є ситуація, коли висловлення недовіри Генеральному прокурору буде здійснено з політичних мотивів, відтак це вже не можна буде розглядати як юридичну відповідальність» [5, с. 72], тому вважати таку відповідальність конституційно-правовою як наслідок вчинення конституційного делікту дуже сумнівно. Можна наводити ще багато інших прикладів того, що вважається конституційно-правовою відповідальністю, яка настає внаслідок політичних мотивів і домовленостей, а також внаслідок вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, кримінальних, дисциплінарних правопорушень тощо, а отже тут немає ніяких

підстав говорити про вчинення конституційно-правових деліктів і як наслідок конституційно-правову відповідальність.

Окремі науковці, розглядаючи нормативну підставу конституційно-правової відповідальності і її правові джерела, включають до них те, що не має ніякого відношення до такої відповідальності і до її джерел, демонструючи відсутність розуміння досліджуваних питань і видаючи бажане за дійсне. Так, Г. Волошкевич вказує що «в окремий вид правового джерела слід було б віднести судові та квазісудові прецеденти – рішення судових органів, у тому числі і наднаціональних, які можуть бути покладені в основу прийняття рішення про притягнення до конституційно-правової відповідальності. Перш за все мова йде про акти Верховного Суду України, Конституційного суду України, а також Європейського суду з прав людини» [6, с. 8]. Але Верховний Суд (саме такий орган функціонує, а не Верховний Суд України) не здійснює конституційного судочинства і не розглядає справ, пов'язаних з конституційною відповідальністю, а розглядає лише цивільні, кримінальні, адміністративні і господарські справи, а також справи про адміністративні правопорушення, то як його рішення можуть бути правовим джерелом конституційно-правової відповідальності? Що ж стосується рішень Конституційного Суду України (КСУ), то до його повноважень взагалі не відноситься вирішення питань юридичної відповідальності, тому що КСУ приймає рішення щодо конституційності правових актів відповідних суб'єктів і надає висновки з відповідних питань, а вони не є заходами ні конституційно-правової відповідальності, ні юридичної відповідальності загалом, тому що не стосуються суб'єктів, які вчинили якісь правопорушення і не тягнуть для будь-кого негативних, обтяжливих наслідків.

Окремо слід сказати щодо санкцій конституційно-правової відповідальності, якими її дослідники фактично вважають все, що є заходами державного примусу, і багато з яких не є заходами юридичної відповідальності, а є заходами запобігання, припинення, ліквідації наслідків правопорушення тощо, про що правильно зауважує Д. Лук'янець, вказуючи, що «те, що вважається санкціями за конституційні правопорушення, в переважній більшості є або засобами припинення правопорушення, або ліквідацією наслідків правопорушення, або засобами процесуального забезпечення при притягненні до інших видів відповідальності» [2, с. 6].

Можна наводити ще багато прикладів того, як дослідники конституційно-правової відповідальності безпідставно приписують їй все те, що характерне для нормативних видів юридичної відповідальності, таким чином обгрутовуючи тезу про те, що вона є самостійним видом юридичної відповідальності, цьому можна присвятити не одну статтю, але в даному дослідженні, враховуючи обмеженість матеріалу за обсягом і все вищенаведене, можна підсумувати, що немає достатніх підстав вважати конституційно-правову відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності і ставити її в один ряд із загальноновизнаними нормативними видами юридичної відповідальності. В юридичній практиці (судовій, адміністративній) немає жодного випадку прямої констатації притягнення до

конституційно-правової відповідальності, а те, що її дослідники вважають такою відповідальністю, застосованою в окремих, поодиноких випадках, переважно є політичною, моральною відповідальністю або іншими заходами відповідного державного примусу, а не юридичною відповідальністю, на відміну від всіх видів юридичної нормативної відповідальності, яка має масовий характер, адже згідно статистичних даних, щороку до адміністративної, дисциплінарної, цивільної відповідальності притягається мільйони осіб, а до кримінальної десятки тисяч. Тобто очевидно, що конституційно-правова відповідальність не має реальної практичної реалізації, тому ми погоджуємось з думкою Д. Лук'янца, який вказує, що «самі дослідники в галузі конституційного права стверджують, що специфічність конституційної відповідальності полягає в тому, що, на відміну від інших видів юридичної відповідальності, вона носить не репресивний або матеріальний, а політичний і моральний характер. Крім того, цьому явищу притаманно так багато специфічних ознак, що можливість поставити його в один ряд із загальновідомими видами юридичної відповідальності викликає сумніви... І, нарешті, поняття "конституційна відповідальність" є суто теоретичною конструкцією, оскільки, на відміну від кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільної або матеріальної відповідальності, воно не використовується в законодавстві. З наведеного можна зробити висновок про те, що конституційна відповідальність може розглядатись як специфічний інститут виключно Конституційного права, але її не можна вважати різновидом юридичної відповідальності» [2, с. 6]. Сказано дуже влучно і ми повністю погоджуємось з думкою авторитетного дослідника юридичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кравцова З.С. Окремі аспекти конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Серія: Право Том 1. № 73. С. 57-63.

2. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: Монографія. Київ. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 220 с.

3. Батанова Н. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2011. Вип. 1. С. 35-44.

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Лук'янець Д.М. Юридична відповідальність конституційного типу в законодавстві України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 23. 2017. С. 70-75.

6. Волошкевич Г.А. До питання визначення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності / Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 19.05.2023 р. / Ред. кол.: С.В. Джолос та ін. Черкаси, 2023. С. 5-12.

Принципи надання поліцейських послуг

*Мазуренко Сергій Олександрович,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти за спеціальністю 081 «Право»
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ*

Загальновідомо, що діяльність будь-якого державного органу має реалізовуватися відповідно до покладених на нього завдань, що базуються на основних ідеях (принципах) його функціонування. Чинне законодавство України у сфері поліцейської діяльності закріпило низку принципів, що в ідеальному задумі мають бути орієнтиром на поліцію європейського зразка, яка покликана, у тому числі, надавати сервісні послуги населенню.

Принципи надання поліцейських послуг – ключові ідеї, відправні положення, що закріплені у нормах законодавства як відповідні найбільш загальні, незаперечні (імперативні) вимоги, згідно з якими має здійснюватися надання поліцейських послуг.

У Законі України «Про Національну поліцію» закріплено такі принципи як: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [1].

Принцип верховенства права застосовується із урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Відповідно до вказаного принципу людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і мають визначати зміст і спрямованість діяльності держави.

Верховенство права – це панування права у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем.

Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка, значною мірою, дістала відображення в Конституції України.

Із принципом верховенства права тісно пов'язаний принцип дотримання прав і свобод людини. Відповідно до вказаного принципу поліція зобов'язана забезпечувати дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та сприяти їх реалізації

Принцип дотримання прав і свобод людини передбачає забезпечення реалізації прав та свобод людини відповідно до вимог законів. Законодавством визначено, що поліція має право обмежувати права та свободи людини лише у

виключних та передбачених чинним законодавством випадках, на підставі та у спосіб, що визначені законом. Забороняється терпимо ставитися до будь-яких форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує честь і гідність людини, поводження чи покарання [1].

Принцип законності передбачає імперативну норму про те, що поліція має діяти виключно на підставі, у межах та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Важливе значення має принцип відкритості та прозорості. Суть відкритості полягає у формуванні ефективного механізму взаємодії державних органів та посадових осіб із окремими громадянами, їх об'єднаннями, громадянським суспільством [2, с. 48].

Прозорість – це систематичне надання фізичним та юридичним особам державними органами та їх посадовими особами із власної ініціативи чи на їх вимогу у термін, встановлений законодавством, інформації, що належить до сфери компетенції відповідного органу державної влади і обмежень для розголошення якої не встановлено законами України.

Отже, поліція відповідно до вказаного принципу забезпечує постійне інформування органів публічної влади, а також громадськості про свою діяльність. Крім того, вона має забезпечувати доступ до публічної інформації, власником якої є, відповідно до звернень громадян.

Відповідно до принципу політичної нейтральності поліція є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. В органах поліції заборонено провадити будь-яку політичну діяльність. Поліцейські не мають право висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях. Поліція має забезпечувати захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної приналежності.

Заслуговує уваги думка Д. С. Денисюка, який наголошує, що, враховуючи особливості реалізації принципу політичної нейтральності, варто більш деталізувати цей принцип, тому що неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності роботи. Позитивне значення може мати розроблення системи менеджменту та механізмів виконавчого контролю, що зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань [3, с. 68].

Реалізація принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства полягає у тому, що надання послуг має здійснюватися у тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямоване на задоволення їхніх потреб. Важливо, щоб цей принцип працював на практиці. Взаємодія має бути спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності її здійснення.

Реалізація принципу безперервності полягає у тому, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове надання послуг та виконання своїх обов'язків. Особа має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень, посилаючись на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня.

Погоджуємося із пропозицією Д. М. Ластовича щодо законодавчого закріплення таких принципів як принцип взаємоповаги та принцип рівності [4, с. 20]. Нині суспільство ставить досить високі вимоги до роботи поліції, що, безумовно, позитивно. Суспільство вимагає поваги до себе, але досить часто саме не проявляє її. Тому часто можемо спостерігати некоректне відношення громадян як до працівників поліції, так і цієї інституції в цілому.

Інколи таке відношення культивується засобами масової інформації, підігривається певними політичними силами і громадськими організаціями. Поліцейські, захищаючи права і свободи громадян, виконуючи свої професійні обов'язки, часто залишаються самі без належного захисту і змушені витримувати неприпустимі, інколи провокаційні дії так званих активістів, представників громадських рухів тощо. Тому законодавче закріплення принципу взаємоповаги сприятиме посиленню відповідальності суспільства і окремих громадян за свої дії. Населення і поліція мають поважно ставитись одне до одного, розуміти потреби одне одного. Разом із тим, і поліцейські мають постійно підвищувати свій професійний і культурний рівень, формувати повагу до працівника поліції всіма засобами – від рівня спілкування із громадянами, чесності, професійних навичок до охайного зовнішнього вигляду.

Не менш важливе значення має принцип рівності, відповідно до якого поліція має надавати послуги кожній особі, яка їх потребує, незалежно від її матеріального стану чи соціального статусу, національної та расової приналежності [1].

Закон України «Про Національну поліцію» може також бути доповнено принципом дискреційних повноважень. Дискреційне право розглядається як воля органів виконавчої влади оцінювати ситуації та приймати по них рішення, робити вибір між декількома варіантами поведінки.

Дискреційне рішення є вольовим рішенням службової особи, яка здатна оцінити обстановку та підставі внутрішнього переконання, яке базується на законі та обставинах події, загальному аналізі ситуації та обрати найбільш прийнятний спосіб та засіб для реалізації своїх повноважень. Такий адміністративний розсуд покликаний сприяти ухваленню оптимального рішення, тобто максимально повно забезпечувати досягнення встановлених правом цілей.

Принцип дискреційних повноважень не може розглядатися як принцип вседозволеності поліцейського, адже він логічно входить до системи інших принципів, що обмежують межі застосування дискреційних повноважень, та має розглядатися у контекстуальному розумінні цієї системи.

Як бачимо, перелік законодавчо закріплених та запропонованих принципів підтверджує ідею того, що акцент у діяльності поліції має робитися не на

репресивні функції, а саме на забезпеченні ефективної взаємодії з громадськістю. Лише у такому руслі вона може якісно задовольняти потреби демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Приходченко Л. Л. Забезпечення ефективності державного управління на засадах демократичного врядування: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 Запоріжжя, 2010. 456 с.
3. Денисюк Д.С. Принципи діяльності національної поліції України : теорія та практика реалізації. Митна справа. 2015. №5(101). С. 63-68
4. Ластович Д.М. Адміністративно-правові засади надання поліцейських послуг в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2017. 18 с.

Науковий керівник:

*Обрусна Світлана Юрійвна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Поняття натуралізації, її форми та критерії

Нечеснюк Каріна Віталіївна,

студентка 4 курсу

спеціальності 081 «Право»

ННІ економіки і права

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

Натуралізація (укорінення) є однією з форм набуття громадянства. Кожна держава, спираючись на норми міжнародного права та національного законодавства, визначає власні критерії прийняття до громадянства. Здебільшого вони подібні – проживання на території держави упродовж певного періоду, володіння державною мовою, законні джерела існування (офіційне працевлаштування, сплата податків), знання законодавства та ін. Щоправда, з плином часу та зі зміною ситуації як всередині країни, так і зовні, критерії натуралізації можуть змінюватися – ставати більш лояльними або навпаки жорсткішими. Наприклад, в Україні нещодавно було запроваджено іспит на знання основ Конституції України, історії України.

В юридичній науковій літературі натуралізацію (англ. naturalization, франц. naturalisation, лат. naturalis – природний, справжній, дійсний) прийнято визначати як акт прийняття до громадянства певної держави іноземця чи особи без громадянства [1, с. 72]. В Академічному тлумачному словнику української мови натуралізація розуміється як надання прав громадянства даної країни особам, що не мають громадянства або мають громадянство іншої країни [2, с. 219].

Подібні тлумачення знаходимо і в міжнародних, зокрема англомовних джерелах. Так, Кембриджський словник англійської мови (Cambridge Dictionary) визначає натуралізацію як акт, завдяки якому особа стає законним громадянином країни, в якій вона не народилася [3]. Юридичний словник Блека або «Блекс» (Black's Law Dictionary) розуміє натуралізацію як акт прийняття іноземця або апатрида до громадянства та надання йому всіх прав, які має громадянин за народженням [4].

Вчені наголошують, що процес натуралізації (на відміну від філіації) є вторинним способом набуття громадянства, адже вимагає виконання активних дій з боку зацікавленої особи. Водночас, він дозволяє отримати всі права і обов'язки громадянина, зокрема політичні (право обирати і бути обраним, право доступу до державної служби), соціально-економічні (право на соціальний захист), культурні (право на освіту) та ін. У чинному законодавстві України замість терміну «натуралізація» використовується термін «прийняття до громадянства України» [5].

У світовій практиці натуралізація (укорінення) вважається найбільш поширеною підставою набуття громадянства. Відповідно до пункту 3 статті 6 Європейської Конвенції про громадянство, кожна держава-учасниця повинна

передбачити можливість натуралізації для осіб, які легально та постійно проживають на її території [6].

Науковці виокремлюють дві основні форми натуралізації: індивідуальну (відповідно до заяви зацікавленої особи) та в силу державного правонаступництва [7, с. 91-92].

Індивідуальна натуралізація у свою чергу поділяється на натуралізацію, яка базується на особистому виборі особи, та на натуралізацію за законом. Найпопулярнішою формою натуралізації є та, що базується на особистому виборі особи. Вона передбачає, що іноземець або особа без громадянства має звернутися до відповідних державних органів із клопотанням про прийняття до громадянства. При цьому конкретна особа має відповідати певним вимогам, визначеним у національному законодавстві. Здебільшого вони включають проживання на території держави впродовж певного періоду, володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, регулярну сплату податків, наявність законних джерел існування, активну участь у громадському житті тощо. Коло вказаних вимог може бути як широким, так і вузьким, що, в свою чергу, зумовлює наявність як стандартного (загального), так і спрощеного порядку натуралізації. Зокрема, якщо особа має стійкі етнічні зв'язки з державою, продемонструвала особливі успіхи в інтеграції, уклала шлюб з громадянином (громадянкою) тощо, вона може розраховувати на спрощений порядок натуралізації [8, с. 163].

Попри те, що прийняття до громадянства є добровільним процесом, він не завжди може бути ініційований зацікавленою особою. Громадянство можна отримати й за законом, зокрема в результаті шлюбу чи усиновлення, встановлення опіки, визнання батьківства, вступу на військову чи державну службу. Наприклад, національне законодавство більшості країн Латинської Америки передбачає, що жінка, яка вийшла заміж за іноземця, автоматично набуває громадянство чоловіка. До цього виду натуралізації також слід віднести і дарування громадянства. Такий спосіб передбачає набуття громадянства як один із шляхів вираження вдячності людині за особливі заслуги перед державою.

Натуралізація в силу державного правонаступництва передбачає виникнення громадянства безпосередньо в результаті появи нового суб'єкта міжнародного права. Визначальним є те, що особа залишається на території цього суб'єкта і не заявляє про свій намір вийти з громадянства, що виникло. Таке набуття громадянства можливе за таких умов: 1) розпад держави або об'єднання кількох держав в одну; 2) при укладенні мирних договорів, спеціальних угод з територіальних питань, що пов'язані з переходом частини території однієї держави до іншої, обміну частинами територій або навіть їх продажу [7, с. 99].

Набуття громадянства шляхом натуралізації передбачає відповідність претендента певним умовам законодавства, найважливішими серед яких є: проживання на території держави (ценз осілості), володіння офіційною мовою (мовний ценз), наявність законних джерел існування, знання законодавства

(наприклад, Конституції) держави, основних подій історії, зобов'язання щодо припинення іншого громадянства, бездоганна репутація, стан здоров'я та ін.

Найважливішим критерієм натуралізації є ценз осілості – проживання на території держави упродовж певного періоду. Цей строк може варіюватися від 3 до 10 років (за окремими виключеннями). Наприклад, в Україні ценз осілості (безперервне проживання на законних підставах на її території) становить 5 років. Для осіб, яких визнано біженцями або яким надано притулок в Україні, строк безперервного проживання на законних підставах на території України становить останні 3 роки на дату подання заяви про прийняття до громадянства України з моменту визнання біженцем або надання притулку в Україні. Водночас, для іноземців та осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту або Національній гвардії України, строк безперервного проживання на законних підставах на території України має становити останні три роки на момент подання заяви про прийняття до громадянства України з дня набрання чинності контрактом про проходження військової служби у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту або Національній гвардії України [5]. Цікаво, що Європейська конвенція про громадянство рекомендує державам-учасницям не встановлювати ценз осілості, який перевищує 10 років до подання заяви [6].

Знання державної мови є також одним із важливих критеріїв натуралізації. Не думку багатьох дослідників, він нерозривно пов'язаний із цензом осілості, адже володіння мовою є невід'ємною частиною інтеграції в суспільство. Навіть більше, знання мови може впливати на термін проживання, необхідний для прийняття до громадянства. Так, відповідно до законодавства Німеччини (яке, до речі, демонструє виразну тенденцію до лібералізації) ценз осілості становить 5 років (раніше – 8), а за наявності особливих успіхів в інтеграції (зокрема, вільне володіння німецькою мовою) – 3 роки [9].

Близьким до цього критерію є і знання законодавства держави, зокрема її Основного закону, основних історичних подій, особливостей суспільно-політичного життя. До прикладу, одним із критеріїв прийняття до громадянства Великої Британії є складання «Life in the UK» test (Тесту «Життя у Великій Британії»), який включає в себе питання з географії, історії, мистецтва, політичного життя, основ державного устрою тощо.

Важливим критерієм натуралізації є також наявність законних джерел існування. Так, відповідно до законодавства України такими джерелами є: заробітна плата, прибуток від підприємницької діяльності або власності, пенсія, стипендія, аліменти, соціальні виплати та допомога, власні фінансові заощадження або фінансова допомога від членів сім'ї, інших фізичних та юридичних осіб, що мають законні доходи [5].

Існують також і специфічні критерії натуралізації. Зокрема, в деяких арабських країнах (ОАЕ, Саудівська Аравія) до громадянства приймаються виключно особи, що сповідують іслам.

Таким чином, натуралізація (укорінення) – це акт прийняття до громадянства певної держави іноземця чи особи без громадянства. Прийнято розрізняти дві форми натуралізації: індивідуальну (відповідно до заяви) і в силу державного правонаступництва. У свою чергу індивідуальна натуралізація поділяється на натуралізацію, яка базується на особистому виборі особи, та на натуралізацію за законом. Також виокремлюють загальний та спрощений порядок натуралізації. У чинному законодавстві України замість терміну «натуралізація» вживається термін «прийняття до громадянства України». Найпоширенішими критеріями натуралізації є: проживання на території держави (ценз осілості), володіння офіційною мовою (мовний ценз), наявність законних джерел існування, знання законодавства (наприклад, Конституції) держави, основних подій історії, зобов'язання щодо припинення іншого громадянства та ін.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998-2004. Т. 4., 2002. 720 с.
2. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5, 1974. 840 с.
3. Naturalize, naturalization. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/naturalize> (дата звернення: 28.04.2024).
4. Naturalization: Definition & Legal Meaning. Black's Law Dictionary. URL: <https://thelawdictionary.org/naturalization> (дата звернення: 28.04.2024).
5. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 28.04.2024).
6. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення: 29.04.2024).
7. Конституційне право України. Академічний курс. Підручник. У 2-х т. Т.2. За заг. ред. Ю. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2008. 800 с.
8. Прокопенко І. Філіація і натуралізація як спосіб набуття громадянства в зарубіжних країнах. *Наукові читання: наук.-теорет. зб.* Житомир : ЖНАЕУ, 2017. С. 162–164.
9. Шевелева А. Бундестаг спростив отримання громадянства ФРН. Deutsche Welle. 2024. 19 січня. URL: <https://www.dw.com/uk/bundestag-sprostiv-otrimanna-gromadanstva-frn/a-68031294?maca=Ukr-Red-Telegram> (дата звернення: 01.05.2024).

Науковий керівник:

*Коваль Тетяна Владиславівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

**Зарубіжний досвід поліцейських послуг
у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку
та можливості його використання в Україні**

*Обрусна Світлана Юріївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ЧНУ імені Богдана Хмельницького*

Реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ України та створення Національної поліції зумовлено низкою факторів, у тому числі й участю нашої держави в міжнародних інтеграційних процесах, прагненням стати повноцінним членом високорозвиненої західної спільноти. Все це обумовлює актуальність багатостороннього опрацювання проблем удосконалення усієї системи забезпечення правопорядку та роботи відповідних органів. У зв'язку з цим, важливе значення має вивчення зарубіжного досвіду організації, стратегії і тактики функціонування поліції, яка відіграє провідну роль у забезпеченні внутрішньої безпеки та охорони громадського порядку будь-якої країни [1, с. 3-4].

Аналіз досліджуваного питання варто розпочати із розгляду організаційно-правових засад діяльності поліції Федеративної Республіки Німеччина (далі ФРН). Оскільки саме вона серед інших членів Європейського Союзу, є одним із лідерів розвитку більшості сфер суспільного життя. Вагомим аспектом правового регулювання діяльності поліції ФРН є те, що її основи закріплено на рівні основного закону держави – Конституції. Згадування про поліцію та поліцейську діяльність зустрічаються у низці її статей [2].

Зрозуміло, що вони не містять детальної регламентації функціонування поліції, але у них вказано на те, що поліція Німеччини поділяється на Федеральну та поліцію земель. До компетенції Федеральної поліції відносяться найбільш важливі питання загальнодержавного характеру, вирішення яких є невід'ємним елементом підтримки режиму порядку і безпеки в межах усієї держави. Основними завданнями Федеральної поліції, є: забезпечення безпеки кордону, включаючи охорону морського узбережжя; охорона будівель вищих органів влади і дипломатичних місій, а також двох вищих судових інстанцій ФРН – Федерального конституційного суду і Вищого федерального суду. Також Федеральна поліція займається організацією заходів з охорони офіційних осіб під час проведення певних заходів; забезпечення безпеки в міжнародних аеропортах і залізничному транспорті; організацією сил щодо боротьби з тероризмом, захистом повітряного простору [3].

Що ж стосується діяльності поліції земель ФРН, то у кожній землі вона діє на підставі власного закону про поліцію. Хоча зберігається перевага федерального законодавства у низці питань.

Основними федеральними нормативно-правовими актами з питань діяльності поліції ФРН є закони: «Про забезпечення службовців та суддів федерації і федеральних земель», Федеральний дисциплінарний статут,

Федеральний Закон «Про оклади федеральних чиновників», Федеральний Закон «Про федеральне відомство кримінальної поліції та співробітництво федерації і земель в кримінальних справах».

ФРН не має єдиного уніфікованого закону про поліцію. Разом із тим, незважаючи на особливості поліцейських структур в різних федеральних землях, загальна організація поліцейських служб залишається сталою і представлена наступним чином. До компетенції Земельного відомства кримінальної поліції належать питаннями забезпечення безпеки на земельному рівні, боротьбою з незаконним обігом зброї і вибухових речовин, розслідування особливо небезпечних злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів; ведення боротьби з організованою злочинністю, відмиванням грошових коштів, здобутих незаконним шляхом. Крім того, вказане відомство розслідує злочини, скоєні високопосадовцями, справи, пов'язані з викраденням значних культурних цінностей. Також Земельне відомство кримінальної поліції є центральним органом, що відповідальний за організацію аналітичних досліджень, обробку даних, організацію спеціального навчання та підготовки; є координатором слідчих заходів.

Земельна поліцейська служба здійснює профілактичну роботу щодо незначних злочинів, а також займається незначними правопорушеннями, виносить відповідні звинувачення, виконує функції дорожньої поліції. Екстренна поліція або чергова поліція формується як цілісна операційна одиниця та надає допомогу Федеральному відомству кримінальної поліції за її запитами під час організації офіційних візитів, масових демонстрацій, спортивних заходів, у випадках виникнення природних катастроф тощо.

Водна поліція контролює рух водного транспорту в акваторії внутрішніх вод Німеччини, а також транспортування небезпечних матеріалів і вантажів. Повітряна поліція контролює рух наземного транспорту з повітря, надає підтримку співробітникам інших відділів поліції в здійсненні спостереження і профілактики правопорушень.

Спеціалізовані воєнізовані тактичні загони і мобільні розвідувальні загони найчастіше використовуються в особливих випадках, пов'язаних з особливо небезпечними злочинами, а також за потреби ведення специфічної розвідувальної діяльності [3].

Також варто звернути увагу на регулювання діяльності органів поліції у Франції. Поліція Франції є складною системою, підпорядкованою Міністерству внутрішніх справ. Поліцейські функції у Франції виконують Національна поліція і Національна жандармерія. Національна жандармерія підпорядковується міністерству оборони, головне управління Національної жандармерії – командуванню військових округів на місцях [4].

Наданням поліцейських послуг населенню займається Національна поліція. Вона є громадянським формуванням, що здійснює свою діяльність у містах. Діяльність Національної поліції спрямовано виключно на охорону республіканського устрою, громадського порядку, захист громадян та їх власності. В процесі реалізації свого функціонального призначення

Національна поліція Франції є організацією, що відкрита для кожного громадянина країни і працює на підставі законів та інших нормативних актів.

Роль Національної поліції полягає в забезпеченні дотримання законності і запобігання злочинності. У зв'язку з цим, Національна поліція здійснює роботу з забезпечення громадської безпеки – патрулювання, контроль на дорогах, перевірка особи тощо. Також під наглядом судових органів проводить розшукову роботу, здійснює обшуки за ордерами, виконує специфічні слідчі завдання.

Відповідно до здійснення повноважень поліцію поділяють на дві системи: адміністративну та судову (кримінальну). Адміністративна поліція займається попередженням правопорушень, виконує інші профілактичні функції. Судова (карна) – розкриттям злочинів, виявленням обставин їх вчинення, пошуком, затриманням злочинців і передачею обвинувачуваних судовим органам.

Крім того, у Франції функціонує досить розвинена система муніципальної поліції або, як її називають, поліції місцевого самоврядування. Муніципальна поліція повністю утримується за рахунок місцевих бюджетів, займається охороною громадського порядку в містах та інших населених пунктах. Разом із тим, тісно співпрацює з Національною поліцією [4].

Що ж стосується правового регулювання діяльності Національної поліції Франції, то його основою також є Конституція Франції. Про поліцію у ній згадується у контексті її підпорядкування судовій владі. Законодавство Франції чітко окреслює коло осіб, які виконують судово-поліцейські функції, визначає їх компетенцію [5].

Заслуговує уваги і досвід Польщі, реформування правоохоронних органів якої розпочалося майже в один час із Україною. Відповідно до Закону Республіки Польща «Про Поліцію» (1990 р.), поліція визначається як екіпіроване і озброєне формування, що служить суспільству і призначене для охорони безпеки людей, а також для підтримання безпеки та публічного порядку.

Основними завданнями поліції Польщі є: 1) охорона життя та здоров'я людей, майна від протиправних посягань; 2) охорона безпеки та публічного порядку, у тому числі забезпечення спокою у публічних місцях, а також у засобах публічного транспорту та публічного сполучення, у дорожньому русі та на водоймах, призначених для загального користування. Вагома роль приділяється також проведенню заходів, що мають на меті запобігання вчиненню злочинів та проступків, та іншим криміногенним явищам. Особливу увагу звернено на співпрацю у сфері забезпечення громадської безпеки з органами державної влади та місцевого самоврядування та громадськими організаціями.

До компетенції поліції також належать розкриття злочинів та проступків, а також переслідування осіб, які їх вчинили; нагляд за спеціалізованими озброєними охоронними формуваннями у межах, визначених законом; контроль за дотриманням адміністративних приписів та приписів щодо публічного порядку, пов'язаних з публічною діяльністю або таких, що діють у публічних місцях.

У законодавстві також акцентовано увагу на співпраці з правоохоронними органами інших держав, міжнародними організаціями, а також з органами та інститутами Європейського Союзу, яка здійснюється на основі міжнародних договорів та угод, а також окремих приписів.

Крім того поліція здійснює збирання, обробку та передачу кримінальної інформації у відповідні інституції; займається веденням баз даних, що містять інформацію про результати аналізу ДНК [6, с. 358].

Поліція Польщі відповідно до чинного законодавства має таку структуру: кримінальна, превентивна поліція, а також структури, допоміжні для діяльності поліції в організаційному, логістичному та технічному плані. Крім того, до складу поліції входить судова поліція. Обсяг її завдань та принципи визначає шляхом видання наказу міністр внутрішніх справ, за узгодженням з міністром, відповідальним за питання правосуддя. Структурними органами поліції також є Вища школа поліції, центри підготовки та поліцейські школи; окремі превентивні загони та антитерористичні підрозділи; дослідницькі інститути [6, с. 358-359].

Крім вказаного закону питання регулювання діяльності польської поліції регулюють постанови уряду (визначають її структуру), Інструкції міністерства внутрішніх справ, що регулюють досить широке коло питань функціонування поліції. Наприклад, в Інструкції міністерства внутрішніх справ від 04.01.2006 року визначено положення, що регулюють порядок дій працівника польської поліції у випадку, якщо він зупинив транспортний засіб, яким керував парламентар, перебуваючи у нетверезому стані. Певні норми містять нормативно-правові акти воєводства та органів місцевого самоврядування. Найчастіше вони стосуються фінансування органів поліції [7, с. 53].

Звертає на себе увагу й регулювання діяльності поліції в окремих державах із англосаксонською правовою системою. Оскільки їх специфіка полягає перш за все у тому, що у країнах вказаної правової системи, як правило, відсутні Конституції у традиційному для континентальної правової системи розумінні.

Так, у Великобританії за відсутності писаної Конституції, вся діяльність державних органів, у тому числі й поліції, визначається окремими актами парламенту або статутами. Цікаво, що окремі із них мають більш як столітню історію. Крім того, низка судових прецедентів містить правові норми, що визначають основи адміністративної діяльності, у тому числі й поліції.

Основними нормативно-правовими актами, що визначають діяльність поліції Великобританії в цілому та адміністративну діяльність зокрема, є Статут про поліцію 1996 року, Статут про поліцію та засоби доказування в кримінальних справах 1984 року, Статут про кримінальне судочинство 1988 року, Статут про кримінальну процедуру та розслідування 1996 року, Статут про охорону громадського порядку 1986 року тощо.

Служба столичної поліції була утворена ще в далекому 1829 році. Це було перше в світі формування поліції у тому значенні як ми розуміємо його сьогодні. Місія вказаної Служби поліції виражалася таким чином: «Працювати спільно, щоб зробити Лондон найбезпечнішою столицею в світі». Таку місію Служба поліції виконує і сьогодні. Робота Служби побудована на таких семи

принципах: забезпечення присутності поліції на кожному виборчому окрузі Лондона; боротьба із тероризмом і зміцнення безпеки; викриття дій кримінальних мереж для запобігання збитків, які вони завдають місту; забезпечення безпеки транспортних мереж; забезпечення співробітників поліції, партнерів та населення необхідною інформацією в разі виникнення такої потреби; постійна і максимальна відповідальність поліцейської служби перед суспільством; покращення якості навчання співробітників [8].

Як робота поліції Великобританії, так і функціонування поліції Канади регулюється в більшості різними статутами. В Канаді існує значна кількість статутів, що в повній мірі є основними правовими джерелами адміністративної діяльності поліції. До них відносяться Канадський Статут про докази 1970 року, Статут про всебічне розслідування 1970 року, Статут про екстрадицію 1985 року, Статут про харчі та наркотики 1976 року, Статут про контроль над наркотиками 1972 року, Статут про неповнолітніх правопорушників 1984 року та інші.

Все ж основним у питанні регулювання діяльності канадської поліції є Статут про поліцію. Він був прийнятий ще на початку століття, але постійно змінювався. Остання редакція статуту відбулася у 1980 році. Відповідно до вказаного статуту, поліція здійснює свою діяльність за такими напрямками: підтримання порядку, попередження злочинів та інших правопорушень і заохочення громадян до таких дій; допомога потерпілим від злочинів, затримання злочинців та інших правопорушників, висунення звинувачень у судах та підтримка звинувачень від імені держави, видача дозволів та контроль за дотриманням законодавства тими, кому видані дозволи, виконання інших законних розпоряджень начальників поліції.

Оскільки Канада є федеративною державою, окремі суб'єкти федерації також приймають законодавчі акти з питань регулювання поліцейської діяльності. Так, відповідно до Закону Провінції Онтаріо (Канада) про поліцейські послуги (1990 р.) поліцейські послуги надаються по всій території Онтаріо з урахуванням таких принципів: наявність потреби у забезпеченні безпеки та охорони усього населення та майна в Онтаріо; важливість забезпечення фундаментальних прав, гарантованих Канадською Хартією прав та свобод, а також Кодексом про права людини; наявність потреби у співпраці між надавачами поліцейських послуг та громадами, яких вони обслуговують; важливість поважного ставлення до потерпілих від злочинів та розуміння їхніх потреб. Для забезпечення потреби у належному сприйнятті плюралістичного, багаторасового та багатокультурного характеру спільноти Онтаріо поліцейські сили мають бути представниками тих громад, які вони обслуговують [6, с. 294].

Закон передбачає, що зазначені послуги надаються як на провінціальному, так і муніципальному рівнях. Кожен муніципалітет зобов'язаний забезпечувати належні та ефективні поліцейські послуги відповідно до своїх потреб. Вказані послуги можуть включати: попередження злочинів, забезпечення виконання законів, допомогу потерпілим від злочинів, підтримку публічного порядку, ліквідацію наслідків надзвичайних подій тощо.

У процесі надання належних та ефективних поліцейських послуг муніципалітет несе відповідальність за забезпечення усієї інфраструктури та адміністрування, що є необхідними для здійснення поліцією таких послуг. Мається на увазі наземні транспортні засоби, водні транспортні засоби, засоби зв'язку, будівлі та постачання та інше [6, с. 294].

У свою чергу, поліція провінції здійснює такі функції: надання поліцейських послуг у тих частинах Онтаріо, які не мають інших муніципальних сил поліції, окрім офіцерів муніципальних органів правопорядку; надання поліцейських послуг на всіх судноплавних водоймах в Онтаріо, за винятком тих, що знаходяться у межах муніципалітетів, визначених Генеральним соліситором; забезпечення патрулювання на Королівській трасі, за винятком тих її частин, що визначаються Генеральним соліситором; забезпечення патрулювання дорожніх комунікацій та поліпшення автошляхів, які визначаються Генеральним соліситором; ведення слідчих дій на допомогу муніципальним силам поліції за вказівкою Генерального соліситора або за запитом Аторнея Корони [6, с. 295].

Отже, спираючись на аналіз законодавства про поліцію високорозвинених демократичних країн, можемо зробити висновок про те, що їхнє нормативно-правове підґрунтя, на підставі якого здійснюється надання поліцейських послуг, має свої особливості, що залежить від низки причин, у тому числі й недоліки.

Разом із тим, можна простежити низку позитивних аспектів, врахування і впровадження яких на рівні вітчизняного законодавства могло б значно підвищити рівень якості надання поліцейських послуг. Заслужують на увагу такі: закріплення ключових засад діяльності поліції як головного державно-владного суб'єкта з питань забезпечення публічних безпеки і порядку та протидії злочинності на рівні Основного Закону держави, тобто Конституції держави.

Надзвичайно актуальним для України в період децентралізації є вивчення досвіду поєднання централізованого та децентралізованого підходів у регулюванні надання поліцейських послуг. Найчастіше суть його полягає у тому, що організаційно-правові аспекти їх реалізації регламентуються як загальнодержавними, так і регіональними нормативно-правовими актами. У контексті нинішніх тенденцій в Україні такий підхід може бути досить доречним. Оскільки дозволить розвивати загальні приписи законодавства про поліцію у відповідності до місцевих потреб і запитів, створюючи таким чином дієвий та змістовний механізм реалізації поліцейських послуг у кожному конкретному регіоні.

Але при цьому варто не забувати про дотримання жорсткої уніфікації законодавства, що передбачає верховенство загальнодержавних законів; чітке визначення предметів відання та повноважень органів поліції; розроблення та затвердження програм розвитку поліцейських послуг як в масштабах країни, так і в межах певного регіону; розроблення та затвердження інструкцій щодо поведінки посадових осіб поліції у типових ситуаціях; встановлення дієвого громадського та судового контролю за наданням поліцейських послуг.

У поліцейському законодавстві низки європейських країн немає безпосереднього згадування про поліцейські послуги, разом із тим, зміст його положень чітко свідчить про те, що поліція є цивільним відомством (яке, втім, може виконувати і силові функції). Основною метою, соціальним призначенням поліції є надання допомоги громадськості у вирішенні певних проблемних питань. Тобто поліція не втручається без необхідності у суспільні відносини і процеси, а тільки спостерігає за ними, вдаючись до відповідних заходів у випадку наявності відповідних загроз соціальним благам або надходження звернення особи.

Список використаних джерел:

1. Пихтін М. П. Організаційно-правові основи діяльності поліції Швеції (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 221 с.
2. Основной закон Федеративной Республики Германия від 23 травня 1949 р. URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law>
3. Поліція Німеччини. Правоохоронні органи держав-учасників і партнерів ОБСЄ. <http://polis.osce.org/countries/details>
4. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій. К. : Юрінком Інтер, 2014. 528 с. URL:[<http://pidruchniki.com/>
5. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навчальний посібник / За ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2007. 884 с. URL: http://semestr.com.ua/book_
6. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.
7. Передерій О. С. Правовий статус поліції країн континентальної правової сім'ї (загальнотеорет. характеристика на матеріалах Франції, Німеччини, Польщі): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 211 с.
8. Поліція сполученого Королівства. Правоохоронні органи держав-учасників и партнерів ОБСЄ. URL: <http://polis.osce.org>

Методи документування та розслідування порушень прав людини під час збройних конфліктів

*Сторчак Марина Олександрівна,
студентка 2 курсу спеціальності 033 «Філософія»
ННІ міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Збройні конфлікти, на жаль, є жахливою реальністю сучасного світу. Їхніми наслідками часто стають не лише руйнування та втрати людських життів, але й численні порушення прав людини. Документування та розслідування таких порушень є важливим кроком на шляху до забезпечення справедливості та запобігання подібним трагедіям у майбутньому.

Конфлікти продовжують терпіти страшні наслідки для цілісності та гідності людини. Однією з важливих складових боротьби з цим є здатність документувати та розслідувати випадки порушень прав людини. Тому нашою на основі власного дослідження пропоную нові, або, можливо, просто нагадаю про методи документування та розслідування воєнних злочинів, які можуть допомогти притягнути винних до відповідальності та захистити права жертв.

Документування та розслідування порушень прав людини під час збройних конфліктів є широко вивченою та актуальною темою з багатою історією. Ця тема досліджується з часів Першої світової війни, коли почали з'являтися перші звіти про воєнні злочини та злочини проти людяності. З того часу дослідження цієї теми значно розвинулося і зараз існує широкий спектр методів, інструментів та ресурсів, які використовуються для документування та розслідування порушень прав людини. Дослідженням наукових аспектів організації розслідування воєнних злочинів присвячено праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких можна згадати Г. В. Андрусєва, О. Біда, Р. С. Белкін, І. Назарчук, В. П. Бодаєвського, В. В. Бондарєва, В. О. Бугаєва, С. І. Дячука, В. С. Давиденка, В. І. Косинюка, В. А. Клименка, В. К. Матвійчука, М. І. Мельника, М. І. Панова, В. О. Навроцького, С. О. Саїнчина, М. М. Сенька, О. С. Ткачука, М. С. Туркота та інших.

Метою дослідження є визначення методів та стратегій документування та розслідування порушень прав людини під час збройних конфліктів. Це включає аналіз технік збору та аналізу доказів, таких як свідчення очевидців, фото- та відеоматеріали, медичні звіти тощо. Дослідження також спрямоване на вивчення правових та міжнародних механізмів, які дозволяють ефективно реагувати на порушення прав людини у зоні конфлікту.

Злочини, скоєні під час війни в Україні, фіксувалися не тільки з 24 лютого 2022 року, а й значно раніше. Окрім державних структур, до цього процесу долучилися численні міжнародні та національні правозахисні організації, ЗМІ та інші небайдужі групи.

У липні 2021 року експертна рада, яка працювала над пропозиціями з метою створення державної системи моніторингу і документування порушень

прав людини, міжнародного гуманітарного права та інших порушень, що відбулися внаслідок збройної агресії Російської Федерації, протягом трьох місяців надала проєкт Концепції зазначеної системи. Проте широкомасштабне вторгнення армії РФ в Україну перешкодило розвитку цієї системи.

Моніторинг передбачає аналіз законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, державних стратегій та програм, статистичних звітів та інших адміністративних даних, судової практики, Доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також повідомлень урядових інститутів. На місцевому рівні аналізуються місцеві програми, адміністративні дані місцевих органів влади та місцевого самоврядування, а також через спостереження оцінюється рівень забезпечення соціальних прав людини. Аналізуються відкриті джерела, результати опитувань громадської думки. Також передбачається безпосередня організація та проведення моніторинговою групою опитувань.

Прикладами воєнних злочинів у соціальній сфері є напади або бомбардування будь-яких цивільних об'єктів, таких як міста, села та будівлі, які не мають захисту і не є військовими об'єктами. Також до таких злочинів входить спрямоване національне або релігійне насильство, яке призводить до пошкодження будівель, присвячених релігійним обрядам, освіті, мистецтву, науці або благодійності, а також шкіл, лікарень та інших медичних установ, де перебувають хворі та поранені особи, якщо ці місця не вважаються військовими цілями. Інші приклади включають переміщення цивільного населення окупаційною державою з їхньої власної території на територію окуповану або депортацію з цієї території, а також порушення особистої гідності, включаючи будь-які форми умисного ображення або приниження.

Визначення чітких та об'єктивних критеріїв для застосування (криміналізації) або неприйняття (декриміналізації) кримінальної відповідальності залишається постійною проблемою кримінального права. На жаль, більшість винних у воєнних злочинах уникають покарання. Це частково пов'язано з недосконалістю законодавства, яке не відповідає міжнародним нормам. Чинна стаття 438 ККУ ("Порушення законів та звичаїв війни") є занадто узагальненою. Очевидною є потреба в більш детальному визначенні складів воєнних злочинів у національному законодавстві, чітко окреслюючи всі серйозні порушення Міжнародного гуманітарного права. Таким чином, усунення прогалин у законодавстві та конкретизація складів воєнних злочинів є нагальною потребою [2].

Для ефективної боротьби зі злочинністю в умовах воєнного конфлікту ключову роль відіграє чітка організація досудового розслідування та розкриття цих злочинів, адже саме від цього залежить весь подальший процес кримінального провадження. Р. С. Белкін виділив чотири рівні організації розслідування злочинів:

1. Загальносистемний рівень: Цей рівень охоплює всі органи досудового розслідування та дізнання всіх відомств і визначає систему заходів, що забезпечують ефективність функціонування всієї системи розслідування та досягнення поставлених завдань.

2. Управлінський рівень: Цей рівень зосереджений на управлінні органами розслідування та включає комплекс заходів, що забезпечують оптимальну структуру цих органів, необхідний рівень управління ними, ефективність їх діяльності та удосконалення методів роботи.

3. Методичний рівень: Цей рівень стосується організації конкретного акту розслідування (розслідування конкретного злочину). Він визначається як комплекс заходів, що створюють оптимальні умови для визначення та застосування найбільш ефективних та доцільних рекомендацій криміналістичної методики в конкретній слідчій ситуації.

4. Тактичний рівень: Цей рівень стосується організації проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічного заходу в межах конкретного акту розслідування. Він визначається як комплекс заходів, що забезпечують вибір та застосування в конкретній ситуації найбільш ефективних та доцільних техніко-криміналістичних та тактичних засобів й прийомів для досягнення цілей відповідної слідчої дії.

На основі аналізу роботи Міжнародного кримінального суду (МКС) можна виділити низку концептуальних організаційних заходів, які виходять за рамки окремих кримінальних проваджень і мають вирішальне значення для ефективного розслідування військових злочинів. Їхне нехтування може мати руйнівний вплив на весь процес.

До таких заходів належать:

- Визначення стратегії розслідування
- Організація розслідування та збору доказів
- Визначення структури органів та принципів їх роботи
- Створення міжвідомчої слідчої оперативної групи (МСОГ)
- Забезпечення права на кваліфікований юридичний захист
- Залучення інших учасників кримінального провадження
- Визначення принципів інформаційно-аналітичної роботи
- Організація контролю, обліку та звітності
- Організація взаємодії та співробітництва
- Заходи щодо підвищення кваліфікації кадрів.
- Використання спеціальних знань у "польових" умовах
- Організація експертних досліджень та діяльності експертних установ

Фіксування і документування подій, пов'язаних з воєнними злочинами, може здійснюватися різними способами, такими як проведення опитування потенційних свідків та жертв конфлікту, фото- та відеозапис подій, а також використання інформації з відкритих джерел.

Організація розслідування та збору доказів у справах про військові злочини, скоєні представниками військово-політичного керівництва держав, має свої особливості. Як правило, такі особи не беруть безпосередньої участі у злочинах, не віддають особистих наказів та не підписують відповідних документів. Тому при зборі доказів ключовим завданням стає отримання достатньої кількості свідчень, які б свідчили про відповідальність вищих посадових осіб.

Для цього необхідно встановити зв'язок між діями осіб, які здійснюють державну політику, та конкретними злочинами, скоєними в різних зонах збройного конфлікту; довести, що ці особи або під їх прямим керівництвом розробили та реалізували стратегічний злочинний план; застосувати доктрину "спільної мети" ("common purpose"), яка передбачає, що кілька злочинців, об'єднаних спільним наміром, несуть відповідальність за всі злочини, скоєні в рамках цього плану.

Збір таких доказів може бути складним завданням, яке потребує ретельного аналізу інформації з різних джерел, включаючи розвіддані, перехоплені комунікації, свідчення очевидців, документи та інші матеріали. Зібравши достатню кількість доказів, можна притягнути до відповідальності винних у військових злочинах, навіть якщо вони не брали безпосередньої участі у їх скоєнні.

Як приклад хочу навести у своїй роботі слова ветерана й за сумісництвом мого друга – Романа Онищенка, який був свідком деяких подій:

«На початку травня 2022-го року ми звільнили декілька населених пунктів під Харковом. Після звільнення, ми спілкувалися з місцевими жителями, які перебували під окупацією. З їх слів, то спочатку їх загарбали солдати «так званої ЛНР». Коли в селі стояли ці військові, то жителі не жалілися, значних порушень їх прав і свобод вони не відзначали, що звісно не виправдовує й не відбілює «так звані ЛНР». Але на їхньому фоні росіяни, які їх змінили, здаються справжніми садистами. Коли в селище прийшли саме росіяни, вони поставили «підвали», катування, мародерство, різного виду вбивства й насильство в ранг «системної роботи». Також відзначався певний колабораціонізм односельчан по здачі своїх же сусідів. Також можна відзначити цілеспрямоване знищення рухомого й нерухомого майна, житлового фонду росією на окупованих територіях».

Показовою є ще одна історія, якою й ділиться:

«Під час окупації Ізюму там проживав колишній військовослужбовець, учасник АТО. Росіяни вишукували учасників антитерористичної операції – його викрили його ж знайомі. Він був відправлений росіянами до катівні, з якої ж не повернувся, - як й інші жертви рос. окупації. Хочу додати, що такі злочини, як геноцид українців в Ізюмі, Бучі та такі кричущі злочини як розстріли, катування військовополонених та цивільних осіб. Розслідуванням таких злочинів займаються такі розвідувальні органи, як СБУ та ГУР. Вони деанонімізують як підрозділи, так і окремих осіб, причетних до цих військових злочинів. Для того, щоб їх настигла кара чи то правова, чи то у вигляді кількох грам свинцю».

В цьому руслі цікавим є досвід Ізраїлю, а саме Моссаду – розвідслужби цієї країни. Так вони відшукували й притягували до відповідальності злочинців Третього Рейху навіть опісля багатьох років закінчення Другої світової війни.

Під час організації розслідування військових злочинів і збору доказової інформації можуть використовуватися різні способи співпраці між правоохоронними органами. У процесі розслідування таких злочинів часто виникають труднощі, пов'язані зі збиранням доказів за межами території

відповідної держави на території іншої сторони, а також з дотриманням прав учасників кримінального провадження.

У деяких випадках сторони конфлікту явно вказують, що в іншому випадку вони не будуть співпрацювати і намагатимуться заважати розслідуванню. Це призводить до активної протидії організації розслідування та збору доказової інформації про військові злочини, що вчиняються сторонами збройного конфлікту. Протидія виявляється у приховуванні слідів військових злочинів, таких як знищення відповідної документації, ухилення від її передачі слідчим групам за мовчазною згодою або за відомою згодою керівників держав-учасників збройного конфлікту. Наприклад, колишня прокурор МТКЮ Карла дель Понте розповіла про протидію діяльності МТКЮ з боку Центрального розвідувального управління, Організації Об'єднаних Націй і НАТО (Північноатлантичний договір) [3].

На думку Михайлова Н. О. стає зрозумілим, що для ефективного зменшення чи ліквідації негативного впливу будь-яких спроб завадити розслідуванню потрібно створити спеціальний урядовий орган, який би співпрацював з Міжнародним кримінальним судом (МКС), призначивши національних координаторів. Це також передбачає внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою створення можливості утворення спільних Міжнародних слідчих органів із збирання доказової інформації про воєнні злочини. Ці органи мали б складатися з представників МКС та національних кримінально-юридичних органів. Важливо зберегти баланс між системами права континентальної та англійської правової систем, що, безсумнівно, сприятиме об'єктивності розслідування [4].

Методика розслідування воєнних злочинів, скоєних у період збройного конфлікту, має свої особливості, які полягають переважно в використанні групового (бригадного) методу розслідування, розслідуванні подій у режимі реального часу ("по гарячим слідам") та особливостях здійснення слідчих (розшукових) дій в умовах конфлікту. Це охоплює як традиційні методи, такі як допити, обшуки, огляди місць подій тощо, так і нові для криміналістики підходи, що застосовуються переважно в зоні конфлікту (наприклад, допит військовополонених, дослідження місць масових поховань, аналіз радіопереговорів тощо).

У міжнародній кримінальній юстиції головними доказами слугують показання свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених, а також документи, які систематично фіксуються за допомогою технічних засобів під час допитів, оглядів, обшуків та проведення експертиз.

У світлі зростаючої кількості збройних конфліктів та порушень прав людини у різних частинах світу, дослідження та розробка ефективних методів документування та розслідування залишаються важливими завданнями для міжнародної спільноти, правозахисних організацій та держав. Ця тема є глибоко дослідженою, з багатою історією та широким спектром методів, інструментів та ресурсів, які використовуються для збору та аналізу доказів. Дослідження цієї теми має багато аспектів, включаючи визначення порушень, збір доказів, розслідування злочинів, захист свідків та жертв, притягнення

винних до відповідальності та запобігання майбутнім порушенням. Люди, які документують та розслідують порушення прав людини, часто стикаються з ризиком для свого життя та безпеки. Незважаючи на ці ризики, дослідження цієї теми є важливим кроком на шляху до захисту прав людини та побудови більш справедливого світу.

Звичайно, необхідно розробити нові методи для криміналістики, які застосовуються лише у зонах збройних конфліктів. Ці методи включають аналіз розвідданих та обробку великої кількості фото-, аудіо- та відеоматеріалів, які доводять вчинення військових злочинів і т. д. Слідчі дії повинні бути спрямовані на ідентифікацію конкретних військовослужбовців командного штабу (пілотів, артилеристів, снайперів та інших), які видавали та виконували накази про авіаудари, артобстріл та знищення мирних громадян, населених пунктів та інших військових злочинів. Після цього, враховуючи нормативно-правові вимоги, регламентуючі діяльність посадових осіб держави-учасниці конфлікту, слід визначити винних осіб.

Список використаних джерел:

1. Біда О. Документування воєнних злочинів – природній процес відновлення справедливості. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/oleksiy-bida-dokumentuvannia-voiennykh-zlochyniv-pryroodniy-protsevidnovlennia-spravedlyvosti>
2. Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/war-crime-donbas-problems/30733783>.
3. Дель Понте К. Полювання: я та військові злочинці. М.: фксмо, 2008. С. 208-210, 212-221
4. Михайлов Н. О. Діяльність канцелярії прокурора МТКЮ. Оглядач. 2003. № 12. С. 65Доповідь
5. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання 2-е. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.
6. Шемшученко Ю.С. Право // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. URL: <https://leksika.com.ua/15630915/legal/pravo> (дата звернення 29.03.2023 р.).
7. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. Митна справа. 2012. № 2 (80). С. 164–168.

Науковий керівник:

*Шаповал Таїсія Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Поняття та структура права на свободу світогляду та віросповідання

*Черьомухіна Альона Віталіївна,
студентка 4 курсу
спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Право на свободу світогляду і віросповідання в конституційному праві України і зарубіжних країн належить до основоположних природних прав людини, адже виступає необхідною складовою свободи на особисте самовизначення людини. Крім того, релігійна свобода залишається одним з невід'ємних елементів суспільного життя у демократичній і правовій державі.

Подібне твердження підтверджується практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який у своєму рішенні у справі «Kokkinakis v. Греесе» 1993 р. відзначив, що свобода думки, совісті і віросповідання є однією з основ «демократичного суспільства» [1]. З того часу це рішення відіграє важливу роль у захисті релігійної свободи у 46 державах-членах Ради Європи.

Конституційний Суд України вважає право на свободу світогляду і віросповідання «основою створення і функціонування демократичного суспільства», вказуючи, що «всєбічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод становить головний обов'язок України як демократичної, правової держави» [2].

Важливо зазначити, що у Конституції України закріплено термін «свобода світогляду і віросповідання» [3]. Натомість, в інших доктринальних та правових актах – міжнародних і національних – використовують інші позначення (назви) цього права: право на свободу думки, совісті й релігії (Загальна декларація прав людини 1948 р.); право на свободу думки, совісті, релігії і переконань (Паризька хартія для нової Європи 1990 р); свобода думки, совісті й релігії (Європейська конвенція з прав людини 1950 р.); свобода ідеології, віросповідання та відправлення культів (Конституція Іспанії, ст. 16); свобода світогляду, віросповідання і думки (Конституція Естонії, ст. 40); свобода світогляду, думки і вибору віросповідання та релігійних або атеїстичних поглядів (Конституція Болгарії, ст. 37) [4, с. 442]. До речі, термін «свобода совісті» вживається у в національному законодавстві, зокрема в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. [5].

Для осягнення сутності права на свободу світогляду і віросповідання, слід зрозуміти єство таких понять, як «свобода», «світогляд», «віросповідання».

Свобода – фундаментальна якісна характеристика людини, яка відображає її властивості (стан) як суб'єкта власних дій, власної долі. Вона виявляється через свободу волі, тобто здатність свідомо, самостійно і добровільно обирати певний варіант інтелектуальної, розумової та фізичної поведінки і діяльності. Свобода – це завжди й насамперед реальна можливість вибору. Проте ця можливість людини ніколи не була й не буде абсолютною, безмежною [6, с. 79].

На думку Ю. Римаренка, світогляд – це уявлення, погляди про світ, щодо природи і людей. Світогляд стосується й усвідомлення людиною її місця і ролі у світі і взаємовідносинах із ним. В свою чергу, віросповідання – належність особи до певної релігії, конкретної конфесії, релігійного напрямку, течії, що виявляється в її релігійній практиці і повсякденному бутті. У сучасному суспільстві є результатом самовизначення людини, самоідентифікації з конкретним релігійним об'єднанням, деномінацією, церквою тощо.

Тому свобода віросповідання означає в собі рівність усіх релігій перед законом, а також право вибору і право відмови від релігійних переконань, ритуалів. Слід зауважити, що дана рівність стосується не лише окремої особистості, але й об'єднань різних конфесій, які можуть самостійно мати, змінювати, обирати власний релігійний світогляд. Окрім того, відповідно до національного законодавства, ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії [5].

Прийнято вважати, що право на свободу віросповідання включає в себе наступні складові: 1) право сповідувати будь-яку релігію; 2) право не сповідувати жодної релігії; 3) право змінювати релігію; 4) право на релігійну освіту; 5) право на утримання від окремих дій, що несумісні з релігійними переконаннями особи. Залежно від законодавства конкретної держави вказаний перелік може бути розширено.

Вказані складові можна умовно поділити на позитивні і негативні. До негативних належать, зокрема, право не сповідувати жодної релігії, не виявляти свої релігійні переконання, право утримуватися від певних дій, що суперечать релігійним переконанням особи (наприклад, військової служби). Вказані права є невід'ємною частиною права на свободу віросповідання і захищаються національним та міжнародним правом. Так, у справі «Buscarini and Others v. San Marino» 1999 р. заявники, яких було обрано до парламенту Сан-Марино, склали присягу в письмовій формі без клятви на Біблію, як вимагалось законодавством про вибори. Парламент розпорядився, щоб заявники ще раз склали присягу, але вже на Біблію, інакше їх буде позбавлено місць у парламенті. ЄСПЛ визнав порушення права на свободу релігії і свободу совісті [7].

У науковій літературі зустрічаємо і аналіз права на свободу віросповідання в контексті особистих немайнових прав особи. По-перше, особа може використовувати його вільно на власний розсуд, без застосування нормативних актів; по-друге, особа може або повинна вимагати припинення дій які обмежують і порушують її суб'єктивне немайнове право; по-третє, свобода дій, вчинків, поведінки лише у рамках законодавства (дозволено все, що прямо не заборонено законом, ст. 8 Конституції України); по-четверте, у випадку порушення особистого права, особа може звернути за захистом до компетентних державних органів.

Отже, свобода світогляду та віросповідання є невід'ємним правом кожної людини, яке закріплене в міжнародному та національному законодавстві. Відповідно до Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання, які забезпечують гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права.

Структура права на свободу віросповідання включає в себе наступні складові: право сповідувати будь-яку релігію; право не сповідувати жодної релігії; право змінювати релігію; право на релігійну освіту; право на утримання від окремих дій, що несумісні з релігійними переконаннями особи.

Список використаних джерел:

1. Case of Kokkinakis v. Greece. 25 May 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827> (дата звернення: 01.05.2024)

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (дата звернення: 01.05.2024)

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2024)

4. Юридична енциклопедія / ред. Ю. Шемшученко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. Корецького. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 1998-2004. Т. 5., 2003. 736 с.

5. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.05.2024)

6. Конституція України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. Чижмарь К. та Лавриновича О. К. : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.

7. Справа «Бускаріні та інші проти Сан-Марино». 18 грудня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_364#Text (дата звернення: 02.05.2024)

Науковий керівник:

*Коваль Тетяна Владиславівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

**Актуальні питання
цивільного права та цивільного процесу,
сімейного права, права інтелектуальної власності,
господарського права,
господарсько-процесуального права**

Воєнний стан і окремі права дітей

Пономар Олександра Дмитрівна,
*студентка 3 курсу
спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Війна впливає на усіх нас, але найбільше вона залишає свій відбиток на дітях. Багато питань виникає щодо переміщення дітей, визначення їх місця проживання. Як консультант юридичної клініки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького я, опосередковано, стикалася із незнанням законів, із ситуаціями, коли здійснювалося зловживання сімейними правами і невиконання прямих батьківських обов'язків, адже ситуації загострились внаслідок війни.

Національне законодавство доволі чітко регулює інтереси дітей щодо питання визначення місця їх проживання і перебування в безпеці. Відповідно до пункту 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку зі введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [1]. Так, Указом передбачено обмеження права свободи пересування, права на вільний вибір місця проживання, права вільно залишати територію України.

З початком повномасштабного вторгнення зросла кількість розлучень. Вимушена міграція та вплив стресу, що є наслідками війни, руйнують сім'ї. Вимушена міграція характеризується тим, що сім'ї, задля убезпечення себе, своїх дітей, близьких, збереження життя та здоров'я виїжджають за кордон. Більшість дітей виїжджає з одним із батьків, інші внаслідок вторгнення змінюють регіон у межах країни. Через такі процеси виникають правові спори щодо визначення місця проживання дітей.

Національне законодавство встановлює принцип пріоритетності прав дитини. Стаття 7 Сімейного кодексу України встановлює, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією

України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2].

Згідно положень статті 141 Сімейного кодексу України встановлено принцип рівності прав та обов'язків батьків щодо дитини. Таким чином, з цього можна говорити про засаду регулювання сімейних правовідносин, яка полягає у рівності прав, інтересів батьків при визначенні місця проживання дитини.

За нормою статті 160 Сімейного кодексу України встановлено, що місце проживання малолітньої дитини, віком до 10 років визначається за згодою батьків; місце проживання малолітньої дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини; місце проживання дитини, якщо батьки живуть окремо і дитина досягла 14 років, визначається безпосередньо дитиною.

З точки зору міжнародного регулювання варто зазначити Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована Постановою ВР УРСР від 27 лютого 1992 року, положення статей 18 та 27 якої встановлюють, що: «Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини» [3].

Таким чином, світова спільнота визнає пріоритет прав дитини на достатній рівень життя, бути з сім'єю, на здоров'я, на розвиток особистості, на турботу і захист.

Внаслідок повномасштабного вторгнення права дітей значно порушені. Діти обмежуються у достатньому рівні життя, праві на перебування з сім'єю, вільному пересуванні адже батьки, задля захисту життя, вивозять дітей у безпечні місця, за кордон.

Відповідно до «Правил перетинання державного кордону громадянами України», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року №57: «Виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та за наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону. При цьому в разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану рішення щодо надання дозволу на виїзд за межі України особі чоловічої статі, яка супроводжує дитину, яка не досягла 16-річного віку, приймається з урахуванням приналежності супроводжуючої особи до переліку категорій осіб, які звільнені від військової служби та мобілізації, за наявності у неї підтверджених документів» [4].

На наш погляд, варто провести реформування і ввести зміни в нормативно-правову базу регулювання визначення місця проживання дітей під час дії воєнного стану в Україні. Таке реформування варто здійснити задля збільшення ефективності захисту і підтримки дітей. Важливо зупинитися на таких моментах.

По-перше, покращення процедур евакуації: так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 року №209 "Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854": передбачена обов'язкова евакуація дітей, з метою їх захисту, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії. В примусовий спосіб евакуація дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника [5].

По-друге, надання психологічної підтримки дітей та їх сімей. Так, з початком повномасштабного вторгнення значно збільшилась кількість звернень до психологів, щодо морально-психологічного стану дітей. Законодавець регулює механізми забезпечення психологічної підтримки дітей та сімей, які постраждали через збройну агресію і внаслідок цього змінили своє місце проживання. Варто говорити про Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 грудня 2023 року №2118 «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню», який встановлює загальні положення надання психологічної допомоги, а саме, що психосоціальна допомога може надаватись індивідуально особі, а також в сімейному (за участі членів сім'ї) чи груповому (разом з іншими отримувачами психосоціальної допомоги в кількості не більше 10 осіб) вигляді [6].

По-третє, регулювання механізмів доступу до освіти та медичної допомоги. Так, через зміну місця проживання було порушено права дітей щодо освіти та медицини. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII передбачає, що внутрішньо переміщена особа має право на влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади та надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я [7].

Підсумовуючи вищезазначене, можна говорити, що нормативно-правове регулювання прав дітей та визначення їх місця проживання значно змінилось з уведенням режиму дії воєнного стану в Україні. Місце проживання дітей обирається відповідно до інтересів самої дитини. Так, головним інтересом і цінністю дитини є її життя, дитинство. Багато громадян вивозять дітей за кордон задля збереження їх життя та здоров'я.

Держава у складний час, завдяки правовим інструментам, робить усе від неї залежне, щоб якнайкраще в інтересах дітей врегулювати питання визначення місця їх проживання і перебування в безпеці.

Міжнародна спільнота визнає пріоритет прав дітей та визнає найвищою цінністю життя дитини. Допомагає евакуювати дітей з тимчасово окупованих територій та територій, які піддаються щоденним обстрілам.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 13 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

2. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

3. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.04.2024).

4. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57 : станом на 3 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

5. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854 : Постанова Каб. Міністрів України від 07.03.2023 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-п#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

6. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : Наказ МОЗ України від 13.12.2023 р. № 2118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 30 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

*Науковий керівник:
Кульбашина Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та
цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Зловживання сімейними правами у воєнний стан

*Ткаченко Анастасія Олегівна,
студентка 3 курсу
спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Джерела сімейного права містять багато нормативно-правових норм, але передбачити та врегулювати абсолютно всі суспільні відносини неможливо. У сімейно-правових відносинах діє принцип «дозволено все, що не заборонено законом», закріплений у ч. 1 ст. 19 Конституції України. Межі суб'єктивних прав далеко не завжди мають чітку окресленість. Там, де кордони цих прав розмиті, виникає зловживання правом.

Поняття зловживання правом не закріплено в українському законодавстві. С. Гусарева та О. Тихомирова називають зловживання правом особливий вид правової поведінки, що полягає у використанні суб'єктом права своїх прав у недозволені способи, що суперечать соціальному призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (шкода) окремій особі, суспільству та державі [2, с. 232].

За думкою М. Хміль зловживання – це така форма здійснення права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права в протиріччі з його цільовим призначенням або здійсненням дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі й цілі здійснення права встановлені в законі [3, с. 10].

Теоретики права відносять зловживання правом до недобросовісної поведінки. Це є порушенням принципу добросовісності, закріпленого ч. 9 ст. 7 Сімейного кодексу України разом з справедливістю, розумністю та відповідністю моральним засадам суспільства.

Введення воєнного стану поставило чимало задач у правових відносинах. Особливо гостро постало питання мобілізації. Не всі охоче готові вступити до лав військовослужбовців. Військовозобов'язані активно шукають різні шляхи для відстрочення від призову на військову службу. А найпоширеніші способи пов'язані саме із зловживанням сімейними правами.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» однією з підстав відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації є самостійне виховання дитини (дітей) віком до 18 років. Мережа Інтернет переповнена пропозиціями допомоги в оформленні відстрочки на підставі самостійного виховання батьком дитини. А для досягнення цієї мети подружжя масово розривають шлюб.

Зрозуміло, що один факт розірвання шлюбу не є підставою для отримання відстрочки. Згідно з ч. 2 ст. 141 Сімейного кодексу розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Є випадки, коли батько намагався

отримати відстрочення від призову за допомогою визнання місця проживання дитини з ним. Відповідно до ст. 160 Сімейного кодексу України місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків; яка досягла десяти років - за спільною згодою батьків та самої дитини; яка досягла чотирнадцяти років - нею самою. Якщо виникає спір між батьками, які проживають окремо, то його вирішення відбувається за зверненням до органу опіки та піклування або в судовому порядку.

Щоб отримати відстрочку, батько дитини має довести те, що він самостійно виховує неповнолітню дитину. Цьому корелює факт того, що мати не приймає участь у вихованні дитини. В інтернет-мережі можна знайти купу статей з правової допомоги, де одним зі способів відстрочки від призову на військову службу вказують отримання рішення суду про розірвання шлюбу, в якому одночасно вирішено питання щодо місця проживання дитини. Але при окремому проживанні участь одного з батьків у житті дитини не припиняється, адже за ч. 2 ст. 157 Сімейного кодексу України той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею.

Слід зауважити, що чітко визначеного порядку встановлення факту самостійного виховання дитини одним з батьків сімейне законодавство не містить. Аналізуючи норми Сімейного кодексу можна виділити кілька підстав для підтвердження цього факту. Першою підставою є смерть одного з батьків або визнання його безвісно відсутньою особою. Документами, що посвідчують ці факти є: свідоцтво про смерть особи; рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою; рішення суду про оголошення особи померлою.

Друга підстава - це позбавлення одного з батьків батьківських прав. За п. 1 ч. 1 ст. 166 Сімейного кодексу України особа, позбавлена батьківських прав, втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання. Батько чи мати позбавляються батьківських прав якщо він, вона: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини (ч. 1 ст. 164 Сімейного кодексу). Позбавлення батьківських прав можливе лише в судовому порядку. І третьою підставою є відібрання дитини без позбавлення батьківських прав за рішенням суду. Підстави для відібрання майже такі самі, як для позбавлення батьківських прав, а також інші підстави, якщо є загроза для життя, здоров'я і морального виховання дитини.

Можливо, обираючи шлях позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини без позбавлення батьківських прав для отримання відстрочки від призову, батьки посилаються на можливість поновлення батьківських прав. Порядок поновлення закріплений у ст. 169 Сімейного кодексу України і

передбачає звернення до суду. У разі відібрання дитини суд за заявою батьків може постановити рішення про повернення їм дитини, якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками. Але слід пам'ятати, що після досягнення дитиною повноліття поновлення батьківських прав неможливе. Та й сам судовий процес є непростим, адже як для позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини, так і для їх відновлення суд має встановити дійсність та наявність законних підстав та приймати рішення у відповідності до інтересів дитини.

Відповідно до ч. 2 ст. 155 Сімейного кодексу, батьки не можуть здійснювати свої батьківські права всупереч інтересів дитини. Законом України «Про охорону дитинства» визначено, що предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини. Цей Закон містить поняття забезпечення найкращих інтересів дитини і тлумачить його як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Органи опіки та піклування і суд також приймають рішення відповідно до інтересів дитини. Тепер постає питання, чи діють батьки в інтересах дитини, коли намагаються отримати відстрочку від призову вищезазначеними шляхами. На мою думку, в таких випадках вони діють лише в своїх власних інтересах, тим самим зловживаючи своїми батьківськими правами та обов'язками. Розірвання шлюбу, судові процеси, де за законом запитувати думку будуть і дитину, проживання з одним із батьків, все це має негативний вплив на дитину. Тому такі батьки порушують і загальний принцип сімейного права - добросовісність, і принцип виконання батьківських прав та обов'язків - діяти лише в інтересах дитини.

Хочу навести приклад із судової практики. У серпні 2022 року чоловік звернувся до суду із заявою про встановлення факту самостійного виховання дитини. Дружина виїхала за кордон, а син залишився проживати з батьком. Чоловік стверджував, що мати не бере участі в житті дитини та не підтримує з нею зв'язок. Жовтневий районний суд Дніпропетровська ухвалив рішення від 21 липня 2022 року про розірвання шлюбу і призначення стягнення аліментів з дружини. Але чоловік просив встановити юридичний факт самостійного виховання, в чому суд першої інстанції відмовив. В обґрунтування суд навів ті факти, що мати бере участь у вихованні дитини, адже їй призначено стягнення аліментів на утримання дитини і між колишнім подружжям раніше було укладено договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків. Чоловік звернувся до апеляційного суду, але суд залишив скаргу без задоволення. Тоді батько дитини вже звернувся зі скаргою до касаційного суду, зазначивши, що попередні судові інстанції не врахували інтереси дитини. 27 вересня 2023 року справа була передана на розгляд Великої Палати Верховного Суду через виключну правову проблему.

Велика Палата звернула увагу на те, що заявник просив встановити факт самостійного виховання дитини з метою оформлення документів, необхідних

для отримання соціальної допомоги як батьку, що самостійно виховує дитину, та отримання відстрочки від призову на військову службу. Суд встановив, що військова служба є різновидом публічної, тому спори з приводу проходження військової служби, зокрема з приводу соціального захисту військовослужбовців, належать до юрисдикції адміністративних судів. Було встановлено, що заявлені чоловіком вимоги не є вимогами, які пов'язані зі здійсненням особистих немайнових чи майнових прав, а тому не підлягають розгляду у порядку окремого провадження за правилами цивільного судочинства. Таким чином, суд не дозволив батькові зловживати сімейними правами задля отримання відстрочки.

11 квітня 2024 року Верховною радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку». Цим законом, зокрема, внесено зміни до підстави самостійного виховання дитини віком до 18 років для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації. Нова редакція звучить так: «не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані жінки та чоловіки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України». Фактично, цією правовою нормою законодавець визначив порядок встановлення факту самостійного виховання дитини одним з батьків. Нова редакція вступить в силу 18 травня 2024 року. Тепер кордони цих суб'єктивних сімейних прав чітко визначено. Саме так зі зловживанням правом у цьому питанні буде покінчено.

Таким чином, зловживання сімейними правами є досить проблемним питанням. Особливо, складність проявляється під час судових розглядів. Боротьба зі зловживанням відбувається, зокрема, судовими рішеннями та внесенням змін до нормативно-правових актів. Але учасникам сімейних правовідносин слід дотримуватися добросовісної поведінки, щоб відповідати статусу суб'єкта правового суспільства. Батьки в першу чергу мають діяти в інтересах своєї дитини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2005. 19 с.

4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1576>

5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

7. Ухвала від 26.10.2023 № 201/5972/22 Верховний Суд. Велика Палата URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/114685581>

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text>

Науковий керівник:

*Кульбашина Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

***Актуальні питання кримінального права, кримінології,
кримінально-виконавчого права, кримінального процесу,
криміналістики, судової експертизи,
оперативно-розшукової діяльності***

**Методологічні питання ідентифікаційних та діагностичних
трасологічних експертиз**

Кожевніков Валерій Вікторович,
*завідувач відділу криміналістичних видів досліджень
Черкаського НДЕКЦ МВС*

Аксьонов Василь Васильович,
директор Черкаського НДЕКЦ МВС

Методологія трасології виступає базисом наукових знань, що є складною, динамічною системою методів і прийомів, спрямованих на вирішення завдань і проблем наукової діяльності з тематики, що розробляється. Вона виступає своєрідним вектором наукових досліджень з багатьох напрямків. Широке використання концептуальних положень у різних галузях знань далеко не випадкове, оскільки обумовлено практичними потребами в отриманні об'єктивної інформації про предмет вивчення.

Одним з головних досягнень успішного застосування та використання теоретичних підходів та методів, розроблених трасологією, стала диференціація та інтеграція наукових знань. Логічним наслідком даних процесів у деяких випадках стало виникнення самостійних окремих теорій, а також зумовило утворення самостійних розділів, що в подальшому дало багато позитивного в розвитку трасології.

Окремим випадком інтеграції наукових знань у трасології є трасологічна механоскопія. Вона є самостійним розділом трасології, який характеризується власним методологічним підходом до вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань, і, відповідно, має своє коло об'єктів дослідження. У рамках методології трасологічної механоскопії поняття «слід» трактується у ширшому значенні і розуміється як матеріальне відображення властивостей предметів і явищ, яке дозволяє визначати властивості, що відобразилися.

Таким чином, загальнометодологічний підхід до механоскопічного дослідження заснований на використанні всієї повноти інформаційного простору, тому що класичні умови трасології, що беруть початок на вивченні морфологічного інформаційного поля, застосовуються не повною мірою для криміналістичного дослідження об'єктів механоскопії.

У зв'язку з цим методологія як ідентифікаційних, так і діагностичних механоскопічних досліджень ґрунтується не лише на вивченні морфологічних

ознак, але також враховує функціональні та субстанційні ознаки досліджуваних об'єктів. У цій ситуації експертне дослідження закономірно матиме комплексний характер, проте не перестає бути трасологічним.

Термін «ідентифікація» походить від латинського слова *identificare* - «тотожний», «той самий», зміст якого полягає у встановленні тотожності конкретного об'єкта (інструменту, ножа і т. д.). Ідентифікувати, ототожнити - отже, вирішити питання: чи не є певний об'єкт шуканим, наприклад, чи не відмикався замок із використанням наданого предмета (відмички). Ідентифікацією, ще, прийнято називати сам процес ототожнення, тобто процес порівняльного дослідження, що у основі вирішення питання про тотожність.

Суть ідентифікації полягає у встановленні за відображенням тотожності конкретного об'єкта, який залишив сліди. Типовим для ідентифікації є ототожнення конкретного об'єкта за ознаками його зовнішньої будови, відображеним у слідах, інакше кажучи, встановлення індивідуальної тотожності. Факт тотожності встановлюється шляхом порівняльного дослідження об'єкта та його відображення. У деяких випадках використовуються зразки (експериментальні відбитки робочої частини викрутки, експериментальні динамічні сліди частинок слідоутворюючих кусачок і т. д.). Тобто, тотожність має на увазі не те, що аналізований об'єкт має ідентичні ознаки об'єкта, що цікавить нас, а те, що саме він є шуканим.

Поруч із встановленням індивідуальної тотожності має місце встановлення групової належності об'єктів до певної групи (класу, роду, виду, типу). Встановлення групової належності ґрунтується на об'єктивній можливості класифікувати все різноманіття предметів та явищ за їх ознаками.

Належність до певної групи має на увазі таке співвідношення двох чи більше об'єктів, у якому їх впізнавані властивості чи виявлені ознаки збігаються, і між ними немає істотних відмінностей.

Віднесення об'єкта до конкретної групи здійснюється на основі вивчення його групових ознак та їх подальшого порівняння (порівняльного дослідження) їх з аналогічними ознаками інших об'єктів класу, що розглядається. Причому зі збільшенням кількості ознак, що виступають класифікаторами, кількість об'єктів у ній зменшується.

Різновидом ототожнення є «встановлення цілого за його частинами». При вирішенні цього завдання співставляють між собою частини, що відокремились від об'єкта (осколки, уламки, деталі тощо) і досліджують взаємне відображення ознак зовнішньої будови на поверхні частин, що сполучаються [1, с. 8-9].

Поряд із встановленням групової ідентифікації та тотожності тих чи інших об'єктів, мають місце і інші, не менш важливі завдання, які не охоплюються ідентифікаційними видами дослідження. Такі дослідження називаються діагностичними.

Діагностичні дослідження переважно вирішують питання щодо виявлення слідів, визначення їх придатності для ототожнення, встановлення механізму слідоутворення (спосіб розкриття пломби, напрямок злому тощо). У коло діагностичних питань, крім того, входить встановлення послідовності

виникнення слідів, властивостей об'єктів, що досліджуються (наприклад, справність замку тощо).

До діагностичних також належать дослідження, пов'язані з аналізом взаємозв'язків, тобто встановлення станів та властивостей об'єктів, результатів дій та співвідношень фактів, явищ чи подій. Вирішення таких діагностичних завдань сприяє встановленню фактичних даних про наявність або відсутність причинного зв'язку між здійсненими діями і наслідками, що настали.

Під час вирішення ідентифікаційних завдань механоскопічної експертизи перед експертом можна поставити типові питання, що стосуються утворення слідів одним і тим же предметом на декількох об'єктах; утворення слідів наданим на дослідження знаряддям або інструментом.

У рамках досліджень цього виду не виключено також вирішення питання про те, чи не становили раніше частини розділеної зброї (інструменту) єдине ціле. Рішення діагностичних завдань є встановлення відсутності чи наявності на об'єкті слідів і визначення механізму утворення цих слідів. Наприклад, у якому напрямі і з якого боку вироблявся вплив на слідовосприймаючий об'єкт (віджимання, розпил, розкол, свердління, розрив, розлом тощо), а також послідовність утворення слідів.

Крім цього, в ході діагностичного дослідження можна визначити кількість знарядь, що залишили сліди, а також визначити, одним або декількома предметами вони були утворені.

У рамках механоскопічного дослідження замків можна відповісти на ідентифікаційні питання, що стосуються відмикання замка з використанням конкретного ключа або відмички; залишення слідів на замку наданим на дослідження знаряддям або інструментом.

При цьому в ході механоскопічних діагностичних досліджень встановлюються певні обставини, такі як справність механізму пристрою, що замикає, а в разі несправності – встановлення конкретної несправності і здатності подальшого здійснення своїх запірних функцій.

У ході діагностики встановлюється стан запірного пристрою (замку), з'ясовується, чи перебував замок у вживанні, у тому числі його стан у момент злочинного посягання, у замкненому чи відчиненому положенні знаходився запірний механізм у момент його пошкодження.

Також вирішуються питання про спосіб відмикання або злому замку, про розтин замку як результат нанесення механічних пошкоджень. Визначаються деталі та елементи замку, на які безпосередньо прикладалися зусилля при зломі.

Під час вирішення питань про справність замку обов'язково необхідно диференціювати поняття «несправність» і «дефект». На будь-якому замку не тільки при експлуатації, але і в ході виготовлення можуть з'явитися дефекти.

Так, пофарбована або нікельована поверхня на замикаючому пристрої, яке не використовувалося, може виявитися з пошкодженнями, що, природно, не має жодного впливу на функціональність, взаємодію частин замку, його відмикання або замикання і, отже, не є несправністю. Несправність у замку, у свою чергу, завжди передбачає наявність такого дефекту, за наявності якого

цільове функціонування пристрою неможливе, тобто замикання та відмикання замка не забезпечується в порядку, передбаченому інструкцією з експлуатації.

До об'єктів трасологічної експертизи пломбувальних пристроїв відносяться сигнальні пристрої пломбувального типу в різних станах (до встановлення на об'єкт, що охороняється, після несанкціонованого зняття або злом, а також після штатного зняття), їх складові частини, окремі частини запірних вузлів сховищ, спеціальні та випадкові предмети та інструменти, що застосовувалися під час здійснення протиправних дій, у тому числі еталонні зразки пломбувальних пристроїв. Пломби, запірно-пломбувальні пристрої найчастіше використовуються для захисту об'єктів, що охороняються, від несанкціонованого проникнення в офіс, склад, а також сейфи та інші сховища, забезпечуючи їх блокування. Завданнями механоскопічних ідентифікаційних досліджень пломб є з'ясування наступних обставин: чи залишені відбитки на контактних поверхнях пломби матрицями плашок конкретних пломбувальних лещат; чи не залишені відбитки на контактних поверхнях декількох пломб плашками одних і тих же пломбувальних лещат; чи не залишено пошкодження на поданій пломбі конкретним предметом.

У ході діагностичних досліджень встановлюється, чи було розкриття пломби, чи пошкоджена плomba, а в разі наявності пошкодження — встановити спосіб заподіяння пошкоджень. Також визначається, чи не утворені наявні сліди стороннього впливу в результаті розтину і повторного навішування пломби, перевіряється елемент, що охоплює наявність будь-яких пошкоджень.

Основними ідентифікаційними питаннями експертизи сигнальних пристроїв пломбувального типу є питання про розкриття наданого сигнального (пломбувального) пристрою за допомогою конкретного представленого на дослідження предмета або інструменту, а також встановлення можливості досліджуваних об'єктів бути частинами єдиного сигнального (пломбувального) пристрою. За допомогою механоскопічних досліджень діагностичного характеру успішно вирішуються питання про наявність або відсутність факту несанкціонованого розкриття сигнального (пломбувального) пристрою типу, за допомогою якого пристосування та яким способом воно було зроблено.

Крім того, в деяких випадках можна встановити факти заміни сигнального пристрою, порушення правил установки, відповісти на питання, чи є надані на дослідження фрагменти частинами номерного сигнального пристрою, і якщо так, то якого саме, яка його конструкція, фірма-виробник.

Під час проведення експертних досліджень виробів масового виробництва першочерговим питанням є встановлення джерела походження виробу (місце виготовлення), тотожність виробничого обладнання, використаного при виготовленні. Об'єктами дослідження виробів масового виробництва є технологічні лінії, промислові установки, робочі частини установок (матриця, профільна головка, пуансон та ін.). Слід зазначити, що виробничі інструменти (механізми) часто-густо залишають сліди зовнішньої будови своїх робочих частин на виробках, які, своєю чергою, також стають об'єктами експертних досліджень. Як вже раніше нами зазначалося, до них відносяться: взуття, автомобільні шини, фарні розсіювачі, вироби різного споживчого призначення

(дріт, канцелярські скріпки, гудзики, цвяхи, полімерна плівка, кабель, шланги та ін.). Якщо ознаки експлуатаційного характеру відсутні повністю або відобразилися нечітко, експерт може досліджувати ознаки виробничо-технологічного походження. У результаті дослідження слідів виробничих механізмів, поруч із зазначеними, вирішуються ідентифікаційні і діагностичні завдання [2, с. 38].

До ідентифікаційних належать завдання, такі як: встановлення цілого частинами, у разі відсутності загальних ліній поділу або при роз'єднанні частин складових виробів; встановлення спільності походження виробів; ідентифікація механізмів (інструментів) та конкретного виробу слідами на виробі, що обробляється (виготовляється). У таких випадках на дозвіл експерту можуть бути поставлені питання про те, чи виготовлені вироби, вилучені у різних осіб або в різних місцях, з використанням одного й того самого механізму чи інструменту.

Також в рамках даних досліджень можна встановити, чи виготовлялися об'єкти, представлені на дослідження, в одних і тих же технологічних режимах, з однієї матриці, з використанням одного й того самого механізму (інструменту). Часто експертам доводиться вирішувати питання і про те, чи об'єкт (частина виробу) не належав до конкретного виробу — складового цілого.

Як зазначає Є. Р. Росинська, при оцінці висновків експерта про тотожність виробничих механізмів, на яких виготовлені вироби, необхідно враховувати, що доказове значення цих висновків залежить не тільки від форми виведення, а й від інших обставин. Зокрема, висновок експерта про те що гудзик, виявлений під час огляду місця події, та гудзик, пришитий до одягу підозрюваного, у разі виготовлення в одній прес-формі, не означає, що гудзик з місця події раніше був пришитий до одягу підозрюваного. Він міг бути втрачений зовсім іншою людиною, що купила аналогічну річ, тобто маємо місце фактично із груповою ідентифікацією [3, с. 38].

Таким чином, варто зазначити, що ідентифікаційні та діагностичні механоскопічні експертні дослідження на прикладі розглянутих методологічних аспекти трасологічної механоскопії спрямовані розширити доказову базу для розкриття та розслідування злочинів та встановленні інших фактів та фактичних обставин подій. Практичні потреби отримання інформації про той чи інший об'єкт дослідження сприяли створенню та розробці самостійних окремих теорій на основі загальних підходів і методів трасології та трасологічної експертизи.

Список використаних джерел:

1. Криміналістична техніка. Книга друга (частина II). навч. посіб. – Київ: КИЙ. 2011. 352 с.
2. Біленчук П.Д., Головач В.В., Салтевський М.В. та ін. Криміналістика: підручник. - Київ: Право, 1997. -256 с.
3. Маркусь В.О. Криміналістика. навч. посіб. – Київ: Кондор, 2007. -558 с.
4. Судова трасологічна експертиза. метод. посіб. / укл. К.М. Ковальов, В.А. Кузнецов. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2019.

**Щодо недоліків нормативного закріплення виконання обов'язку
щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України
як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння**

*Комзюк Володимир Трохимович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Обставинам, що виключають кримінальну протиправність діяння, законодавець в Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) присвятив окремий розділ, що свідчить про їх важливість для кримінально-правового регулювання відносин, що є предметом кримінального права. В житті часто виникають ситуації, коли вчиняються суспільно-небезпечні діяння, які містять всі ознаки кримінальних правопорушень, але вони такими не визнаються, якщо буде встановлено наявність обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Більше того, за наявності таких обставин фактично суспільно небезпечне, протиправне діяння може не тільки не визнаватись таким, а й може визнаватись суспільно корисним, необхідним для захисту суспільних інтересів і цінностей. Однією з таких обставин є виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, яка закріплена у статті 43-1 ККУ. Метою даної статті є дослідити положення частини четвертої статті 43-1, які, на нашу думку, можуть затруднити або й унеможливити кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння по виконанню обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Частина четверта статті 43-1 ККУ закріплює, що «не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу» [1]. Отже, згідно цього положення, якщо діяння по виконанню обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу, то таке діяння не буде вважатись обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння і за його

вчинення, за наявності складу кримінального правопорушення, можливе притягнення до кримінальної відповідальності. Це ставить під сумнів безумовність, без оглядки на можливі подальші наслідки, виконання одного з найважливіших конституційних обов'язків громадян – військового обов'язку, адже частина перша статті 65 Конституції України закріплює, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, ... є обов'язком громадян України» [2] (а норми Конституції України, які мають найвищу юридичну силу, згідно ч. 3 статті 8 Конституції, є нормами прямої дії). Поняття і сутність конституційного військового обов'язку закріплюється і деталізується в статті першій закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (військовий обов'язок), яка визначає, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі - Збройні Сили України та інші військові формування), посади в яких комплектуються військовослужбовцями» [3]. Слід сказати, що поряд з військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань, військовий обов'язок виконують і беруть участь в обороні України, відсічі збройної агресії проти України також і учасники національного спротиву відповідно до закону України «Про основи національного спротиву», пункт 8 статті 1 якого визначає, що «національний спротив - комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України»; а частина 1 статті 3 визначає, що «складовими національного спротиву є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву» [4]. Крім того, виконувати обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України і вчиняти діяння, спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни можуть і інші особи згідно закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», стаття 1 якого закріплює, що «у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України (далі - цивільні особи), можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав...» [5]. Отже, і військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, і учасники національного спротиву, і цивільні особи відповідно до законодавства, виконуючи конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, можуть вчиняти різні діяння з метою відсічі збройної агресії проти України, застосовуючи різні засоби, способи, аби

вберегти державу, життя і здоров'я людей, і вони не повинні (та й не мають можливості) думати і оцінювати те, що можливо такі діяння явно не відповідають небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, або вони не були необхідними для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створили загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу, як закріплено в ч. 4 статті 43-1 ККУ, оскільки законодавець ніде не визначає чітких критеріїв для оцінки цього всього, отже є загроза суб'єктивізму і безпідставного притягнення до відповідальності наших захисників, які героїськи протидіють агресії росії, а також втрати ними мотивації і ініціативи щодо захисту Батьківщини під страхом кримінальної відповідальності. Тому недаремно законодавець 15.03.2023 року вніс зміни до закону України «Про оборону України», де закріпив поняття бойового імунітету – це звільнення військового командування, військовослужбовців, поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України", від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [6].

Виходячи з вище викладеного, вважаємо за необхідне запропонувати внести зміни до статті 43-1 ККУ, виключивши з неї частину 4 як таку, що може деморалізувати, демотивувати захисників України при виконанні конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, і яка містить положення суб'єктивного характеру, а критерії об'єктивної кваліфікації відповідних діянь і обставин в Кримінальному кодексі України відсутні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення – 26.04.2024 р.).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення – 26.04.2024 р.).

3. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top> (дата звернення – 26.04.2024 р.).

4. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07. 2021 р. № 1702-ІХ / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#top> (дата звернення – 26.04.2024 р.).

5. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-ІХ / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення – 26.04.2024 р.).

6. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення – 26.04.2024 р.).

Міжнародний досвід дізнання та його застосування в Україні

*Мішина Анна Артурівна,
студентка ННІ права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Інститут дізнання це спрощена форми досудового розслідування, яка прискорює судовий розгляд з метою підвищення ефективності системи кримінального правосуддя та зменшення витрат. Так, на XII Конгресі ООН по запобіганню злочинності і кримінальному правосуддю в 2010 році зазначила, що спрощені процедури, як правило, використовуються в судах нижчих інстанцій для менш тяжких кримінальних правопорушень і є прискореним провадженням, в якому певні формальні процедури є непотрібними або спрощеними. Положення чинного Кримінального процесуального кодексу України містять низку нововведень, серед яких особливе місце займає термін "правопорушення". Цим терміном охоплюються як злочини, так і правопорушення, щодо яких здійснюється досудове розслідування (ст. 215 КПК України) [1].

З 1 липня 2020 року в кримінальному процесуальному законодавстві, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 набув чинності формат досудового розслідування у Кримінальному процесуальному кодексі. Основними цілями поділу кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки є, серед іншого, посилення правових гарантій дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина; оптимізація діяльності органів кримінальної юстиції у кримінальному провадженні; відокремлення кримінальних проступків від відповідної категорії правопорушень (кримінальних чи адміністративних). Слід зазначити, що подібне розмежування між злочинами та проступками існує і в інших країнах, зокрема в Естонії, Латвії, Швейцарії, Угорщині та Туреччині [2].

Спрощений порядок розслідування кримінальних проступків успішно застосовується в багатьох зарубіжних країнах, зокрема у Французькій Республіці, Королівстві Іспанія, Казахстані, Німеччині, Австрії, Республіці Білорусь, Чеській Республіці та Польщі. Звернемося до законодавства деяких європейських країн з огляду на особливості нормативно-правового регулювання діяльності слідчих органів. У Франції діяльність органів дізнання регулюється главою " Дізнання та перевірка особи " Кримінально-процесуального кодексу. Розслідування починається з моменту виявлення правопорушення і не передбачає, як у більшості пострадянських країн, підготовку конкретного процесуального акту, зокрема підготовку постанови про відкриття кримінального провадження. Така модель досудового провадження також розвинута в інших європейських країнах (наприклад, у Португалії, Нідерландах та Італії). Цікаво зазначити, що в Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині, окрім спрощених процедур розслідування, законодавець

передбачив спрощену форму досудового провадження, подібну до форми протоколу підготовки досудових матеріалів, яка існувала в українській Комісії з підготовки досудових матеріалів у 1960 році. Спрощена процедура застосовується відповідно до Французького судового кодексу (статті 495-495-6 та 524-528-2) [6] і дозволяє прокурору застосовувати цю процедуру, якщо в результаті розслідування судової поліції буде встановлено, що а) правопорушення є одним із незначних правопорушень, перелічених у статті 398-1 цього кодексу, і б) прокурор може заперечувати проти цього. Таких правопорушень налічується понад 90, у тому числі передбачених Кримінальним кодексом Франції (зловмисні телефонні дзвінки, галасливі напади, жорстоке поводження з тваринами, проникнення в навчальні заклади тощо), Дорожнім кодексом, Кодексом внутрішньої безпеки, Кодексом захисту деревини та лісу, Будівельним та житловим кодексом, Кодексом про гроші та фінанси, Транспортним кодексом, Кодексом про навколишнє середовище та Лісовим кодексом; б) реальність правопорушення очевидна; в) інформація про особу та обвинувачення є достатньою для винесення рішення про призначення покарання г) обвинувачення не є настільки серйозними, щоб унеможливити призначення помірною штрафом без позбавлення волі та інших більш м'яких покарань у поєднанні; д) провадження не завдає шкоди правам потерпілого; е) суд не в змозі винести рішення у справі; є) суд не в змозі винести рішення у справі; ж) суд не в змозі винести рішення у справі; з) суд не в змозі винести рішення у справі; і) суд не в змозі винести рішення у справі. У всіх цих випадках судовий розгляд не проводиться, а суд виносить вирок на підставі обвинувального акта, підготовленого прокурором. Суд повідомляє про це засудженого і прокурора постфактум, і прокурору надається можливість подати апеляцію [3].

Згідно з науковою літературою, до реформи (1975 р.) у Німеччині розслідування проводилося двома способами: поліцейського дізнання і попереднього слідства. Однак попереднє слідство було повністю скасовано з метою спрощення судового розгляду та усунення можливості виявлення зловживань з боку поліції та прокуратури. Розслідування проводиться поліцією під наглядом прокурора, а судовий слідчий частково бере участь у прийнятті найважливіших рішень у справі. Протоколи, складені поліцією, не можуть бути розголошені в судовому процесі, і одним із способів легітимізації даних поліцейського розслідування є допит поліцейських в якості свідків у суді. Якщо необхідно легалізувати дані попереднього розслідування, поліція звертається до районного суду з клопотанням про призначення слідчого. В принципі, поліція зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для встановлення та повного розслідування обставин правопорушення, а також забезпечити фіксацію та захист отриманих даних [6, с. 19]. Щодо правового регулювання діяльності слідчих органів в Австрії, то слід зазначити, що досудове розслідування може здійснюватися лише у формі дізнання. Безпосереднє розслідування щодо особи, яка вчинила правопорушення, та інших обставин проводиться поліцією до початку кримінального провадження і закінчується передачею всіх матеріалів прокурору. При цьому слідчі органи уповноважені проводити всі види слідчих

та оперативно-розшукових дій (це є унікальним порівняно з Україною). Розслідування може бути завершене як відкриттям справи, так і закриттям справи. Прокурор готує обвинувальний акт, в якому перераховує дані про обвинуваченого, час і місце вчинення злочину, характер злочину та наявні докази. Обвинувальний акт передається до суду разом з матеріалами кримінальної справи. Звичайне розслідування триває до 15 днів, судове розслідування (за участю слідчого судді) - до 30 днів (ст. 174 КПК Австрії) [4].

З іншого боку, у Великій Британії кримінальні проступки вже давно регулюються. Згідно з нормативним керівництвом для прокурорів Королівської прокурорської служби [1], кримінальні проступки визначаються як "тривіальне правопорушення" або "правопорушення, яке не є тривіальним по суті, але яке, з огляду на конкретні факти, може вважатися тривіальним". Загалом, більшість кримінальних правопорушень розглядаються поліцією в позасудовому порядку, тоді як у більш складних випадках рішення про притягнення до кримінальної відповідальності приймають органи прокуратури. Поліція та прокуратура повинні пропагувати альтернативи кримінальному переслідуванню. Ці альтернативи включають, зокрема, попередження (вимога до особи пройти курс лікування від зловживання психоактивними речовинами або відремонтувати пошкоджене майно), умовні попередження, штрафи, догани та остаточні попередження без позбавлення волі. Існує дві основні вимоги, які враховуються при прийнятті рішення про застосування альтернатив кримінальному переслідуванню або передачу справи до суду. Якщо приймається рішення про кримінальне переслідування, справа передається до суду. Більшість кримінальних справ розглядаються в мирових судах. Існує три категорії кримінальних справ. Малозначні правопорушення переважно розглядаються мировими судами за спрощеною та прискореною процедурою. Змішані правопорушення за певних обставин розглядаються як магістратськими судами, так і Коронним судом (наприклад, крадіжка з проникненням у житло чи інше майно). Варто зазначити, що порівняльний аналіз кримінальних процесуальних кодексів інших країн свідчить про тенденцію розвитку в напрямку спрощення досудового розслідування. У міжнародній діяльності у сфері спрощення кримінальних процесуальних форм спостерігається тенденція до дотримання процесуальних форм, які найкращим чином враховують тяжкість злочину та наслідки, які можуть бути наслідком його вчинення. В результаті такого спрощення кримінальних процедур може бути досягнута процесуальна економія сил, часу і засобів учасників кримінального провадження.

Таким чином, на підставі наведеного, можна зробити висновок, що спрощений порядок розслідування в Україні та вищезазначених країн має багато спільних рис і відмінностей. Так, до відмінностей у нормативному регулюванні України та Польщі, Чехії, Великої Британії, Білорусі та інших можна віднести: - максимальний строк проведення спрощеного досудового розслідування в Польщі більший, ніж в Україні; - спрощена процедура в Польщі не застосовується щодо окремих категорій осіб, в Україні таких обмежень немає. Відмінні ознаки між скороченим досудовим розслідуванням у

Чехії та в Україні полягають: у Чехії проводити розслідування в скороченому порядку компетентні лише органи поліції, а в Україні ширший перелік органів дізнання залежно від підслідності кримінального проступку; розслідування у скороченому порядку в Чехії проводиться тими ж органами поліції, що і звичайне розслідування, а не окремим підрозділом; у Чехії орган, який здійснює спрощене розслідування, повинен використовувати всі докази відповідно до загальних правил досудового розслідування, а в Україні можливе також використання додаткових джерел доказів, що є виключенням із загальних вимог доказування під час досудового слідства; У КПК Чехії передбачено, що у випадку наявності підстав для проведення спільного розслідування за двома або більше злочинами, з яких принаймні один підлягає розслідуванню, спрощена процедура не застосовується, а КПК України аналогічного припису не передбачено. Характерними ознаками розгляду кримінальних проступків у Великій Британії є обмежене коло суб'єктів: в більшості поліція та прокурор, в той час як в Україні їхнє коло є значно ширшим. Наявність обов'язку спочатку застосовувати альтернативи кримінального переслідування, такі як попередження, попередження з умовою, штрафний квиток тощо у Великій Британії сприяє оперативності врегулювання вчиненого кримінального проступку і зменшення завантаженості Магістратського Суду, в той час як в Україні відразу розпочинається досудове дізнання.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що між спрощеною процедурою розслідування в Україні та вищезазначеними країнами є багато спільного та відмінного. Відповідно, відмінності між Україною та нормативною базою Польщі, Чехії, Великої Британії, Білорусі та інших країн полягають у наступному. Максимальний строк проведення спрощеного досудового розслідування в Польщі є більшим, ніж в Україні. У Польщі спрощена процедура не поширюється на певні категорії осіб, тоді як в Україні такого обмеження немає. Особливості досудового спрощеного розслідування в Чеській Республіці та Україні полягають у тому, що в Чеській Республіці лише органи поліції уповноважені здійснювати досудове спрощене розслідування, в той час як в Україні існує ширший перелік слідчих органів залежно від юрисдикції правопорушення; досудове спрощене розслідування в Чеській Республіці здійснюється тими ж органами поліції, а не окремим слідчим підрозділом; у Чеській Республіці орган, який здійснює досудове спрощене розслідування, повинен використовувати всі докази відповідно до загальних правил досудового спрощеного розслідування; провадження у справах про кримінальні проступки у Великій Британії характеризується обмеженим колом зацікавлених сторін. Кількість зацікавлених сторін обмежена. Переважно це поліція та прокуратура, але в Україні кількість зацікавлених сторін значно більша. У Сполученому Королівстві вимога про першочергове застосування альтернатив кримінальному переслідуванню, таких як попередження, умовне попередження та штрафні санкції, сприяє швидкому вирішенню справ про проступки та зменшує навантаження на магістратські суди, в той час як в Україні досудове розслідування розпочинається негайно.

Так, вбачається, що деякі положення кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав можна імплементувати в національне законодавство. Зокрема, впровадити незастосування спрощеної процедури досудового розслідування стосовно неповнолітніх; глухих, німих, сліпих; неосудних. Подруге, раціоналізувати використання однакових вимог щодо форм доказів при проведенні досудового розслідування на загальних умовах і для спрощеної процедури. Що стосується загального впливу кримінальних проступків на систему кримінальної юстиції, то слід погодитись із тим, що він здебільшого має позитивний характер. Сама система стала більш гуманною, оскільки кількість затримань зменшилась, а кількість застосованих запобіжних заходів під час розслідування мінімальна. Це є одним із важливих зобов'язань України перед Радою Європи. Середня тривалість досудового розслідування прискорилась приблизно вдвічі, а судовий розгляд за відсутності судового засідання та участі сторін (цей варіант обрали більшість підозрюваних) звільнив для суддів час на слухання складніших справ, що пришвидшило також судовий розгляд злочинів [5]. Перспективи подальших досліджень. Ця стаття буде корисною для науковців, які вивчають особливості форм досудового розслідування, оскільки вона містить компаративне дослідження інституту дізнання зарубіжних країн та національного кримінального процесуального законодавства. Також акцентується увага на деяких проблемних питаннях, що стосуються спрощеної форми досудового розслідування. Вона може послугувати для науковців плацдармом для подальших досліджень інституту дізнання.

Тому видається можливим перенести деякі положення з кримінально-процесуальних кодексів інших країн у національне законодавство. Зокрема, слід передбачити, що спрощені процедури досудового розслідування не застосовуються до неповнолітніх, глухонімих, сліпих та неосудних осіб. По-друге, слід раціоналізувати використання однакових вимог до форми доказів у досудовому розслідуванні для загальних обставин та спрощених процедур. Що стосується загального впливу проступків на систему кримінального правосуддя, то слід визнати, що він є переважно позитивним. Сама система стала більш гуманною, оскільки кількість затримань зменшилася, а кількість запобіжних заходів, що застосовуються під час розслідування, зведена до мінімуму. Це одне з основних зобов'язань України перед Радою Європи. Середня тривалість досудових розслідувань зросла майже вдвічі, а слухання та судові засідання без участі сторін (цей варіант обрали більшість підозрюваних) дали суддям більше часу для розгляду більш складних справ і прискорили судовий розгляд правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Бровко Н. І, Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №3. С. 298-301. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/72>.

3. Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. Право України. 2020. № 02. С. 19. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/havronyuk-m-i-prostupok-jogo-sutnist.pdf>.

4. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. Вісник кримінального судочинства. 2015. №1. С. 29–37.

5. Глобенко Г. І. Зарубіжний досвід та положення законодавства України щодо дізнання: порівняльно-правовий аналіз. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: міжнародна науковопрактична конференція (м. Маріуполь, 22 трав. 2019 р.). Маріуполь: МДУ, 2019. С. 295.

6. Світайло П. Ю. Дізнання як спрощена процедура досудового розслідування в Україні та зарубіжних країнах. Юридичний бюлетень. 2020. Вип. 15. С. 170-176. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/15/25.pdf>.

Науковий керівник:
Барабаш Гліб Вікторович,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Щодо посилення караності несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114² КК України)

*Пащенко Олександр Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу
дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

24.07.2023 р. було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворень відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (реєстр. № 9519) [1].

Цим законопроектом пропонуються такі зміни до санкцій ч.ч. 1–3 ст. 114² Кримінального кодексу України: 1) у ч. 1 замість позбавлення волі на строк *від трьох до п'яти* років – передбачити позбавлення волі на строк *від п'яти до восьми* років; 2) у ч. 2 замість позбавлення волі на строк *від п'яти до восьми* років – передбачити позбавлення волі на строк *від восьми до дванадцяти* років; 3) у ч. 3 замість позбавлення волі на строк *від восьми до дванадцяти* років – передбачити позбавлення волі на строк *від десяти до п'ятнадцяти* років або *довічне* позбавлення волі з *конфіскацією майна або без такої*.

Аналізуючи пропоновані зміни послідовно, вважаємо за необхідне зазначити таке.

Ідея підвищення караності відповідного злочину, що посягає на інформаційну безпеку України в сфері її обороноздатності (а, отже і на основи національної безпеки нашої держави) в цілому заслуговує на підтримку. Такі діяння, як передача ворогові інформації про місцезнаходження, переміщення сил оборони та роботу сил протиповітряної оборони, місця базування та переміщення підрозділів Збройних Сил України, Держприкордонслужби та Національної гвардії, – володіють високим ступенем суспільної небезпечності. Автори законопроекту обґрунтовано зазначають, що фактично йдеться про діяння осіб, які допомагають ворогові готувати, здійснювати та коригувати повітряні удари по нашій території, у тому числі з використанням крилатих ракет і дронів-камікадзе, наслідками чого є тисячі життів мирних жителів та військовослужбовців (абз. 2 с. 1 пояснювальної записки до законопроекту [2]).

Водночас не можемо погодитися із аргументами, викладеними абз. 4 пояснювальної записки: «засуджені за вчинення злочинів, передбачених

ст. 114² КК України уникають реального відбування покарання, враховуючи відносно низьку межу санкцію у виді обмеження волі, що дозволяє суду застосувати статтю 75 КК України (Звільнення від відбування покарання з випробуванням)» [2]. З приводу зазначеного слід зауважити, що, *по-перше*, має йтися не про «обмеження», а про «позбавлення» волі, які, згідно зі ст. 51 КК, є окремими видами кримінальних покарань; *по-друге*, навіть за чинної редакції ст. 114² КК, відповідні діяння мають кваліфікуватися не за ч.ч. 1, 2 цієї статті (санкції яких дозволяють призначати покарання на строк п'ять (і менше) років позбавлення волі, що є однією з умов застосування ст. 75 КК), а за ч. 3, яка містить, зокрема, такі кваліфікуючі ознаки як «з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням», а також «якщо вони спричинили тяжкі наслідки» [3]. Саме такі ознаки і містять діяння, на які автори законопроекту посилалися в абз. 2 с. 1 пояснювальної записки, де, як вже зазначалося, йдеться про «допомогу ворогові» (що утворює першу із відзначених кваліфікуючих ознак) та «тисячі життів мирних жителів та військовослужбовців» (що містить другу – «тяжкі наслідки»). Мінімальна межа санкції ч. 3 ст. 114² чинної редакції становить вісім років позбавлення волі, що унеможливорює ймовірність застосування ст. 75 КК (Звільнення від відбування покарання з випробуванням) до суб'єктів, визнаних винуватими у вчиненні такого злочину. Разом із тим, така можливість зберігається за умови застосування ст. 69 КК, де йдеться про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Тому, навіть підняття нижньої межі санкції ч. 3 ст. 114² КК з восьми до десяти років позбавлення волі (що пропонують автори законопроекту) повністю не може унеможливити застосування ст. 75 КК в окремих випадках (за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, з урахуванням особи винного). На підставі цього, аргумент, наведений авторами законопроекту в абз. 4 с. 1 пояснювальної записки не можна визнати переконливим.

Разом із тим саме по собі таке діяння (у відриві від його суспільно небезпечних наслідків) як поширення інформації про зброю, озброєння та боєприпасів (ч. 1) містить занадто високий «заряд» суспільної небезпечності, щоб розцінювати його як злочин середньої тяжкості (як слідує із чинної редакції її санкції). Тому пропозиція щодо підвищення її (санкції) розміру в зазначених у законопроекті межах (*від п'яти до восьми років*) – є обґрунтованою. Те саме слід заключити внаслідок аналізу пропозиції щодо підвищення санкції у ч. 2 розглядуваної статті КК. Відповідні злочини слід розцінювати не як тяжкі (як має місце нині), а як особливо тяжкі, а тому пропозиція щодо формулювання санкції ч. 2 в редакції «карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років» заслуговує на підтримку.

Що стосується зміни меж санкції ч. 3 ст. 114² КК, це питання, на наш погляд, не може бути вирішене однозначно.

По-перше, автори законопроекту пропонують як альтернативне покарання передбачити довічне позбавлення волі без якихось спеціальних аргументів на

користь такого законодавчого рішення. Звертаємо увагу, що для кваліфікації за цим законом слід встановити відсутність ознак державної зради або шпигунства, за вчинення яких покарання у виді довічного позбавлення волі вже передбачене законодавцем (ч. 2 ст. 111 КК). Побудова диспозиції ч. 3 ст. 114² КК, зокрема, наявність у ній умови про відсутність у вчинюваному діянні ознак державної зради або шпигунства орієнтує на те, що передбачені у ній діяння *a priori* є менш суспільно небезпечними, ніж ті, що містяться у ст. ст. 111, 114 КК. Тому передбачення за їх учинення покарання у виді довічного позбавлення волі не є послідовним. Це призведе до «розмивання» межі караності цих діянь та караності державної зради та шпигунства. Більш того, ч. 2 ст. 114 КК (шпигунство) покарання у виді довічного позбавлення волі взагалі не передбачає, тому у разі схвалення пропонованого законопроекту може скластися парадоксальна ситуація: діяння, вчинене *без ознак шпигунства* буде каратися більш суворо, ніж за наявності таких ознак.

По-друге, не всі, передбачені ч. 3 кваліфікуючі ознаки підвищують ступінь учинюваних діянь аж на стільки, щоб нижня межа їх караності становила десять років позбавлення волі, а верхня – п'ятнадцять (що є максимальним розміром, встановленим для такого виду покарання в Загальній частині КК). Вбачається, такими властивостями володіють лише такі ознаки як «з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням» та «якщо вони спричинили тяжкі наслідки». Водночас, інші, передбачені ч. 3 чинної редакції ст. 114² КК, відповідним «зарядом» суспільної небезпечності не володіють. Це стосується таких ознак як «вчинені за попередньою змовою групою осіб» та «з корисливих мотивів». За наявності таких ознак видається достатнім призначення покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Зважаючи на те, що аналізований законопроект містить пропозицію щодо підвищення санкції ч. 2 ст. 114² до розміру «позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років», що дорівнюватиме розміру, встановленому у ч. 3 чинної редакції, – відповідні кваліфікуючі ознаки («вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів») підлягають виключенню із ч. 3 нової редакції цієї статті.

По-третє, запровадження додаткового альтернативного покарання у виді конфіскації майна слід визнати доречним.

Викладене дозволяє стверджувати таке:

- положення законопроекту в частині зміни санкцій ч.ч. 1, 2 ст. 114² Кримінального кодексу України можуть бути підтримані;

- у зв'язку із цим редакцію ч. 3 ст. 114² КК пропонуємо сформулювати у такий спосіб: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

Список використаних джерел:

1. Текст проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/b35278c6-173f-431b-8e9f-a737c771898e>

2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/28b426ef-689a-418a-81fa-8d43810d325e>

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. ст.131.

Актуальні питання міжнародного публічного права, міжнародного приватного права і права ЄС

Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах воєнного стану

***Драченко Тетяна Олегівна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького***

Міжнародно-правовий захист прав людини включає в себе систему міжнародних договорів, конвенцій, декларацій та інших документів, призначених для захисту основних прав та свобод людини на міжнародному рівні. Основними документами, що регулюють цю сферу, є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська конвенція з прав людини та багато інших.

Ці документи містять норми, які гарантують такі права, як право на життя, свободу вираження думки, свободу віросповідання, право на справедливий суд, право на освіту, право на працю та багато інших. Крім того, існують міжнародні механізми, такі як Організація Об'єднаних Націй та Європейський суд з прав людини, які забезпечують моніторинг дотримання прав людини країнами-учасницями та розглядають скарги щодо порушень прав людини.

Додатково до нормативно-правового забезпечення, є ряд інструментів, які сприяють міжнародному правовому захисту прав людини, який умовно поділяється на:

- Універсальний періодичний огляд. Це механізм, що діє в рамках Ради ООН з прав людини і передбачає періодичний огляд правозахисної ситуації в усіх країнах-членах ООН.

- Спеціальні процедури. Це механізм, що діє в рамках Ради ООН з прав людини і передбачає моніторинг конкретних аспектів ситуації порушень прав людини в різних країнах, таких як права жінок, права дитини, права мігрантів тощо.

- Міжнародні трибунали. Такі, як Міжнародний кримінальний суд, який займається розглядом злочинів проти людства, військових злочинів та злочинів проти миру.

- Міжнародні норми та стандарти: Це документи, прийняті міжнародними організаціями або суспільством в цілому, які встановлюють загальноприйняті стандарти поведінки у сфері прав людини.

- Громадянське суспільство та неурядові організації: Неурядові організації та активісти з прав людини грають важливу роль у моніторингу порушень прав людини, публікації звітів і звернень до міжнародних організацій та держав.

Ці механізми та інструменти спільно створюють систему, яка забезпечує міжнародний захист прав людини та сприяє їхньому дотриманню та захисту в усьому світі [1, с. 44].

Права жінок є важливою складовою міжнародного правового захисту прав людини. Рівноправ'я і захист жінок від насильства та дискримінації є ключовими завданнями для багатьох міжнародних організацій і громадських організацій.

Особливу увагу слід приділити правам дітей. Існують конвенції та механізми, спрямовані на захист дітей від будь-якої форми насильства, експлуатації та зловживання.

Важливо, щоб робота міжнародних механізмів здійснювалася у співпраці з місцевими органами, громадськими організаціями та правозахисними групами. Це сприяє ефективному впливу на місцевий рівень та забезпечує впровадження рішень на практиці.

Права людини пов'язані з багатьма іншими аспектами суспільства, такими як сталий розвиток, боротьба з бідністю, екологічна безпека тощо. Важливо підкреслити цей зв'язок та співпрацю між різними галузями для досягнення спільних цілей.

Загалом, міжнародний правовий захист прав людини є невід'ємною частиною світового порядку і вимагає постійного удосконалення та розширення, щоб ефективно захищати всіх людей від порушень їхніх прав [2, с. 233-237].

Воєнний стан є серйозним правовим режимом, який активується в країні у випадку загрози безпеці чи воєнного конфлікту. Він надає державним органам широкі повноваження для забезпечення безпеки та порядку в умовах кризи або конфлікту.

Законодавство повинно визначати умови, за яких може бути проголошений воєнний стан, і описувати його правовий статус.

Закони повинні чітко визначати повноваження, що надаються урядові та військовим органам під час воєнного стану. Це може включати контроль над зброєю, обмеження свободи переміщення, цензуру засобів масової інформації та інші заходи безпеки.

Законодавство повинно також встановлювати права та гарантії для громадян під час воєнного стану, щоб уникнути можливих зловживань влади.

Повинні бути чітко визначені термін дії воєнного стану та умови, за яких він може бути скасований.

Сучасні держави враховують міжнародні стандарти та договори при формулюванні свого законодавства щодо воєнного стану.

Враховуючи складність і серйозність воєнного стану, законодавство країн зазвичай дуже деталізоване та обґрунтоване, щоб забезпечити правовий порядок у надзвичайних ситуаціях [3, с. 89-90].

Закони можуть передбачати заходи, спрямовані на забезпечення економічної стійкості та мобілізації ресурсів під час воєнного стану. Це може включати можливість заборони торгівлі з певними країнами або обмеження експорту стратегічних товарів.

Також важливими є положення про мобілізацію національних сил, включаючи призов до армії, обов'язкову службу та інші форми військової підготовки. Положення про захист прав людини та гуманітарних стандартів під час воєнного стану, включаючи захист цивільного населення, особливо вразливих груп, таких як діти, жінки та інваліди мають бути обов'язково законодавчо врегульованими.

Частина країни мають ратифіковані міжнародні договори або угоди, які регулюють їхнє поведінку під час воєнного стану або встановлюють процедури для співпраці з іншими країнами чи міжнародними організаціями.

Національним і міжнародним законодавством можуть встановлювати механізми контролю за діяльністю військових сил під час воєнного стану, щоб запобігти можливим порушенням прав людини чи міжнародного гуманітарного права.

Загальною метою законодавства про воєнний стан є забезпечення безпеки, стабільності та захисту прав громадян у надзвичайних ситуаціях, а також забезпечення дотримання міжнародних стандартів та обов'язків країни в глобальному співтоваристві.

Закони про воєнний стан можуть передбачати механізми цивільного контролю за військовими органами. Це може включати встановлення процедур для забезпечення відповідності військових дій нормам міжнародного гуманітарного права та запобігання можливим зловживанням влади.

Окрім того законодавство, що регулює питання воєнного стану, містить заходи для захисту критичної інфраструктури, такої як електроенергетика, водопостачання, транспортні мережі тощо, від можливих атак або саботажу в умовах воєнного стану. Закони можуть встановлювати процедури контролю за зброєю та бойовим обладнанням під час воєнного стану, включаючи обмеження їх розповсюдження, використання та переміщення.

Деякі країни можуть включати в законодавство про воєнний стан положення щодо фінансових заходів, таких як блокування фінансових ресурсів і майна певних осіб і організацій, що вважаються загрозою безпеці [4, с. 56-60].

Особлива увага може бути приділена захисту прав людини під час воєнного стану, включаючи встановлення механізмів моніторингу захисту цих прав та механізмів надання доступу до правосуддя для осіб, чи право на апеляцію проти заходів, призначених для забезпечення безпеки.

Ці аспекти вказують на складність і різноманітність законодавства про воєнний стан, яке спрямоване на забезпечення безпеки та захисту прав громадян у надзвичайних ситуаціях. Порівняння обмежень прав та свобод громадян в різних країнах може бути складним завданням через різноманітність політичних, історичних, культурних та юридичних контекстів.

Багато країн мають схожі переліки основних прав та свобод громадян, таких як свобода слова, право на збори та об'єднання, право на справедливий

суд, право на приватне життя тощо. Проте, обсяг та реалізація цих прав може значно відрізнятися в залежності від політичних та правових систем. Більшість країн дозволяють обмеження прав і свобод громадян у випадках, коли це необхідно для забезпечення громадського порядку, національної безпеки, охорони прав та свобод інших осіб тощо. Однак рівень обмежень і механізми їх застосування можуть суттєво відрізнятися в різних країнах.

Система уряду, політичний клімат та ступінь демократії також впливають на обмеження прав громадян. У демократичних країнах зазвичай існує більш високий ступінь захисту прав та свобод, а також ширший спектр механізмів для захисту цих прав у випадках їх обмеження.

Культурні та історичні контексти також можуть впливати на сприйняття прав та свобод громадян, а також на підходи до їх обмежень. Наприклад, у деяких країнах релігійні чи традиційні цінності можуть бути важливішими за індивідуальні права [5, с. 336].

Порівняння обмежень прав і свобод громадян в різних країнах вимагає уважного вивчення їх конституцій, законів і практик їх застосування. У деяких країнах, які мають високий ступінь демократії, таких як США, Канада або країни ЄС, права і свободи громадян захищені законом, а обмеження їх може відбуватися лише за суворо встановленими процедурами і з урахуванням високих стандартів правосуддя. У той же час, у країнах з авторитарними режимами, таких як Китай чи Саудівська Аравія, обмеження прав можуть бути значно жорсткішими і застосовуватися без врахування прав людини чи суспільного дозволу, особливо в контексті політично чутливих питань.

При порівнянні таких країн важливо також враховувати різні культурні та історичні фактори, які впливають на сприйняття прав і свобод громадян. Наприклад, в Японії або Індії можуть існувати традиційні норми чи цінності, які диктують певні обмеження прав, особливо в сфері сімейних та соціальних відносин [6, с. 23].

Отже, міжнародно-правовий захист прав людини є важливим компонентом глобального порядку та визначальною складовою міжнародних відносин. Система міжнародних договорів, конвенцій, декларацій та інших нормативно-правових актів створює правову основу для захисту основних прав та свобод людини на міжнародному рівні. Додатково, існують міжнародні механізми та інструменти, такі як періодичні огляди, спеціальні процедури, міжнародні трибунали та громадянське суспільство, які сприяють моніторингу, захисту та відстоюванню прав людини. Разом ці елементи створюють міцну основу для забезпечення універсального захисту прав людини та сприяють розвитку правової культури в усьому світі.

Загальна мета законодавства про воєнний стан полягає у забезпеченні безпеки, стабільності та захисту прав громадян у надзвичайних ситуаціях. Таке законодавство включає широкий спектр аспектів, від проголошення та визначення воєнного стану до контролю за військовими силами, захисту прав людини та економічних заходів. Воно також передбачає механізми для забезпечення ефективного функціонування суспільства та збереження безпеки під час кризи або воєнного конфлікту.

У порівнянні обмежень прав та свобод громадян в різних країнах важливо враховувати різноманітність політичних, юридичних, культурних та історичних контекстів. Багато країн гарантують подібні права, але обмеження їх може суттєво відрізнятись залежно від політичної системи, захисту прав та свобод, культурних норм і цінностей, а також потреб громадянського суспільства. Демократичні країни зазвичай мають більш розвинені механізми для контролю за обмеженням прав та свобод, в той час як в авторитарних режимах можуть існувати більш жорсткі обмеження із змінною мотивацією. У реалізації прав і свобод також важливо враховувати баланс між індивідуальними правами та інтересами суспільства в цілому.

Наприклад, у деяких країнах, які мають сильні релігійні або етнічні впливи, таких як Іран або Саудівська Аравія, обмеження прав можуть бути обумовлені традиціями та релігійними законами. Це може включати обмеження у вільному вираженні думок або рівних правах для чоловіків та жінок.

У країнах з постколоніальною спадщиною, таких як багато країн Африки, обмеження прав та свобод громадян можуть бути пов'язані зі слабкістю інститутів та правової системи, а також з конфліктами та нестабільністю.

У деяких регіонах, як от Північна Корея, обмеження прав та свобод громадян можуть бути настільки суворими, що громадяни практично не мають ніяких гарантій щодо своїх прав і свобод.

Таким чином, порівняння обмежень прав та свобод громадян у різних країнах вимагає врахування широкого спектру факторів, які включають політичні, юридичні, культурні, релігійні та історичні особливості кожної конкретної країни.

Список використаних джерел

1. Литвиненко Л. Міжнародне право людини: сучасні проблеми та перспективи. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 44 с.
2. Власенко О. Міжнародне право людини: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ, 2018. 233-237 с.
3. Андреев М. Н. «Міжнародне право в глобальному світі». Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 89-90 с.
4. Ошукуров В.Л. "Міжнародне право: курс лекцій". Київ: Юрінком Інтер, 2015. 56-60 с.
5. Архіпова, Олена, та ін. Міжнародне право людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 334 с.
6. Костенко О. Міжнародне право людини: теорія та практика. Львів: Львівська політехніка, 2017. 23 с.

Науковий керівник:

*Шаповал Таїсія Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Синергія євроінтеграції та національних інтересів України

Мойсієнко Василь Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
перший проректор
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Бісвець Анна Василівна,
викладач кафедри менеджменту
та державної служби
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Немає вічних друзів, немає вічних ворогів, вічними є національні інтереси України! Це перефразований постулат Британської політики, на який зокрема посилався Уїнстон Черчілль. Проте, до нього дуже скептично ставились в Україні як під час проголошення незалежності, так ставляться через більше як 30 років потому. Коли ж у 2014 році розпочалась російсько-українська війна ми як ніхто зрозуміли сутність цього постулату.

Це війна двох світів, двох протилежних філософій, двох кардинально різних цивілізаційних векторів. Тому маємо всі підстави назвати нинішній героїчний і самовідданий супротив українців національно-визвольною війною українського народу проти рашистських окупантів [1, с. 14].

Україна за таких умов попала у нову геополітичну ситуацію. Вперше ми оточені по всьому периметру державами, які належать чи до НАТО і Європейського Союзу, чи до Євразійського економічного союзу і держав, що входять у Ташкентський договір про безпеку. Єдиний наш сусід Молдова залишається нейтральною державою, яка відкрито заявила про свої європейські прагнення. Тобто, Україна – велика європейська держава – опинилася у невизначеному геополітичному статусі. Це є доконаним фактом, хоча всі визнають стратегічно ключову роль України як фактору безпеки на всьому Євразійському континенті.

Який стратегічний напрямок ми сьогодні маємо обрати в цій ситуації? Перш за все повинні посилити наш євроінтеграційний і євроатлантичний курс, і використати всі позитивні наслідки розширення ЄС і НАТО для повноцінної європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Нині отримавши сигнал про те, що вступ у ЄС можливий, ми повинні, реалізуючи курс на євроінтеграцію, обстоюючи свої національні інтереси. Адже, незважаючи на досить позитивні заяви загального змісту, коли мова йде про конкретні питання, особливо в торговельно-економічній сфері, позиція ЄС дуже жорстка і частково дискримінаційна. Особливо обурює ставлення окремих держав-членів ЄС до України. Так, наприкінці весни 2022 року Європейська комісія пішла на безпрецедентний крок, щоб підтримати Україну, скасувавши

торгівельні обмеження та мита для товарів продукції, що фактично відкрило ринок для українських виробників. Проте, посеред весни 2023 року український аграрний експорт став проблемою, яка поставила під питання співпрацю України з одним з її найпотужніших союзників – Польщею. 16 квітня 2023 року Польща заборонила імпорту й транзит з території України не лише зерна, але й практично усієї аграрної продукції.

Ми стаємо дорослішими в нашій європейській інтеграції. Сьогодні ми довіряємо справам, а не заявам. Нам дивно, що деколи, під час вирішення конкретних економічних проблем, Європейський Союз веде себе як демократична імперія, а не як союз демократичних країн, які готові розмовляти мовою компромісу.

Проте, ми залишаємося оптимістами і віримо, що наша інтеграція в Європейську спільноту обов'язково відбудеться. На це є три визначальні причини, що особливо актуалізувались у період широкомасштабної агресії росії. Цей курс, по-перше, захищає нашу територіальну цілісність, незалежність і суверенітет, по-друге, дає нам змогу відчувати європейцями і повернутися до своєї реальної ментальності, по-третє, до того ж пересічний українець не хоче більше жити в імперії, а хоче жити в цивілізованому європейському світі.

Утвердження європейських цінностей, демократичних норм та засобів демократизації суспільно-політичного життя в сучасній Україні перебуває під подвійним впливом, з одного боку – зразкової західної демократії, прихильність до стандартів якої було задекларовано з проголошенням незалежності, й з іншого – під впливом завдань, які диктувалися логікою власного історичного розвитку країни. Тільки свідоме і осмислене поєднання цих двох впливів дає змогу сформулювати адекватне бачення сутності та шляхів демократичних перетворень, яких дуже потребує сьогодні українська держава.

Тобто, актуалізується проблема розробки нової національної ідеї визначальним викликом якої повинно стати створення найкращої, найоптимальнішої системи організації суспільства, яка дасть кожній людині відчуття справедливості, гармонії, захищеності та відкритості всіх омріяних можливостей.

У цьому контексті, важливо згадати інтерпретацією національної ідеї В. А. Ющенком, який у своїй промові під час вручення Шевченківської премії зазначав, що «наша національна ідея – Україна європейська, з ліберальними цінностями з людськими свободами і правами» [2].

Лібералізм як система світоглядних цінностей зазвичай не розглядається його прихильниками як безпосередня мета соціально-економічних і політичних перетворень. Це насамперед «масштаб моральних оцінок» (Ф. Гаск), які виступають у системі суспільних відносин як «регульована ідея», що визначає межі можливого в економіці, політиці, духовній і соціальній сферах. Для країни, яка робить лише перші кроки у пошуку самої себе, своєї ідентичності, свого самоутвердження, таке розуміння вартує надзвичайно багато [3, с. 8].

Зазначені підходи підштовхнули вітчизняного дослідника В. Мосейчука до формулювання нової національної ідеї у редакції – «Україна – найкраща країна Європи» [4]. Проте, на нашу думку, ця ідея вже раніше звучала у працях

вітчизняних авторів, зокрема у В. Горського, який зазначав, що «... ставлення до Європи слід виробляти не з позицій європоцентризму чи московоцентризму, а на підставі питоми української візії геокультурного простору. Шлях до Європи – в покладанні центру в собі. Стверджувати європейськість власної культури слід не через втечу від себе «до Європи», а вбираючи Європу в себе, розвиваючи власну ідентичність через діалог з іншими європейськими культурами» [5, с. 65].

Історія людства знає безліч прикладів успішних і провальних формулювань національної ідеї. Серед найвідоміших: «Франція – це Я», «Німеччина понад усе», «Третій Рим».

Сьогодні можна виокремити кілька стратегій, що базуються на різних національних ідеях.

1. Зовнішній інтернаціоналізм і внутрішній націоналізм – пріоритет національного (націоналізм) над територіальним (патріотизм). Приклад такої національної ідеї – сучасна парадигма єврейської нації. Об'єднавчою ознакою тут є національна приналежність, що виявляється у взаємній підтримці (лобіюванні) на транснаціональному рівні, а ідеологічною – ідея збирання євреїв усього світу заради відродження держави Ізраїль.

2. Внутрішній інтернаціоналізм при зовнішньому націоналізмі. Проголошується відданість ідеалам демократії, свободи і віри в Бога; загальна рівність рас, національностей та релігій, але тільки всередині власної держави. Патріотизм як основа внутрішньої і зовнішньої політики базується на теорії «великого казана» у формуванні єдиної нації. Найяскравіше цю концепцію репрезентують США, які «збагатили» світ ідеєю «Американської мрії». Така концепція забезпечує швидку консолідацію нації й мобілізацію ресурсів перед обличчям зовнішньої загрози, максимум свободи для підприємництва, вільний рух капіталів і робочої сили всередині країни. Найефективніше вона діяла у ХХ ст., але виявилася неготовою до таких викликів ХХІ століття, як глобалізація економіки, міжнародний тероризм, відсутність гідного противника тощо.

3. Регіональний інтернаціоналізм при зовнішньому націоналізмі – рецепція ідеї Сполучених Штатів Європи у вигляді Європейського Союзу. Національні ідеї старих європейських демократій трансформуються у наднаціональну ідею Об'єднаної Європи: поява регіонального утворення, мета якого – захист вищого рівня життя всередині країни, недопущення збройних конфліктів усередині утворення, ведення узгодженої зовнішньої політики, протидія гегемонії США, Китаю та Росії, захист європейської культури. Проголошуючи головною цінністю права людини і демократію, ідея європейської єдності перебуває у стадії оформлення і на практиці тяжіє до «ізоляціонізму».

4. Націоналізм зовнішній і внутрішній. Ідеологія і практика, що ґрунтується на абсолютній цінності території, виявляється у доктрині абсолютизації держави як найвищої мети. Політичні і суспільні інституції покликані обслуговувати державу. Права і свободи громадян регламентуються державою, високою є роль армії і поліції; виникають труднощі у контактах із зовнішнім світом; для утримання різноманітних націй і народів у рамках

єдиних правил визначаються головні мова (державна), релігія і нація. Концепція характерна для імперій у період розпаду (Східна Римська імперія, Китай, Японія, Великобританія, росія).

На нашу думку, формуючи комплексне поняття національна ідея сьогодні, нам треба врахувати і сучасний стан держави, і світовий позитивний досвід. Навіть на елементарному рівні, як от ми говоримо про точність, пунктуальність у крові одних народів, працелюбність інших тощо. А також залучити досягнення таких сучасних напрямків думки, як етнологія, брендинг національного продукту тощо. Необхідно зробити українськими, привласнити українству такі риси, як шанування наполегливої продуктивної праці, поважливе ставлення до природних і духовних ресурсів як до основної цінності життя, збереження і часткову реставрацію національних схем буття. І практично це можна зробити за будь-яких умов технологічного поступу, – приклади Японії, Ізраїлю, Фінляндії, Австрії та ін.

Ідея держави як громадянського суспільства і національної особистості, яка плекає кращі риси свого суперетносу, передусім працьовитість, обов'язковість, ретельність, ритуальне ставлення до величезного світу навколо себе – це і має бути українською ідеєю сьогодні. Свобода і творчість у праці мають стати національними рисами українського громадянина. Скерувати всі сили людської душі на вільне самовираження кожної особистості. Свідомість вільної людини має скеровуватися на любов, на Бога, на природу, на збагачення її своєю працею. Лише така національна ідея – частка однієї душі й душі українства загалом – наддуші, як сказав Р. Емерсон.

Вважаємо, що проблеми формування національної ідеї та національної самосвідомості не можна вирішити миттєво; вони потребують тривалих і важких зусиль і послідовних дій.

Таким чином, національна ідея, на нашу думку, стане об'єднавчою і консолідуючою, якщо буде: по-перше, однаково привабливою для абсолютної більшості населення держави, незважаючи на національність, соціальний статус і місце проживання; по-друге, базуватися на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог і звершень, а не поразок та національного приниження; по-третє, відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства.

У сучасних умовах глобалізації суспільних відносин великого значення набуває потреба створення сприятливих умов для захисту прав і свобод громадян на міжнародному рівні, зокрема, в міжнародних організаціях. Нині єдиним міжнародним органом щодо захисту прав і свобод людини в країнах, що входять до романо-германської правової системи, є Європейський Суд з прав людини, який функціонує на постійній основі з метою забезпечення державами зобов'язань, передбачених Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини. Одразу після підписання Україною Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11, виникли проблеми, пов'язані з певними недоліками у цьому питанні на інформаційному рівні. З перших днів ратифікації Україною Європейської конвенції про захист

прав людини та основоположних свобод, до Європейського суду з прав людини з України пішов величезний потік заяв з надією на швидке та справедливе рішення. В деяких випадках до написання заяв виявилися залучені юристи та адвокати. Часто заяви складали самі заявники, які не мали взагалі уявлення про прецедентне право. Результат для більшості заявників виявився несподіваним: значну кількість заяв було визнано судом неприйнятними або відхилено з технічних причин. Така доля спіткала більшість заяв «українського походження».

Причина ситуації, яка склалася, полягає в нерозумінні чи недооцінці ролі і місця Європейського суду з прав людини. виправлення такого стану речей, повинно здійснюватися шляхом проведення інформаційної кампанії про діяльність суду серед населення. Основними напрямками інформатизації повинні бути твердження про те, що суд – не є політичним органом, як є багато з існуючих органів із захисту прав людини, а є органом з вирішення переданих йому спорів на основі права. Саме з цим пов'язане особливе значення юридичних процедур, закріплених у Конвенції та в Регламенті суду.

Надзвичайно складним питанням є глобалізація в сфері прав людини. Особливо гостро стоїть проблема розвитку інституту прав людини в країнах постсоціалістичного табору, які інтегруються в європейські структури.

Ускладнення процесу глобалізації зумовлено ще і тим, що:

1) глобалізація відбувається не послідовно, а хаотично. Виникає, навіть, ситуації, коли за відсутності чітких орієнтирів сам факт процесу об'єднання спричиняє шкідливі наслідки для тієї чи іншої держави;

2) в процесі інтеграції до Європейського Союзу нових держав-учасниць виникає велика кількість правових колізій, суть яких полягає в тому, що законодавство країн, які прагнуть вступити до ЄС не відповідає законодавству самого Європейського Союзу.

Вважаємо, що для подальшої демократизації, гуманізації та розвитку інституту прав людини в країнах романо-германської правової системи доцільно було б здійснювати кроки в таких напрямках:

1) створення нових демократичних держав повинно йти нерозривно з процесами оновлення і вдосконалення прав і свобод людини, а не в розріз з ними;

2) забезпечення практичного дотримання прав і свобод людини;

3) здійснення кроків щодо подолання корупції й злочинності;

4) розробка і реалізація державами програм розвитку правосвідомості молоді, поглиблення знання про основні права і свободи людини, ознайомлення з основними міжнародними деклараціями та конвенціями з прав людини;

5) здійснення заходів щодо подолання та недопущення міжнародних конфліктів;

б) створення правового механізму взаємодії національних та міждержавних правових систем, який забезпечував би попередження чи подолання юридичних розбіжностей, що виникають у процесі взаємодії двох різних за змістом систем, а також сприяє їхньому зближенню, адаптації та ефективному функціонуванню в межах єдиного правового простору. Такий

механізм взаємодії є напрацьованим Радою Європи та Євросоюзом у відносинах із національними правовими системами, що входять до їхнього складу.

Важливим завданням для України є не тільки засвоєння основних засобів та процедур, передбачених такими механізмами, а й вироблення специфічних заходів і засобів, необхідних саме для нашої правової системи на відповідних етапах інтеграції.

Потрібно також враховувати і глобальну тенденцію переходу від одноосібного гегемонізму до багатополюсного світового співтовариства, де засобом взаємодії держав має стати регіональна інтеграція. У зв'язку з цим чітка і пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Європейський Союз, набуття статусу спочатку асоційованого, а згодом і повноправного членства в ньому розглядається сьогодні як основа стратегії демократичного розвитку нашої держави. Досвід засвідчує що, практично для всіх держав-претендентів на вступ до Європейського Союзу, ця мета може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень.

Отже, відносини України з Європейським Союзом у сучасній зовнішній та внутрішньополітичній ситуації мають для неї виключно важливе значення. Мова йде не лише про більш-менш активні та стабільні відносини з одним із найвагоміших зарубіжних партнерів, а й про можливість здійснення Україною стратегічного вибору на демократичну перспективу, від якого будуть залежати місце і роль української держави у новій системі міжнародних відносин.

Список використаних джерел:

1. Заборонити рашизм/ В. Огнев'юк , В. Андреев, В. Брехуненко та ін.; за заг. ред. В. Піскун. К. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 253 с.
2. Промова Президента України на урочистій церемонії вручення Національної премії ім. Тараса Шевченка. URL: <http://www.president.gov.ua/news/5568.htm> (дата звернення: 19.04.2024).
3. Гальчинський А.С. Лібералізм: уроки для України: наук. - попул. есе. Київ: Либідь, 2011. 288 с.
4. Мосейчук В. Українська національна ідея. Тернопіль-Львів, 2014. 90 с.
5. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 576 с.

Поняття, становлення та розвиток міжнародної миротворчої діяльності ООН

*Наріжна Анастасія Віталіївна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Міжнародна миротворчість як один із ключових інструментів забезпечення міжнародної безпеки та стабільності набуває особливої актуальності в умовах постійної зміни геополітичного ландшафту сучасного світу та зростання нових викликів та загроз. Помітне збільшення міждержавних та внутрішньодержавних конфліктів, що часто виходять за рамки національних кордонів та загрожують регіональній і глобальній безпеці, робить миротворчість вкрай важливою сферою міжнародних відносин.

Організація Об'єднаних Націй як універсальна міжнародна організація відіграла провідну роль у створенні і вдосконаленні механізмів миротворчості, спрямованих на запобігання ескалації конфліктів та їх врегулювання.

З моменту свого заснування в 1945 році ООН стала основним арбітром у мирному врегулюванні міжнародних спорів, що вилилися у низку миротворчих операцій – від спостереження та нагляду за виконанням угод про припинення вогню до комплексних міжнародних місій з побудови та підтримки миру. Правова основа для таких операцій, хоч і не набула чіткого визначення в статутних документах ООН, з часом сформувалася на практиці і в доктринальних підходах дослідників в сфері міжнародного права.

Важливість миротворчої діяльності ООН, незважаючи на різні погляди на її ефективність, не викликає жодних сумнівів. Вона не тільки сприяє збереженню миру і безпеки, але й лежить в основі сучасної архітектури міжнародних відносин, що вимагає постійного аналізу та оцінки адекватності миротворчих засобів сучасним викликам. Дослідження діяльності ООН у цій сфері є ключовим для розуміння та вдосконалення міжнародних механізмів миротворчості, а також для формування політико-правового підґрунтя їхньої реалізації в майбутньому.

Роль і значення ООН у процесах міжнародної безпеки не варто недооцінювати, оскільки вона відіграє ключову роль у розробці міжнародно-правових норм, спрямованих на підтримку миру та безпеки у світі. Через механізми, які ООН використовує для реагування на конфлікти, зокрема через Раду Безпеки ООН та Генеральну Асамблею, дана організація здійснює комплексний вплив на запобігання війнам, міжетнічним і релігійним конфліктам, на вирішення гуманітарних криз, що безпосередньо пов'язані з військовими діями та їх наслідками.

Важливість діяльності ООН полягає у її виключній компетенції в сфері міжнародних відносин, що дозволяє цій організації виступати в якості медіатора у будь-яких міжнародних конфліктах, використовуючи широкий

спектр засобів – від “блакитних шоломів” і спостерігачів до миротворчих місій з повноцінним військовим контингентом. Ці дії засновані виключно на принципах міжнародного права, які регулюють діяльність ООН у сфері миротворчості, та на мандатах, що надає Рада Безпеки. Роль ООН у процесах міжнародної безпеки посилюється завдяки її здатності координувати співпрацю між державами та міжнародними організаціями, а також залучати до вирішення конфліктів не тільки держави-члени, але й міжнародні регіональні об’єднання.

ООН також сприяє розвитку і застосуванню нових підходів до миротворчості, включаючи запобігання конфліктам та відбудову миру у постконфліктних ситуаціях, що включає відновлення правопорядку, реформування сектора безпеки, підтримку в проведенні виборів та відновлення соціальної інфраструктури. Через широку палітру дій ООН має можливість не лише реагувати на вже виниклі кризи, але й працювати над їхнім запобіганням, що є ключовим аспектом сучасної міжнародної безпеки.

Миротворчі операції ООН є одним із ключових інструментів міжнародної спільноти для підтримання та відновлення миру. Проте, незважаючи на їхню значну роль у глобальних зусиллях із запобігання та вирішення конфліктів, у документах ООН відсутнє нормативне визначення миротворчості, яке б сформувало правове підґрунтя і стандартизувало види миротворчих місій.

На думку Л. Панченка, правова основа миротворчих операцій відображена не в якості чітко визначеного поняття, а радше через різноманітні форми діяльності, які покликані реагувати на міжнародні кризи. Статут ООН не містить специфічних термінів, які б описували миротворчі операції, замість цього використовується термінологія, що вказує на ширший спектр дій для забезпечення міжнародного миру та безпеки, таких, зокрема, як-то: “дії”, “операції”, “превентивні заходи” та “примусові заходи” [1].

Відсутність універсального визначення миротворчості в Статуті ООН та інших документах вносить певну невизначеність щодо правового статусу та рамок проведення миротворчих операцій. Це ускладнює процес розробки стандартів та норм, що могли б регулювати вказані заходи на міжнародному рівні. Така ситуація спонукає держави та міжнародні організації використовувати власні поняття та інтерпретації при здійсненні або підтримці миротворчих операцій, що зачасту приводить до розбіжностей у підходах щодо дотримання принципу невтручання у внутрішні справи держав. Тому, вивчення та аналіз правової природи миротворчих операцій вимагає глибокого розуміння не тільки існуючих міжнародних норм і стандартів, а й специфіки кожної конкретної операції, її цілей, мандату та умов проведення.

Доцільно підкреслити, що зі створенням Організації Об’єднаних Націй розпочалась нова епоха міжнародних відносин, зокрема у контексті міжнародної безпеки і миротворчості. Заснована після катастрофічних наслідків Другої світової війни, ООН перебрала на себе центральну роль у забезпеченні міжнародного миру та безпеки, що сприяло формуванню новітнього підходу до миротворчості.

Статут ООН, ратифікований 51-ю країною, поклав початок становленню системи колективної безпеки, яка зобов’язує держав-членів утримуватися від

погрози силою і вирішувати міжнародні спори мирними засобами [2]. Цей документ став основоположним у формуванні рамок міжнародної правової системи миротворчості.

Перша миротворча операція ООН була здійснена у 1948 році, коли Рада Безпеки ухвалила резолюцію про відправку військових спостерігачів до Близького Сходу для спостереження за перемир'ям між новоствореним державою Ізраїль та її арабськими сусідами. Ця місія, відома як Організація Об'єднаних Націй з нагляду за перемир'ям (UNTSO), заклала основи для подальших миротворчих операцій ООН [3].

Під час холодної війни миротворчі операції ООН часто зазнавали складнощів через політичні розбіжності між постійними членами Ради Безпеки, що ускладнювало прийняття спільних рішень. Однак, окремі миротворчі місії, зокрема операція в Конго в 1960 році (ONUC), продемонстрували спроможність ООН виконувати складні завдання щодо стабілізації ситуації в країнах, що переживають громадянські війни або збройні конфлікти [3].

Ранній період миротворчості ООН характеризується пошуком ефективних підходів до підтримання миру і стабілізації в регіонах після великих конфліктів. Цей досвід продемонстрував як сильні сторони ООН, так і слабкість міжнародної системи колективної безпеки, що стало основою для розвитку подальших стратегій міжнародної миротворчої діяльності.

Розвиток миротворчої діяльності ООН з часів холодної війни до сьогодення відображає суттєві зміни у підходах до розуміння міжнародної безпеки та підтримання миру. Період холодної війни характеризувався паралізуючим впливом глобального суперництва між США та СРСР, що часто перешкоджало ефективному втручання ООН у розв'язання міжнародних конфліктів. Миротворчі операції цього періоду зосереджувались переважно на спостереженні та відокремленні ворогуючих сторін, що було засвідчено такими місіями, як UNEF I в Єгипті (1956) та UNFICYP на Кіпрі (1964).

Завершення холодної війни привело до нових можливостей та викликів для ООН. Відбулося зростання кількості миротворчих місій, які стали комплекснішими та багатофункціональнішими. Організація почала підтримку мирного процесу не тільки шляхом традиційного дотримання миру, але й через такі заходи, як відбудова державних інститутів, підтримка національних виборів, зміцнення прав людини, демобілізація та реінтеграція колишніх учасників бойових дій. Операції такого типу були спрямовані не лише на припинення безпосередніх бойових дій, а й на подальше досягнення сталого миру [3].

Важливим нововведенням стало започаткування концепції “миротворчості нового покоління”, яка розгорталася на фоні глобальних змін у міжнародних відносинах. Виникнення внутрішніх конфліктів, громадянських воєн та регіональної нестабільності потребувало від ООН адаптації до нових форм конфліктів, що особливо було актуально в 1990-х роках для Балканського регіону та Африки. ООН зіткнулася з необхідністю використання миротворчих сил для захисту цивільного населення та сприяння відновленню миру. Демонстрацією подібного підходу стали місії в Сомалі, Руанді та Косово.

Сучасні миротворчі операції ООН все більше зосереджуються на комплексному підході до побудови миру, включаючи заходи, які передбачають забезпечення сталого розвитку та відновлення після конфліктів. Це підтверджується такими місіями, як MINUSMA в Малі та MONUSCO в Демократичній Республіці Конго, де зусилля ООН спрямовувалися не тільки на стабілізацію ситуації, але й на допомогу в соціально-економічному відродженні [4].

Еволюція миротворчих операцій ООН від холодної війни до сьогодення відображає зміну міжнародних підходів до побудови миру і відповіді на конфлікти, підкреслюючи адаптацію і інновації у міжнародній політиці ООН у сфері миру та безпеки. Оцінюючи поточний стан миротворчої діяльності ООН, необхідно визнати, що організація зіткнулася з низкою викликів, які значно ускладнюють здійснення такої діяльності. В сучасному світі миротворчі операції стикаються з проблемами зростаючої мілітаризації конфліктів, політичної поляризації на міжнародній арені та складнощів з мобілізацією ресурсів для миротворчих місій. Водночас, ООН продовжує адаптуватися до змінюваних умов, впроваджуючи інновації в стратегії побудови миру та реагування на кризи.

Зокрема, миротворча місія ООН у Лівані, розпочата в 1978 році як тимчасовий захід, продовжує свою діяльність і донині, отримуючи свій мандат кожні півроку. Ця місія зазнала критики з обох сторін конфлікту. З одного боку, Ізраїль висловив звинувачення на адресу миротворців ООН у пасивній підтримці бойовиків “Хезболли” та навіть у активному співробітництві з ними. З іншого боку, “Хезболла” звинувачувала співробітників ООН у перевищенні своїх повноважень [5].

Отже, майбутнє миротворчої діяльності ООН залежатиме від кількох ключових аспектів. Перш за все, важливим є подальше розширення партнерства між ООН та регіональними організаціями. Це співробітництво може значно підсилити здатність міжнародної спільноти ефективно реагувати на кризи, особливо в таких точках планети, де регіональні конфлікти вимагають швидких та спеціалізованих втручань. Іншим важливим аспектом є інтеграція новітніх технологій у процеси моніторингу та втручань. Використання передових технологій, таких зокрема як безпілотні літальні апарати для нагляду та розвідки, може значно підвищити ефективність миротворчих місій та зменшити ризики для особового складу миротворців.

Позитивним трендом стає зростання ролі громадянського суспільства та недержавних організацій у будівництві миру, що сприяє залученню ширших верств населення до процесів відновлення миру. Це дозволяє розробляти більш доступні та сталі стратегії побудови миру, засновані на глибшому розумінні локальних умов і потреб. Майбутнє миротворчої діяльності ООН залежить від здатності організації еволюціонувати у відповідь на складні і постійно змінювані глобальні виклики. Важливою умовою успіху є забезпечення достатніх ресурсів, політичної волі та міжнародної підтримки миротворчих ініціатив.

Список використаних джерел:

1. Панченко Л. Є. Новітні форми міжнародно-правового регулювання миротворчої діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 23 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй (Сан-Франциско, 26 червня 1945 р.). Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
3. Історія миротворчих операцій // Операції з підтримання миру. URL: <https://peacekeeping.un.org/ru/our-history>
4. Рубцова А. А. Миротворчі операції ООН: перемоги і поразки // EUROPEAN SCIENCE. 2016. №. 7 (17). с. 48-50.
5. United Nations Interim Force In Lebanon. URL: <https://unifil.unmissions.org/unifil-background>.

Науковий керівник:

*Лубко Інна Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Універсальний міжнародний механізм захисту прав людини та проблеми його функціонування

*Петух Марія Анатоліївна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Термін “механізми міжнародного захисту прав людини” означає систему міжнародних органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення. Всі правозахисні міжнародні організації можна розділити на дві групи: універсальні та регіональні.

Універсальні правозахисні механізми – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми пов’язані з основною міжнародною організацією – ООН, адже, по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є «утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості».

Символічною є дата створення даної організації – 24 жовтня 1945 р., яка свідчить про те, що по закінченню Другої світової війни, людство дійшло висновку, що має бути створений правозахисний механізм, дія якого поширюватиметься на весь світ, аби запобігти тотальному порушенню прав та обмеженню свобод людей, які протікали під час війни. Ще однією ціллю створення ООН була протидія та недопущення можливого збройного конфлікту та воєнних дій в майбутньому в будь-якому куточку світу.

Основоположним нормативно-правовим актом в діяльності Організації Об’єднаних Націй є Статут. В частині 1 статті 7 Статуту ООН зазначено: «Як головні органи Організації Об’єднаних Націй засновуються: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат».

Безумовно, центральним органом в діяльності ООН є Генеральна Асамблея. Найважливішими функціями є забезпечення співробітництва між державами у різноманітних сферах життєдіяльності, серед яких: економічна, культурна, соціальна, сфера охорони здоров’я і захисту навколишнього середовища та підтримання міжнародного миру та безпеки.

Ще одним важливим органом в функціонуванні ООН є Рада Безпеки, яка складається з п’ятнадцяти держав-членів, п’ять з яких є постійними учасниками та десять держав-членів, які обираються строком на два роки. Рада Безпеки закріплює за собою обов’язок забезпечувати дотримання світового миру та безпеки, веде розслідування конфліктів, які можуть спровокувати спалах збройного протистояння або воєнних дій та спрямовує свої зусилля на вирішення суперечок між державами виключно мирним шляхом та засобами.

Координаційним органом ООН у сфері економічного співробітництва Організації з її спеціалізованими установами є Економічна та соціальна рада. Повноваження цього органу полягають в визначенні напрямів розвитку держав в економічній та соціальній сфері, з метою покращення життя людства та підвищення їх життєвого рівня.

Міжнародний суд (МС), що розташований у Гаазі, Нідерланди, є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Метою Міжнародного Суду є вирішення суперечок між державами. Суд розглядає справи, пов'язані з військовими злочинами, незаконним втручанням держав і етнічних чисток, та, як і раніше, інші юридичні справи.

Секретаріат ООН забезпечує дослідження, збір інформації та коштів, необхідних органам Організації Об'єднаних Націй для організації своїх засідань і регламентних дій.

Комітет з прав людини ООН – організація, що займається наглядом за виконанням Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в країнах — учасниках пакту. Комітет оцінює доповіді про виконання Пакту, які подаються країнами-учасниками, складає коментарі до Пакту і висловлює за скаргами держав і приватних осіб про порушення Пакту країнами, які ратифікували Перший факультативний протокол до Пакту, міркування. Члени комітету мають право висловлювати особливі думки, що додаються до міркувань.

Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй (ООН), заснована для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці. Основними цілями МОП є захист прав у світі праці, заохочення гідної праці, посилення соціального захисту та зміцнення діалогу з питань праці. МОП, як міжнародна організація, відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері праці і здійснює нагляд за їх дотриманням.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

Аналізуючи діяльність універсальних міжнародних механізмів захисту прав людини, показовим є той факт, що рішення, які приймаються ними носять рекомендаційний характер.

Відсутність безпосереднього обов'язку виконання доповідей з прав людини не сприяє ефективності звернення до нього з боку держав, в яких або стосовно яких питання захисту прав людини стоїть особливо гостро. З огляду на це вбачається, що універсальні міжнародно-правові механізми захисту прав людини не містять у собі такого важливого елемента, як обов'язковий характер рішень уповноважених органів, що безумовно впливає на рівень ефективності такого механізму. Масові порушення основних прав та свобод людини багато в чому спричинені відсутністю рішучих дій міжнародних організацій у створенні

відповідного механізму з необхідними повноваженнями, який би не тільки координував програму росту численних контрольних органів, але й діяв швидко, ефективно та рішуче.

В наші часи, особливо помітна криза та необхідність реорганізації всієї системи діяльності міжнародних механізмів захисту прав людини. Найбільш вдалим варіантом є розробка відповідного документу, який би надавав можливість обов'язкового характеру виконання рішень, які приймаються відповідними міжнародними організаціями, адже, це являє собою єдину реальну можливість забезпечення справедливості, захисту прав, свобод та інтересів людей по всьому світу.

Список використаних джерел

1. І.А.Шуміло. Міжнародна система захисту прав людини. Київ:ФОРМ Голембовська О.О.-168 с.

2. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина:сутність і перспективи розвитку в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету.2013. Вип. 682. С. 33-35.

3. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В., Щербина Є.М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпро:ДДУВС, 2020. 260 с.

4. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2005. –336 с.

Науковий керівник:

*Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Проблеми правового статусу комбатантів в Україні та шляхи їх вирішення

*Савченко Світлана Миколаївна,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

У світлі зростаючого числа збройних конфліктів та глобальних воєнних сценаріїв, розгляд питань, пов'язаних із правовим статусом комбатантів, стає надзвичайно актуальним у міжнародному праві. Комбатанти – це особи, що беруть участь у бойових діях, і їхні права та обов'язки регулюються міжнародними конвенціями та правилами ведення війни.

Ключовою ознакою комбатанта є його призначення або самовільне приєднання до військових сил чи групи, яка бере участь у збройних діях. Це може включати військовослужбовців різних родів військ, таких як армія, флот, чи авіація, а також групи громадян, які взяли участь у збройних конфліктах як повстанці, партизани чи інші формування [1, с. 26-30].

Забезпечення належного правового статусу комбатантів має суттєве значення для забезпечення дотримання гуманітарних норм у воєнний період. Визначення комбатантів та надання їм певних прав і обов'язків регламентується перш за все Женевськими конвенціями та іншими міжнародними документами. Важливим є врегулювання питань, пов'язаних із захистом поранених, військовополонених, цивільних осіб та майна від неправомірних атак.

Правовий статус комбатантів є суттєвим аспектом міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку воєнних конфліктів та захищає права осіб, задіяних у військових діях. Джерела цього правового статусу включають Женевські та Гаазькі конвенції, протоколи до них, міжнародні кримінальні трибунали та інші нормативні акти. Визнання комбатантів дозволяє застосовувати специфічні норми, наприклад, у звільненні військовополонених та забезпеченні їхньої безпеки.

Після жахів Другої Світової війни, у 1949 році, з ініціативи Швейцарії, спільно з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста були прийняті оновлені Женевські Конвенції – міжнародно-правові угоди про захист жертв війни (1864 року 12 держав ратифікували Першу Женевську Конвенцію).

Міжнародне гуманітарне право покликане не допустити найстрашніших проявів збройних конфліктів. Воно регулюється чотирма міжнародними договорами та трьома протоколами, які і являють собою Женевські Конвенції.

Так з'явилося 4 документи: Перша Женевська Конвенція – «Про поліпшення долі поранених і хворих воюючих армій на полі бою». Друга Женевська Конвенція – «Про поліпшення долі поранених, хворих і армій, що зазнали краху на морі». Третя Женевська Конвенція – «Про поводження з військовополоненими». Четверта Женевська конвенція – «Про захист цивільного населення під час війни».

Конвенції затвердили такі найважливіші принципи, як розмежування комбатантів та некомбатантів, зафіксоване право населення на збройний опір (партизанську війну), регламентовані права військовополонених. У Конвенціях була зазначена заборона на використання зброї та речовин, що завдають зайвих страждань, на вбивство військовополонених.

Додаткові Протоколи до Женевських конвенцій є важливими додатками до основних конвенцій, розробленими для вдосконалення та розширення правового захисту осіб, які перебувають у зоні воєнного конфлікту. Протокол I (1977 р.) стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, включаючи цивільне населення, а Протокол II (2005 р.) охоплює захист жертв не міжнародних, але неінтернаціональних збройних конфліктів. Вони надають додаткові гарантії для осіб, які не беруть участі безпосередньо в бойових діях, зокрема для журналістів, медичного персоналу та цивільних осіб. Також були введені захисні емблеми медичних служб, Червоного Кристалу, як альтернативи Червоному Хресту та Червоному Півмісяцю.

Пункт 2 ст. 43 Протоколу I визначає, що збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, невизнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів [2].

Також міжнародне гуманітарне право визнає комбатантами:

1) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони мають зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни, однак лише на період, необхідний для того, щоб відбити напад (п. 6 ст. 4а III Женевської конвенції) [6; 7, с. 35];

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни (п. 2 ст. 4а III Женевської конвенції) [6].

Комбатанти є законними учасниками війни, мають право брати безпосередню участь у військових діях і відповідно є правомірним об'єктом нападу [8, с. 243].

Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 рр. – включені до загального комплексу правових норм міжнародного гуманітарного права міжнародні угоди про закони та звичаї війни.

Конвенціями вперше було закріплено нормативно про оголошення війни, за якої воєнні дії між воюючими сторонами не можуть розпочинатися без

попередження. Також важливими нормами стали: заборона використання під час війни отрути чи зброї, яка отруєна; вбивство чи поранення людини, із супротивної країни, яка здалася; захоплення і знищення ворожої чужої власності; незаконне використання військових знаків чи форми, що належить ворогу.

Питання правового статусу комбатантів є однією з актуальних сфер також і українського законодавства. У контексті ведення збройного конфлікту на території України, проблеми, пов'язані з правовим захистом та соціальним забезпеченням бійців набувають особливого значення. Недоліки та прогалини в законодавстві можуть ставити під загрозу не лише права та інтереси самих комбатантів, але й ефективність їхнього подальшого впливу на суспільство.

Національними законодавчими актами, що регулюють правовий статус комбатантів є зокрема такі: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р., № 2011-ХІІ та Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р., № 3551-ХІІ.

Також норми міжнародного гуманітарного права були імплементовані у кримінальне законодавство України. Зокрема, кримінальна відповідальність за протиправні дії стосовно військовополонених передбачена у двох розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) – у розділі ХІХ «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та у розділі ХХ «Злочини проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку».

Відповідно до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», – Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України. На них поширюються положення Закону України "Про вибори Президента Української РСР" [9].

У статті 9 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» наведений перелік осіб, які належать до учасників війни:

1) військовослужбовці, які проходили військову службу у Збройних Силах, військах і органах Міністерства внутрішніх справ, Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР чи в арміях його союзників у період Другої світової війни або навчались у цей період у військових училищах, школах і на курсах;

2) особи, які в період Другої світової війни працювали в тилу на підприємствах, в установах, організаціях, колгоспах, радгоспах, індивідуальних сільських господарствах, на спорудженні оборонних рубежів, заготівлі палива, продуктів, переганяли худобу, навчались у цей період у ремісничих, залізничних училищах, школах і училищах фабрично-заводського навчання та інших закладах професійно-технічної освіти, на курсах професійної підготовки або під час навчання в школах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах працювали в народному господарстві та на відбудові об'єктів господарського і культурного призначення.

3) члени груп самозахисту об'єктових і аварійних команд місцевої протиповітряної оборони, народного ополчення, що діяли в період Другої світової війни;

4) особи, які в період Другої світової війни перебували у складі армії та флоту як сини, вихованці полків та юнги до досягнення ними повноліття;

6) працівники, які на контрактній основі направлялися на роботу в держави, де велися бойові дії (включаючи Республіку Афганістан у період з 1 грудня 1979 року по грудень 1989 року), і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

7) дружини (чоловіки) військовослужбовців, які працювали за наймом у державах, зазначених у пункті 6 цієї статті, в період ведення бойових дій у них і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

8) особи, які в період Другої світової війни відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні і реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР;

10) особи, які в період Другої світової війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників за умови незаперечного підтвердження цих фактів;

11) особи, які після 9 вересня 1944 року були переселені на територію України з території інших країн;

12) особи, які під час оборони міста Севастополя з 30 жовтня 1941 року по 4 липня 1942 року проживали на його території.

13) працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у порядку, встановленому законодавством, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у порядку, встановленому законодавством [10].

Зовсім інша ситуація має місце з іншими особами, які не є комбатантами, але беруть участь у збройному конфлікті. У доктрині міжнародного права до таких осіб часто застосовують термін «незаконні комбатанти». Ці особи не є об'єктами захисту ані міжнародного гуманітарного права, ані національного кримінального законодавства, а є винятково суб'єктами кримінальної відповідальності за вчинені ними протиправні дії за нормами національного законодавства. Зокрема мова йде про осіб, які мають неоднозначний статус у міжнародному гуманітарному праві – шпигунів та найманців [8, с. 242-243].

Норми національного законодавства передбачають кримінальну відповідальність за шпигунство. Так, ст. 114 розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України визначає шпигунство як передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх

представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства [11, с. 15].

Найманець, як і шпигун, не є комбатантом. Відповідно до ст. 47 Протоколу I найманець – це будь-яка особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті; 2) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях; 3) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, яка перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил такої сторони; 4) не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті; 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті; 6) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [2].

Українським кримінальним законодавством передбачена відповідальність за такий склад злочину як «найманство» – ст. 447 розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України.

Поняття «найманця» за своїм правовим змістом повністю відповідає сформульованому у ст. 47 Протоколу I.

Що стосується поняття «цивільної особи», то його надано у ст. 50 Протоколу I. Так, відповідно до п. 1 зазначеної статті цивільною особою є будь-яка особа, яка не належить до жодної з категорій осіб, зазначених у ст. 4а, 1, 2, 3 та 6 Третьої конвенції та у ст. 43 цього Протоколу; при цьому у разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою [2]. Пунктом 2 ст. 50 Протоколу I визначено, що цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами [2].

Різниця між комбатантами та цивільними особами полягає в тому, що перші за своїм характером є і суб'єктами, і об'єктами військових нападів, в той час, як інші не мають права брати участь у військових діях і відповідно не повинні бути об'єктами нападів [1, с. 21].

Важливим є також дослідження питання соціального забезпечення комбатантів. Більшість з них зіштовхуються із несприятливими умовами соціального забезпечення. Наприклад, система медичного обслуговування та пенсійного забезпечення є недостатньо адаптованою до особливостей їхнього становища. Можливість отримання необхідної медичної допомоги та соціальних виплат є обмеженою, що створює труднощі для комбатантів у процесі адаптації до цивільного життя після участі в конфлікті. Забезпечення належного рівня соціального захисту для цієї категорії осіб є важливою складовою справедливого та ефективного законодавчого підходу.

Зараз відбувається повний хаос із правовою визначеністю та чіткістю норм, які регулюють грошове забезпечення військових. Наявний закон, постанова Кабінету міністрів, наказ Міністерства оборони є суперечливими між собою. Тому Міністерство оборони шле листи-роз'яснення... Також

невиправдано обтяжлива система нарахування виплати додаткової винагороди в розмірі 100 тисяч гривень тим, хто виконує бойові завдання на передовій [3].

Іншою ключовою трудностю є процес реінтеграції комбатантів, які повертаються до цивільного життя після військових подій. Недостатня підтримка та відсутність комплексних програм є перешкодою для їхньої успішної адаптації в суспільстві. Важливо враховувати фактори, такі як психологічна реабілітація, навчання та перепідготовка, аби забезпечити їхню вдалу інтеграцію та уникнути соціального виключення.

Однією з ключових стратегій для вирішення проблем правового статусу комбатантів в Україні є поліпшення чіткості та конкретності законодавства. Закони повинні чітко визначати статус та права комбатантів, враховуючи особливості їхньої служби та потреби в захисті після завершення конфлікту. Розробка та удосконалення нормативно-правових актів, спрямованих на гарантування прав і соціального захисту цієї категорії громадян, може сприяти стабілізації їхнього статусу та покращенню умов життя [4, с. 372-375].

Інший важливий напрямок – це розвиток ефективних програм соціального захисту для комбатантів. Це охоплює питання медичного обслуговування, психологічної підтримки, доступу до освіти та забезпечення соціальних пільг. Забезпечення повноцінного медичного забезпечення ветеранів, враховуючи можливі психічні та фізичні наслідки служби, є критичним елементом. Крім того, створення програм професійної перепідготовки та підтримки під час процесу реінтеграції може допомогти комбатантам успішно інтегруватися в цивільне суспільство та забезпечити їхню сталу самостійність.

Підтримка реінтеграції комбатантів в суспільство є важливим етапом у післябойовому періоді, спрямованим на відновлення їхнього соціального статусу та успішну адаптацію до цивільного життя. Для досягнення цієї мети важливо розробляти та впроваджувати комплексні програми, які охоплюють різні аспекти життя комбатантів. Це може включати психологічну підтримку, професійну перепідготовку, а також соціально-економічні заходи, спрямовані на створення умов для їхнього повноцінного включення в суспільство.

Залучення до участі у процесах політики та розробці законодавчих проєктів важливе для забезпечення представлення інтересів комбатантів у прийнятті рішень, що стосуються їхнього майбутнього. Це може бути реалізовано через створення механізмів консультацій з представниками комбатантів, взяття до уваги їхніх думок та досвіду при формуванні та коригуванні законодавства. Посилення взаємодії між урядовими органами, громадськими організаціями та самими комбатантами сприяє створенню більш ефективної політики, яка враховує реальні потреби та виклики, з якими стикаються ці особи.

Спільна робота уряду, громадських організацій та комбатантів може сприяти створенню більш прозорого та справедливого середовища, де їхні права та інтереси враховуються при прийнятті стратегічних рішень. Такий підхід сприяє встановленню довіри між всіма сторонами та сприяє успішній реінтеграції комбатантів у суспільство [5, с. 7-8].

Проаналізувавши правовий статус осіб, щодо яких застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, можна встановити, що комбатанти можуть виступати як суб'єктами кримінальної відповідальності за порушення норм гуманітарного права, так і об'єктом захисту, при чому, як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства. В той час, як цивільне населення може виступати лише об'єктом захисту, як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства, не будучи при цьому спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності.

Отже, статус комбатанта означає, що особа має право брати участь у військових діях, і у разі затримання їх ворогом, користуватися правовим захистом. Комбатант є законною ціллю для воєнних дій, отже він/вона може вбивати інших комбатантів і бути вбитим. Важливим є те, що особа, що носить статус комбатанта, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за участь у воєнних діях, якщо він/вона дотримується законів і звичаїв війни.

Список використаних джерел:

1. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

3. Бутурлим О. "Вбиваєте бажання служити": екс-прокурор, який воює у ЗСУ, назвав головні проблеми армії // UNIAN.NET URL: <https://www.unian.ua/society/problemi-zsu-vouyuchiy-eksprokuror-sprav-maydanu-perelichiv-osnovni-nedoliki-12571809.html> (13.03.2024).

4. Процун С. С. Щодо визначення поняття «незаконний комбатант». Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 372–375.

5. Дембіцький В. Теоретичні витoki дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології. 2022 № 2. С 7-8.

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

7. Толочко О. Н. Международное гуманитарное право. Гродно : ГрГУ, 2003. 87 с.

8. Короткий Т. Р. Понятие «незаконные комбатанты». Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 242–251.

9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей від 20.12.1991 р., № 2011-XII Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту від 22.10.1993 р., № 3551-ХІІ Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.

Науковий керівник:

*Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ:**

VII Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція

Збірник матеріалів

16-17 травня 2024 року

Комп'ютерне складання С.В. Джолос

Дизайн обкладинки О. М. Третяков

*При оформленні обкладинки використано зображення
першої сторінки Синодального списку Руської правди
і портрет Нікколо Макіавеллі пензля Санті ді Тіто*

Підп. до друку 22.05.2024 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 11,76. Ум. друк. арк. 10,46.

Вид. № 09-24 Тираж 300 прим.

Видавець Третяков Олександр Миколайович.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

Серія ДК No 4862 від 11.03.2015 р.

Україна, 18001, м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24.

Тел.: +38-063-62-555-12. E-mail: book_brama@ukr.net